

ISSN 2411-8753 (Print),
ISSN 2710-3633 (Online)

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫСЫ

“ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
АЙМАҚТАНУ” СЕРИЯСЫ

ИЗВЕСТИЯ

КАЗАХСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

СЕРИЯ «МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ И
РЕГИОНОВЕДЕНИЕ»

BULLETIN

OF KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES

SERIES “INTERNATIONAL RELATIONS AND
REGIONAL STUDIES”

ISSN 2411-8753 (Print),
ISSN 2710-3633 (Online)

2 (44) 2021

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТИ
КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА
KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES

---

2 (44) 2021

ISSN 2411-8753 (Print)

ISSN 2710-3633 (Online)

Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ

ХАБАРШЫСЫ

«ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР және
АЙМАҚТАНУ» сериясы

ИЗВЕСТИЯ

КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия «МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ и
РЕГИОНОВЕДЕНИЕ»

BULLETIN

of Ablai Khan KazUIRandWL
series “INTERNATIONAL RELATIONS and
REGIONAL STUDIES”

Алматы
«Полилингва» баспасы
2021

© «Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті» Акционерлік қоғамының «Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы-Известия» ғылыми журналының «Халықаралық қатынастар және аймақтану» сериясы таралымы, Қазақстан Республикасының Инвестициялар мен даму жөніндегі министрліктің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген. Алғашқы есепке қою кезіндегі нөмірі мен мерзімі № 674, 18.05.1999 ж. Тіркелу күзегі 10.04.2015 жылғы № 15196-Ж

Бас редактор

Құнанбаева С.С., филология ғылымдарының докторы, профессор,
ҚР ҰҒА-ның академигі, Алматы, Қазақстан

Жауапты редактор

Шаймарданова З.Д., тарих.ғ.д., доцент, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Редакция алқасы мүшелері

Абсагтаров Г.Р., саяси ғ.к., доцент, Абылай хан ат. ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Аллез Г., доктор PhD, Әлеуметтік ғылымдар жоғары мектебі,
Париж, Франция

Аренова А.А., Алматы қаласындағы ҚР СІМ өкілдігінің саяси
тобының жетекшісі, Алматы, Қазақстан

Байсұлтанова К.Ш., саяси ғ.к., профессор, Абылай хан ат.
ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Бүлекбаев С.Б., филос.ғ.д., профессор, Абылай хан ат. ҚазХҚжӘТУ,
Алматы, Қазақстан

Галиев А.А., т.ғ.д., профессор, профессор, Абылай хан ат.
ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Гессе Р., философия докторы, с.ғ.д., хабилиттік профессор,
Фрайбург университеті, Германия

Жабина Ж.Р., с.ғ.д., доцент, Қазақстан Республикасы Тұңғыш
Президенті-Елбасының кітапханасының Халықаралық қатынастар қызметі,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Зиркер Д. (Zirker D.), PhD, Вайкато Университеті, Жаңа Зеландия /
Waikato University, Hamilton, New Zealand

МакКленнен S. (McClennen S.), PhD, Пенсильвания Университеті,
Филадельфия, АҚШ/ University of Pennsylvania, Philadelphia, USA

Хорак С. (Horak S.), PhD, Карлов Ун-ті, Прага, Чех Республикасы, Charles
University, Prague, Czech Republic

Шабаль П. (Chabal P.), PhD, Гавр Университеті, Франция / Le Havre
University, France, Гавр, Франция

Шукыжанова А.Н., PhD, Абылай хан ат. ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Шығарылымға жауапты

Джекебаева М.А., филос.ғ.к., доцент, Абылай хан атындағы
ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

© Научный журнал «Известия» КазУМОиМЯ имени Абылай хана, серия «Международные отношения и регионоведение» Акционерного общества «КазУМОиМЯ имени Абылай хана» зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. Номер и дата первичной постановки на учет № 674, 18.05.1999 г. Регистрационное свидетельство № 15196-Ж от 10.04.2015 г.

Главный редактор

Кунанбаева С.С., ректор КазУМОиМЯ им. Абылай хана, академик НАН РК,
доктор филологических наук, Алматы, Казахстан

Ответственный редактор

Шаймарданова З.Д., д.и.н., доцент, КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Члены редакционной коллегии

Абсагтаров Г.Р., к.полит.н., профессор, КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Аллез Г., доктор PhD, Высшая школа социальных наук, Париж, Франция

Аренова А.А., руководитель политическоей группы Представительства МИД
РК в г.Алматы, Алматы, Казахстан

Байсултанова К.Ш., к.полит.н., профессор, КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Булекбаев С.Б., д.филос.н., профессор, КазУМОиМЯ им.Абылай хана,
Алматы, Казахстан

Галиев А.А., д.и.н., профессор, КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы,
Казахстан

Гессе Р., доктор философии, хабилитированный доктор политических наук,
профессор, Фрайбургский университет, Германия

Жабина Ж.Р., д.п.н., доцент, Служба международных связей Библиотеки
Первого Президента Республики Казахстан- Елбасы, Нур-Султан, Казахстан

Зиркер Д. (Zirker D.), PhD, Университет Вайкато, Новая Зеландия / Waikato
University, Hamilton, New Zealand

МакКленнен S. (McClennen S.), PhD, Пенсильванский Университет,
Филадельфия, США/ University of Pennsylvania, Philadelphia, USA

Хорак С. (Horak S.), PhD, Карлов Ун-т, Прага, Чешская Республика, Charles
University, Prague, Czech Republic

Шабаль П. (Chabal P.), PhD, Университет Гавра, Франция / Le Havre
University, France, Гавр, Франция

Шукыжанова А.Н., доктор PhD, КазУМОиМЯ им.Абылай хана, Алматы,
Казахстан

Ответственный за выпуск

Джекебаева М.А., к.филос.н., доцент, КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан

© Scientific journal «Bulletin» of Ablai khan KazUIR&WL. Series «International Relations and Regional Studies» of JSC “Ablai khan Kazakh University of International Relations and World Languages” is registered in Communication, Informatization and Information Committee of Ministry for Investment and Development, Republic of Kazakhstan. Number and date of first registration №674, from 18.05.1999. Certificate N 15196 – G, 10.04.2015.

Editor in chief

Kunanbayeva S.S., Doctor of Philology, Professor,
Academician of NAS of the RK, Almaty, Kazakhstan

Executive Editor

Shaymardanova Z.D., d.of hist. sc., associate professor, Ablai khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

Editorial team members

Absattarov G.R., cand.of polit.sc., professor, Ablai khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

Hallez X., PhD, EHESS, Paris, France

Arenova A.A., Chief of political group, Representation of MFA of the RK in Almaty, Almaty, Kazakhstan

Baysultanova K.Sh., cand.of polit.sc., professor, Ablai khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

Bulekbaev S.B., D.of philos.sc., professor, Ablai khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

Galiev A.A., d. of hist.sc., professor, Ablai khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

Hesse R., Dr. of philosophy, Habilit. Prof. of Pol/ sciences, Freiburg University, Germany

Zhabina Zh. R., D. of polit.sc., associate professor, International Cooperation Department, the Library of the First President of the Republic of Kazakhstan - Elbassy, Nur-Sultan, Kazakhstan

Zirker D., PhD, Waikato University, New Zealand

McClennen S., PhD, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA

Horak S., PhD, Charles University, Prague, Czech Republic

Chabal P., PhD, Le Havre University, France

Shukyshanova A., PhD, Ablai khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

Responsible for issue

Jekebayeva M.A. c.philos.sc., ass.professor, Ablai khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

I БӨЛІМ. АБЫЛАЙ ХАН – САЯСАТКЕР ЖӘНЕ ДИПЛОМАТ

(Абылай ханның 310-жылдығына арналады)

РАЗДЕЛ I. АБЫЛАЙ ХАН – ПОЛИТИК И ДИПЛОМАТ

(310-летию со дня рождения Абылай хана)

I PART. ABLAI KHAN – STATESMAN AND DIPLOMAT

(310th anniversary of the birth of Ablai Khan)

Мұқаметханұлы Н. Қытай Цин империясының Абылай хан жөніндегі саясаты	7-17
Mukhamethanuly N. The Qing dynasty's policy towards Ablai khan	7-17
Мухаметханұлы Н. Политика династии Цин в отношении Абылай хана	7-17
Симтиков Ж.Қ. Абылай ханның қазақ мемлекеттігінің нығаюы мен тәуелсіз дамуындағы рөлі Абылай хан - қазақ егемендігінің көшбасшысы.....	17-28
Simtikov Zh.K. The role of Ablai Khan in strengthening and further independent development of the Kazakh State	17-28
Симтиков Ж.К. Роль Абылай хана в укреплении и дальнейшем независимом развитии Казахского государства	17-28
Аллез, Гзавье. Какое место занимали государственная форма ханства и титул хана в центральноазиатском «репертуаре» политических инструментов XIX-XX вв.?	29-35
Hallez, Xavier What place did the state uniform occupy khanates and the title of khan in Central Asian «repertoire» of political instruments of the XIX-XX centuries?	29-35
Аллез, Гзавье. XIX-XX ғғ. Орталық Азияда саясат құралдарының «репертуарында» хандықтың мемлекеттік формасы мен хан титулы қандай орын алды?	29-35
Шашаев Ә.Қ. Абылай хан және «Ұлы даланың ұлы тұлғаларының» ұлықталуы	35-44
Shashayev A.K. Inauguration of the «Great personalities of the great steppe» and Ablai khan	35-44
Шашаев А.К. Инаугурация «Великих людей великой степи» и Абылай хан.....	35-44
Шаймарданова З.Д. Абылай хан в зарубежных исследованиях	45-53
Шаймарданова З.Д. Абылай хан шетелдік зерттеулерде	45-53
Shaimardanova Z.D. Ablai khan in foreign studies	45-53

II БӨЛІМ. ДҮНИЕЖҮЗІЛІК САЯСАТ ЖӘНЕ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР

РАЗДЕЛ II. МИРОВАЯ ПОЛИТИКА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

II PART. WORLD POLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

Hesse, Reinhard. Germany and its difficult situation in Central Europe / Mitteleuropa	54-67
Гессе, Райнхард. Германия және оның орталық Еуропадағы қиын жағдайы / Орта Еуропа	54-67
Гессе, Райнхард. Германия и ее сложное положение в Центральной Европе / Серединная Европа	54-67

Семедов С.А. Современные Российско-Казахстанские отношения в контексте глобализации	67-78
Semedov S.A. Russian-Kazakhstan relations in the epoch of globalization	67-78
Семедов С.А. Жаһандану дәуіріндегі Ресей мен Қазақстанның қазіргі қатынастары	67-78
Раев Д.С., Жумагазиева М.Ж. Қазақстан жастарының шетел асып кетуі неліктен күннен-күнге артуда?	78-87
Раев Д.С., Жумагазиева М.Ж. Почему происходит отток молодежи из Казахстана за границу?	78-87
Raev D.S., Zhumagazieva M.Zh. Why is there an outflow of youth from Kazakhstan abroad?	78-87

III БӨЛІМ. АЙМАҚТЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР
РАЗДЕЛ III. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
III PART. REGIONAL RESEARCHS

Галиев А.А., Кадырбек Д.А. Социально-экономическая жизнь Кореи в период оккупации	88-104
Галиев А.А., Кадырбек Д.А. Оккупация кезіндегі Кореяның әлеуметтік-экономикалық өмірі	88-104
Galiev A.A., Kadyrbek D.A. Socio-economic life of Korea during the occupation... ..	88-104
Галиев А.А., Мамадалиев А.Р. Социально-экономическое взаимоотношения Республики Казахстан и Китайской Народной Республики с начала 90-ых годов	105-121
Галиев А.А., Мамадалиев А.Р. Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық республикасы арасындағы 90-жылдардың басынан бергі әлеуметтік-экономикалық қатынастар	105-121
Galiev A.A., Mamadaliev A.R. Socio-economic relations between the Republic of Kazakhstan and the people's Republic of China since the beginning of the 90s.	105-121
Зулкафил М. Моңғолиядағы қазіргі журналистиканың халықаралық контекстегі даму ерекшеліктері	122-132
Zulkafil M. Features of the development of modern journalism in Mongolia in international context	122-132
Зулкафил М. Особенности развития современной журналистики в Монголии в международном контексте	122-132
Чернов А.А., Байсултанова К.Ш. Влияние мягкой силы Японии на самосознание граждан Центральной Азии	132-145
Чернов А.А., Байсултанова К.Ш. Орталық Азия азаматтарының өзіндік санасына Жапонияның жұмсақ күштерінің ықпалы	132-145
Chernov A. A., Baysultanova K.Sh. The impact of Japan's soft power on self-awareness citizens of Central Asia	132-145

**I БӨЛІМ. АБЫЛАЙ ХАН – САЯСАТКЕР ЖӘНЕ ДИПЛОМАТ
(Абылай ханның 310-жылдығына арналады)**

**РАЗДЕЛ 1. АБЫЛАЙ ХАН – ПОЛИТИК И ДИПЛОМАТ
(310-летию со дня рождения Абылай хана)**

**1 PART. ABLAI KHAN – STATESMAN AND DIPLOMAT
(310th anniversary of the birth of Ablai Khan)**

ӘӨЖ 346

DOI 10.48371/ISMO.2021.44.2.001

**ҚЫТАЙ ЦИН ИМПЕРИЯСЫНЫҢ АБЫЛАЙ ХАН
ЖӨНІНДЕГІ САЯСАТЫ**

Мұқаметханұлы Н.¹

¹Т.ғ.д., профессор

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан, nabizhan.muhametkhanuly@gmail.ru

Аңдатпа. Мақалада Цин империясының “Цин Шилу” Тарихи күнделіктерінде жарияланған мәліметтер негізінде 1697 және 1750 жылдардағы қазақтар туралы алғашқы білімдердің тарихы талданады. Мақалада сонымен қатар Цин әулетінің Аблайға қатынасы және оның қазақтарға қатысты саясаты талданады, сонымен қатар бірқатар жаңа тұжырымдар жасалады. Автор Цин империясы Әмірсана арқылы қазақ хандығын және оның көсемі Абылайды танығанын айтады. 1755 жылы Жоңғар хандығына жорық кезінде Цин империясы қазақтарды бағындырғысы келді. Қазақ жеріндегі Цин империясы Әмірсанды басып алуға тырысқан кезде Абылай хан Цин жауынгерлеріне тойтарыс беріп, Абылай хан әскери қақтығысты дипломатиялық жолмен шешіп, Цин империясының назарын экономикалық саудаға аударды. Ол сондай-ақ 1758 жылы Үрімшіде, 1760 жылы Қорғаста және 1763 жылы Тарбағатайда арнайы базарлар ашып, “жылқыны жібекке ауыстыру” деген екі жақты сауда-саттықты кеңейтті. Мақалада Қазақ хандығы олардың орталық хаттамаларына сәйкес Цин империясының вассалы болмағаны, мысалы, Корея мен Вьетнамға қарағанда дәлелденеді. Мақалада Цин империясы мен Абылай ханның аумақтық мәселелер бойынша қарама-қайшы ұстанымдары баяндалады.

Тірек сөздер: Цин империясы, Жоңғар хандығы, Абылай хан, территория, саяси дипломатиялық қатынас, экономикалық сауда, қазақ қоғамының дамуы.

Цин (Чин) империясы – манчжур ақсүйектері құрған Қытайдағы ең соңғы (1644-1911 ж.) абсолютты феодалдық патшалық. Цин империясы тұсында, Абылай хан кезінде Қазақ хандығы мен Қытай Цин династиясы арасында тікелей қарым-қатынас орнаған. Цин империясының сол кездегі Абылай хан жөніндегі таным-түсінігі, олардың қазақтарға қолданатын саясатын қабылдауға негіз болды. Сондықтан бұл мәселеге талдау жасаудың маңызы зор деп санаймыз. Осы жағдай мақаланың өзектілігін көрсетеді.

Мақалада қолданылған әдістер: императорлардың күнделігінің неізінде сипаттамалық әдіс қолданылған.

Цин империясы «Қазақ» («Hasake - 哈萨克») деген халықты XVII ғасырдың соңында ғана естіген. 1697 жылдың сәуір айында Цин патшалығы ордасына келіп түскен мәліметте: «Ғалдан Түрпан, Яркен, Самархан, Қазақтың мыңдаған руларын бағындырды» делінген. Оған император Канци: «патшалығымыз бұл іске араласпайды» [1, 4-б.] деп жауап қайырғаны орда күнделігінде хатталған. Осы деректен Цин империясының қазақтарды алғаш естігені және ол кезде қазақтарға назар аудармағанын аңғаруға болады.

Алайда Цин империясы Жоңғар хандығына жорық жасау қарсаңында қазақтарға қатты назар аударды. Өйткені олар жоңғарларға шабуыл жасағанда қазақтардың аңысы – реакциясы қандай болатынын білгісі келді. Сондықтан олар қазақтар жөнінде жан-жақты ақпараттар жинай бастады.

Цин империясы 1755 жылы Абылайды Қазақ елінің басшысы деп таныған. 1755 жылдың қаңтар айында император Цяньлун жариялаған жарлықта бірінші рет Абылайдың аты аталады. Онда император «қазақтың Абылайы» [2, 3-б.] деп сөз бастайды. Бұдан Цин империясының Абылайды қазақ елінің басшысы деп танығанын білуге болады. Өйткені олар «Абылай қатарлыларды [Пекинге] бастап келіп, патшамен диларластыруды» жоспарлайды. Осыған байланысты император Цяньлунның 1755 жылы ақпан айында түсірген жарлығында: «... қазақтар жөнінде жоңғарлар тыныштандырылған соң Бан Ди, Саралы нақтылы ұсыныс жолдасын деген жарлық Әмірсапаға айтылды» [2, 482 т., 20 б.] делінген. Бұл құжаттар Цин империясының жоңғарға жорық жасаған кезде қазақтар жөнінде нақты жоспар құрмағанын көрсетеді.

Мұнда, Цин империясы Абылайды қалай білді? – деген сұрақ табиғи түрде туындайды. Өйткені соған дейін бір-біріне мүлде атізің салмаған қытайлар қазақтарды соншалықты терең біліп кетуі мүмкін емес еді.

Бажайлап бақсақ, Цин империясына қазақтарды және оның Елбасы болып тұрған Абылайды таныстырған адам, ол - Жоңғар князы Әмірсапа екен.

Әмірсана қазақтардың қыр-сырын өте жақсы білетін адам. Ол кезінде Ғалден Серен өлкеннен кейінгі хандық таққа таласқан күрес барысында Абылай ханнан көп көмек алған. Ал Абылай хан ол кезде өзара қырқысқан жоңғар ақсүйектерінің әлсіздерін қолдап, мықтыларын әлсірету саясатын қолданған болатын.

Алайда Әмірсана Цин империясының қолдауы арқылы Жоңғар ханы болуды көздеп, 1754 жылы өз жақтастарын бастап барып Цин империясына берілді. Цин империясы Әмірсана арқылы жоңғардың да, қазақтың да жалпы саяси әлеуметтік жағдайын жақсы иеледі. Мысалы, 1755 жылы ақпан айында хатталған орда күнделігінде, «Бан Ди және Әмірсанаға ұқтырылсын: ұлы іс сәтті аяқтаған соң, қазақ және басқалар адалдықпен алдымызға келіп берілетін болса, онда олардың басшыларын лайығымен астанаға ертіп келіп патшамен дидарластырып, шен-мәртебе беру керек.... Егер олардың бізге берілгісі келмесе, онда оларды әскери шабуылмен алудың да қажеті жоқ. Олардан қалай қорғануымыз керек немесе орайы келіп тұрғанда бітіріп алатын жұмыстарды істеп алайық. Әмірсана қазақтардың жағдайын терең біледі, ол Бан Димен ақылдасып шешсін» [2, 23- б.], деп жазылған.

Цин империясының Жоңғар хандығын жойғаннан кейінгі, яғни 1755 жылы мамырдағы патша жарлығында «...Жоңғарлар бұрыннан бері қазақтарға өш. Патша оларды тыныштандырған соң жарлық түсіріп: жоңғарлардың өз беттерімен әрекет жасап, қазақ халқын талан-таражылауына қатаң тиім салды. Ал сен қазақтар бізге өз еріктеріңмен берілесіңдер ме, жоқ па, ол өз еріктеріңде. Алайда әрқайсыларың өз шекараларыңды сақтаңдар, өз беттеріңмен жоңғарларды барымталауларыңа болмайды. Осы жарлықты жеткізгеннен кейін, олардың жағдайын екжей-текжейлі мәлімдеңдер» [2, 24- б.] делінген.

Цин императорының әскери уәзірлеріне түсірген және бір жарлығында: «Және де қазақтар жөнінде, қазақтың Абылайына жіберген жарлықты оған түсіндіру керек. Қазір жоңғар жері тыныштандырылды, олардың барлығы бізге бағынған пақыр болды. Осыған дейін олардың сендерге жасап келген зиянкестіктері қазірден бастап мәңгі тоқтатылды. Сендер бізге шын ниеттеріңмен қарасандар, сөзсіз патшаның мейір шапағатқа бөленесіңдер. Егер өз алдымызға ел боламыз десендер, тек тыныштықпен шекараны сақтайсыңдар, сұғанақтық жасап бізді әуре-сарсаңға салмасандар болғаны. Осы жарлықты түсіндіріп айтыңдар, олардың аңысын - реакциясын байқап, тез мәлімдеңдер» [2, 15- б.] деп жазылған.

Бұл жарлықтардан Цин империясының басты мақсаты - қазақтарды өзіне бағындыру емес, олардың «жоңғар жеріне» баруын шектеу және жаңа шекарасының тыныштығын сақтау болғаны айдан анық байқалады. Өйткені Цин империясы Әмірсана арқылы қазақтар

мен жоңғарлар арасындағы басты мәселе - жер иелігі екенін жақсы білген. Сондықтан қазақтар жер мәселесін әлі де көтеруі мүмкін деген оймен алдын-ала Абылай ханға ескертіп отырған жайы бар.

Цин империясы өздігінен берілген Әмірсанаға сенбеген. Цин империясы Жоңғар хандығын жойған соң Әмірсананың іс-әрекеттерін жасырын бақылады. 1755 жылы шілде айында генерал Бан Дидің патша ордасына жолдаған мәліметінде: «Естуімше, қазақтардың басшысы ноян Абылай жасырын түрде Әмірсанамен кеңес өткізіпті. ... Олар мәңгі тату боламыз деп келісіпті. ... Әмірсана әртүрлі қарама-қайшы істерді істеп жүр, оны тұтқындап жазалау керек» [2, 10- б.], деп жазылған.

Бұл мәлімет шындыққа жанасады. Себебі, Әмірсана Цин империясының оны Жоңғар хандығының ханы етіп тағайындамағанына қатты наразы болып, қарулы көтеріліс жасағаны және соғыста жеңіліп Абылай ханға қашып барып паналағаны тарихтан белгілі.

Әмірсананың себебінен қазақтар мен Цин империясы арасында күрделі саяси-әскери жағдай қалыптасты. Цин империясы Әмірсананы қазақ жерінен тұтқындап келуге үш бағытпен қалың қолын аттандырады. Ал Абылай хан қазақ жеріне баса-көктеп келген қалың қолға қарумен тойтарыс жасады. Алайда ол мәселені дипломатиялық жолмен шешті. Сондықтан Цин империясы өзінің қол бастаған сардарына түсірген жарлығында: «Қазір сұмұрай Әмірсананы тұтқындасандар дереу әскерлерді кері шегіндіріңдер. Егер оны әлі ұстай алмаған болсаңдар, онда Далдана сияқтылар Абылай хан бабаға (қытайша түпнұсқада «Abulai han baba - 阿布賚汗巴巴») деп жазылған – Н.М.) айтсын: қалың қолымыз тек сұмұрай Әмірсананы тұтқындау үшін келген еді, сендер қарсылық көрсетіп, біздің әскерлерден жеңілдіңдер. Егер сендер Әмірсананы тұтқындап берсеңдер, дереу ұлы патшаға мәлімдейміз, ол сендерге зор мейір-шапағатын көрсетеді. Қазір күн суытып келеді, қалың қол уақытша кері шегінеді, келер жылы тағы келеді. Әмірсананы тұтқындамай тоқтамаймыз, екі жыл немесе он, жиырма жыл келе береміз, онда сенің жеріңде тыныштық болмайды - деп айтыңдар да, әскерлеріңді кері шегіндіре беріңдер. Бұл жарлықты Чжао Хуэй Далданаға тез жеткізсін» [2, 8-б.] деп бұйырады.

1757 жылы шілде айында Цин империясының шекараны тыныштандырушы генералдың орынбасары Чжао Хуэй мен кеңесші уәзір Фу Дэның патша ордасына жолдаған мәліметінде: «Қазақ ханы Абылай қарсылық көрсеткеніне өкініп, адалдық танытып тарту-таралғы жіберген елшісі лагерьге келді» [2, 12-б.] деп жазған.

Тарихи ақиқатты айту керек, Цин империясында Жоңғар хандығын жойған кезде, қазақтарды бағындырайын деген мақсат болған жоқ. Керісінше, Қазақ хандығын дербес ел ретінде мойындап, Абылай ханды сол елдің басшысы - ханы деп таныды. Сондықтан Цин

патшалығының императоры Цяньлунның 1757 жылы 31 қыркүйекте Абылай ханға жолдаған ресми грамотасында: «... өзің бұрын хан екенсің, патша хандығыңды бекітті» [2, 16-б.] дегені, - соған дәлел болады. Цин империясының қазақ хандарына жолдаған грамоталары, іс жүзінде олардың қазақ хандарын танығанын, мойындағынының символы ғана болатын. Ал, қазақ хандары үшін айтқанда – ол ұлы елдің оны хан деп танығанын білдіретін айғақ іспеттес дүние еді.

Жоғарыдағы құжаттар, Цин империясының Абылайды білген 1755 жылдың өзінде-ақ, оны Қазақ елінің басшысы – ханы деп санағаны, сондай-ақ Қазақ хандығын дербес ел деп санағанын дәлелдейді. Бұл іс жүзінде Цин империясының қазақ елінің қоғамдық шынайы болмысын дұрыс тануы болып табылады.

Цин империясы Қазақ еліне дербес мемлекет ретінде саясат қолданды. Цин империясы шығысындағы Кореяға, Оңтүстік-шығысындағы Вьетнам сияқты елдерге сюзеренді мемлекет ретінде үстемдік жүргізді. Ол елдерге саяси шонжарларын жіберді, әскер ұстады және салық алып тұрды. Ал қазақ сияқты Орталық Азия елдеріне ондай үстемдік орнатқан жоқ немесе орната алған жоқ.

Абылай ханның этнотерритория ұғымы тарихи негізде қалыптасқан. Абылай ханда ұлттық аумақтың кеңістігі жөнінде анық ұғым болған. Цин империясы жоңғарларды бағындырған соң, жоңғарлар бізге тәуелді болғандықтан олардың атының тұйыға жеткен жерлер - Қытайдың аумағына енуі керек деп санады. Ал, Абылай хан Цин империясының бақылауында қалған қазақтың шығыстағы ежелгі атамекені қазақтарға қайтуы тиіс деген ұстанымда болды.

Сондықтан Цин императоры «жерімізге қазақтар кимелеп кіріп кетпейді деуге болмайды» деген болатын. Тіпті, Цяньлун патшаның өзі: «Іле бұрыннан жоңғар бұратаналарының кіндік жері болып келген. Егер онда әскер ұстап, тың игермесек, жақын жерде тұрған қазақтар мен бұраттар (қырғыздар –Н.М.) орайдан пайдаланып онда келіп мал бағатын болады, онда біз оларды қуып әуіре боламыз» [2, 9-10-б.] деген. Сондай-ақ ол шекара шонжарларына: «Егер Абылай ойраттар жеріне еніп келіп мал бағуды талап ететін болса, оған олардың шекарадан асып келулеріне болмайды деп айтыңдар» [2, 9-10-б.] деп тапсырма берген.

Абылай хан Цин империясына алғаш жіберген елшісінен территория талабын қойды. Цин империясының оған қайтарған жауап хатында: «... Ал сен (Абылайды меңзеп отыр – Н.М.) талап қойып отырған Тарбағатайға келсек, сен ол жерді бұрынғы біздің ата жұртымыз – мал бағатын жеріміз еді, ол жерді патша мейірімділікпен жарылқап бізге беруін өтінемін депсің. Ол өңір енді ғана тыныштандырылды. Қазірше иен жатыр. Патша ол жерді сендерге қиып бере салушы еді, бірақ сендер бізге еңбек сіңірген жоқсыңдар. Сондықтан ол жерді

сендерге жарылқап беріп жіберу – мемлекеттің жүйесіне қайшы келеді» [2, 9-10-б.], деп жазылған.

Абылай хан Цин империясына жіберген және бір елшісінен Іле аймағын талап етеді. Соған орай 1760 жылы 8-маусымда Цин патшалығының Абылай ханға жолдаған жауап хатында: «Сенің елшілерінің айтуынша, ойрат жері қазір иен жатыр екен. ... Сен және де патша жарылқағанның үстіне жарылқай түсіп, қазақтардың Ілеге барып мал бағуына рұхсат берсе депсің. Тарбағатай сияқты жерлер ежелден жоңғарлардың жайылым жері, патша қалың қолмен ол жерді тыныштандырды. Сен қазақтар, бұраттар (қырғыздар – Н.М.) ташкентдіктер, әндіжандықтар, бадақшандықтар барлықтардың өз ықыластарыңмен ішке (бізге – демекші – Н.М.) қарадыңдар. Қазақтар сендердің жерлерің ұлан-қайыр кең дала. Қазір Іле және басқа жерлерге ішкеріден әскерлер бірінен соң бірі келіп тың жер игеріп жатыр. Абылай хан сен бұрын Тарбағатай сияқты жерлерді сұрап, мал бақсақ деп өтінген едің, патша оған да рұхсан бермеген болатын. Бүгінгі талабың тіпті артық» [Бұл да сонда] деп, қазақтардың ежелгі атамекенін өзіне қайтарудан бастартады.

Алайда Абылай хан қазақтың шығыстағы атамекеніне оралуды жұмсақ тәсілмен, яғни біртіндеп жылжып көшіп бару саясатын жүргізу арқылы іске асырды. Соның нәтижесі - бүгінгі таңда Қытайда өмір сүріп отырған екі млн-дай этникалық қазақтар.

Абылай хан Цин патшалығымен сауда келісімін жасады. Абылай хан Цин империясымен сауда жасауды алғаш 1757 жылы ұсынды. Сол жылы қазақ қоғамына қауіп-қатер төндірген Цин империясының қалың қолын дипломатиялық жолмен шешу үшін Абылай хан олардың назарын экономикаға аударып, олармен сауда жасағысы келетінін айтты. Осы оқиғаға байланысты шүршіт қолын бастаған сардар Чжау Хэйдың патша ордасына жолдаған мәліметінде: «Қазақтың Дәмеш және Токтау деген екі адамы әскери штабымызға келіп, кешірім сұрап, екі ат тарту етті. Олар ойламаған жеден қалың қолдарыңызбен шайқасып қалып, екіжақ бірдей арандалдық. Міне, бүгін ат тарту етіп, кешірім сұрап келдік дейді. Сондай-ақ олар бізбен сауда жасау ниетін де білдірді» [2, 4-б.] делінген. Цин үкімте қазақтармен сауда жасауға бірден келісіп, дайындық жұмыстарын бастайды.

Абылай хан екіжақты сауданы Үліңгір көлі (қазіргі Қытайдың Алтай аймағының Буыршын ауданында) жағасында жасауды айтады. Цин патшалығы ол жерді алыссынып, Үрімжіде сауда жасауды ұсынады. Абылай хан онымен келіседі. Сондықтан 1757 жылы 15 желтоқсанда хатталған Ци империясының орда күнделігінде: «Қазақтармен Үрімжі де сауда жасауды Абылаймен келіскеміз, патша өз жарлығымен бекіткен» [2, 10-б.] дейтін дерек, соның айғағы.

Екіжақты келісім бойынша 1758 жылы Үрімжіден, 1760 жылы Іледе – Қорғасытан, 1763 жылы Тарбағатайдан арнайы базар ашылып, қазақ-қытай арасында «Жылқыға жібек айырбас» саудасы өрістейді.

Цин үкіметі қазақтармен жасаған саудаға зор маңыз берді. Қазақтармен «жасалатын сауда сөзсіз әділ болуы керек. Саудада екіжақ тең пайда көруі тиіс» деген Сауда ережесін қабылдайды.

Цин империясының қазақтарға қолданған саяси-дипломатиялық саясаты. Манчжур-Цин патшалығы да Қытайдың соған дейінгі басқа династиялары сияқты өзін «Тәңіір ұлы», «Аспан астының қожасы» деп санады да, өздерімен дипломатиялық байланыста болған төңіректегі елдердің барлығын өздеріне «сырттай тәуелді болған елдер – Wai pan» деп атады. Сондықтан олар төрткіл дүниедегі елдердің Цин империясы ордасына ұдайы елші жіберіп сәлем беріп, тарту-таралғы ұсынып тұруын, өздеріне жасалған үлкен құрмет, зор мәртебе деп санайды. Сонымен Цин патшалығы ордасы сәлемге барған елшілерге және олар арқылы сол елдің патшаларына, хандарына жіберетін сыйлығының құны, олардың апарған кәде-сыйлықтарынан бірнеше есе көп болып отырды. Сондықтан жат елдер Цин патшалығы ордасына сәлемге барудың саяси мәнін ескермей, оның экономикалық пайдасына қатты қызықты. Әсіресе, біздің қазақтар осылай болды.

Цин патшалығының қазақ елшілерін қабылдау ережесінде: «Қазақтар әр үш жылда бір мәрте патшаға сәлемге келуіне болады»; «қазақтардың Бейжиңге келіп патшаға сәлем берушілеріне ұйғырдың бектері қатарында мәміле жасалсын; Пекинге келіп патшамен кездескен қазақ елшілеріне ұйғырдың бектеріне берілетін дәрежедегі қонақасы берілсін», деп көрсетілген. Алайда қазақ сұлтандары сұранып жүріп шамамен әр екі жылда бір рет барып тұрды.

Цин империясы қағаз жүзінде қазақтарды өздеріне «сырттай ел болғандар» қатарында санады. Бірақ іс жүзінде Қазақ хандығының ішкі сыртқы істеріне қол сұққан жоқ. Оларды дербес мемлекет қатарында санады. Цин патшалығы: «Қазақтар – орыстардан жасқанады. Сондықтан олардың орыстармен жақсы болуы ақылға қонымды іс. Олар шын ниетімен бізге сәлем-сауғыт әкеліп жатса, оларды жарылқауымыз керек. Егер келмесе, оның да оқасы жоқ. Олар орыстардан қорқа ма, жоқ па, оған біз назар аударып жатпаймыз» [2, 20-б.] деген. Кейін тіпті «Қазақтардың Ресеймен қарым-қатынас жасауына тыйым салмаймыз» [2, 20-б.] деп, ашық айтқан болатын. Цин империясы Қазақ хандығының ішкі-сыртқы саясатына араласпау принципін бастан-аяқ сақтады. Осы арада Цин империясының вассалы болған Кореяға Жапония қадам басқанда Қытай жойқын соғыс ашып (1894-1895 ж.), жер қаба жеңілгенін ескерсек, арадағы айырмашылықты анық аңғарамыз.

Тарихи тұрғыдан қарайтын болсақ, Цин империясының Абылай хан жөніндегі танымы дұрыс, қолданған саясаты жағымды болды деуге негіз бар. Содан да болар, Абылай ханның Қытай Цин империясына қолданған дипломатиялық саясаты өте табысты болды. Оның басты көріністері XVIII ғасырды Қазақ хандығының нығаюы мен өрлеуінен, халқымыздың этнотерриториясының қалпына келуімен сипатталады. Демек, Абылай хан өзінің алдына қойған мақсаттарын негізінен іске асырған, тарихи миссиясын жоғары деңгейде орындаған тұлға.

Жапонияның Орталық Азияны зерттеуші белгілі тарихшы ғалымы Сакуш Тору: «Цин патшалығы үкіметі шекара өңірінің саяси тұрақтылығын сақтау үшін, қазақ хандарын өзіне сәлемге келіп тұратын саясат қолданды. Абылайдың қойған талаптарының барлығын қабылдады» [3,345-б.] деген, тұжырымы негізсіз емес.

Егер, біз жоғарыда пайымдалған тарихи шындықты мойындайтын болсақ, онда отан тарихында қалыптасқан бірқатар қасаң қағидаттарға өзгеріс жасауымыз керек.

Көріп отырғанымыздай, Цин империясы Абылай ханды 1750-жылдары Қазақ елінің басшысы – ханы деп таныған. Сондай-ақ олар қазақтар жөнінде тек Абылаймен санасып отырған. Саясатта болсын, саудада болсын, әлде шекара мәселесінде болсын, бәрінде тек Абылаймен сөйлесіп, келісімге келіп отырғаны бұлжымас тарихи шындық. Қазіргі уақытта, өкінішке орай, Қытай көші-қоны туралы келісімдерге қол жеткізу қиын [4].

Мен осы негізде, Ресей деректері негізінде Абылайды 1771 жылы ғана жалпы қазақтың ханы болды деген көзқарас, тарихи шындыққа жанаспайды деп санаймын.

Қорытынды. Менің пайымдауымша, Абылай 1743 жылы Орта жүздің ханы болды (бұл жөнінде жазған дүниелерім жарияланған), 1750 жылдары бүкіл қазақ елін биледі. Сондықтан Қытай Цин империясы Абылайды Қазақ елінің бірден бір өкілі – ханы ретінде таныды және соған орай саясат қолданды. Мұның дәлелін жоғарда келтірдік. Бұл бір.

Екіншіден, Қазақ хандығын Цин империясының вассалы болды дейтін қытайлық көзқарасты қабылдауға болмайды. Қытайға вассал болған Корея, Вьетнам елдерінде мәселе соғыспен шешілген. Ал, Қазақ хандығы Ресей тарапынан отарланып өз билігін аяқтаған. Оған Цин империясы мүлде киліккен емес.

Үшіншіден, Ресей мен Цин империясы қазақ аумағынан мемлекеттік шекарасын алғаш айырғаннан кейін (1864 ж.), жерімен бірге бірқатар қазақ ру-тайпалары Қытай құрамында өтті. Цин империясы соларды тікелей билеп-төстеді.

1750-ші жылдары Қытай Цин империясы Абылайды Қазақ елінің басшысы – ханы деп танығанын, және тек онымен санасып саясат

қолданғанын көріп біліп отырып, өзіміз Абылайдың ұлы хандық билік мәртебесін мойындамай отырғанымыз, - тым абсурдтық емеспе?! дегім келеді. Сондықтан Абылай хан жөнінде сақталған қазақ, орыс және қытай деректерін жалпы салыстырып талдау жасап, тарихи шындыққа жанасатын ғылыми тұжырым жасайтын кез келді деп санаймын.

ӘДЕБИЕТ

[1] Цин патшалығы Шэньзу патша орда күнделіктері (Qing shen zu shi lu-清圣祖实录). - 183 т.

[2] Цин патшалығы Гаозун патшаның орда күнделігі (Qing Gaozong shilu - 清高宗实录. - 481 т.

[3] Сакуш Тору. XVIII-XIX ғасырдағы Шығыс Түркістан қоғамдық тарихын зерттеу. - Киото. -1963. Zhangying қытайша аудармасы. -Үрімжі: Шыңжаң халық баспасы. – 1994. - 408 б.

[4] Шаймарданова З.Д., Устемирова А. Китайская миграция как геополитический и экономический факт // Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Исторические и социально-политические науки». – 2018. - № 1. – С. 164-168.

REFERENCES

[1] Tsin patshalygy Shen'zu patsha orda kundelikteri (Qing Kingdom diaries of King Shengzu horde) (Qing shen zu shi lu-清圣祖实录). - 183 p.

[2] Tsin patshalygy Gaozun patsha orda kundelikteri (Qin Kingdom Diary of the horde of King Gaozun) Qing Gaozong shilu. - 清高宗实录. - 481 p.

[3] Sakush Toru. XVIII-XIX gasyrdagy Shygys Turkistan kogamdyk tarihy n zertteu (Study of the public history of East Turkestan in the XVIII-XIX centuries)- Kioto. -1963. Zhangying qytajsha audarmasy. -Yrimzhi: Shynzhañ halyk baspasy. – 1994. - 408 p.

[4] Shaimardanova Z.D., Ustemirova A. Kitayskaya migratsiya kak geopoliticheskiy i ekonomicheskiy faktor (Chinese migration as a geopolitical and economical fact) // Vestnik KazNPU im. Abaya. Seriya «Istoricheskiye i social'no-politicheskiye nauki». – 2018. - № 1. – P. 164-168.

ПОЛИТИКА ДИНАСТИИ ЦИН В ОТНОШЕНИИ

АБЫЛАЙ-ХАНА

Мухаметханулы Н.¹

¹доктор исторических наук, профессор

Казахский национальный университет имени Аль-Фараби,

Алматы, Казахстан, Nabizhan.muhametkhanuly@gmail.ru

Аннотация. В статье анализируется история первых знаний о казахах в 1697 г. и в 1750-х гг. на основе сведений, опубликованных

в исторических дневниках Цинской империи «Цин Шилу». В статье также анализируется отношение династии Цин к Аблаю и его политика в отношении казахов, а также делается ряд новых выводов. Автор говорит, что Цинская империя через Амирсану признала Казахское ханство и его вождя Абылая. В 1755 году во время похода на Джунгарское ханство Цинская империя пыталась покорить казахов. Когда Цинская империя на казахских землях пыталась захватить Амирсану, Абылай хан дал отпор цинским войскам и Абылай хан разрешил военный конфликт дипломатическим путем, привлекая внимание Цинской Империи к экономической торговле. Он также открыл специальные рынки в Урумчи в 1758 году, в Хоргосе в 1760 году и в Тарбагатае в 1763 году, расширив двустороннюю торговлю под названием «Обмен коней на шелк». В статье доказывается, что Казахское ханство не было вассалом Цинской империи согласно их центральным протоколам, по сравнению, например, как Корея и Вьетнам. В статье освещаются противоречивые позиции Империи Цин и Абылай хана по территориальным вопросам.

Ключевые слова: империя Цин, Венгерское ханство, Абылай-хан, территория, политико-дипломатические отношения, экономическая торговля, развитие казахстанского общества.

THE QING DYNASTY'S POLICY TOWARDS ABLAI KHAN

Mukhamethanuly N.¹

¹Doctor of History, Professor

Al Farabi Kazakh National University, Almaty (Kazakhstan),
Nabizhan.muhametkhanuly@gmail.ru

Abstract. The article analyzes the historical reasons for to know how the Qing Empire first learned about the Kazakhs in 1697 and drew attention in the 1750s, based on data published in the historical diaries of the Qing Empire of China “Qing Shilu”. The article also discusses the cognition of the Qing Dynasty to the Ablai and his policy towards the Kazakhs , and draws a number of new conclusions. The author believes that the Qing Empire knew the Kazakh Khanate through Amirsana and recognized its leader Ablai. In the campaign against the Dzungarian Khanate in 1755, the Qing Empire did not intend to subjugate the Kazakhs; When the Qing Empire went to the Kazakh land to capture Amirsana, who fled to the Kazakh grasslands, Ablai Khan repelled the powerful blows of Qing people. Both sides were similarly provoked, Ablai Khan resolved the military conflict through diplomatic means, he turned the attention of Qing Empire to economic trade and repulsed Chinese troops. He also opened special markets in 1758 in Urumqi, 1760 in Khorghos and 1763 in Tarbagatai, and expanded the

bilateral trade of “exchanging silk for horses”.

The article proves that the Kazakh Khanate was not a vassal of the Qing Empire through their Horde protocols and in comparison with countries such as Korea and Vietnam. This article emphasizes the conflicting position between the Qing Empire and Ablai Khan on territorial issues.

Key words: Qing Empire, Hungarian Khanate, Ablai Khan, territory, political diplomatic relations, economic trade, development of Kazakh society.

Статья поступила 13.05.2021

ӘӨЖ 93/94 (574)

DOI 10.48371/ISMO.2021.44.2.002

АБЫЛАЙ ХАННЫҢ ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІГІНІҢ НЫҒАЮЫ МЕН ТӘУЕЛСІЗ ДАМУЫНДАҒЫ РӨЛІ

Симтиков Ж.К.¹

¹ саяси ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан,
zhomart-67@mail.ru

Аңдатпа. Абылай ханның қазіргі күрделі геосаяси жағдайларда біртұтас мемлекет құруға бағытталған ішкі саяси және сыртқы саяси қызметі зерттеушілердің ой-пікірін қайта қарастырады, бұл мақала тақырыбының өзектілігін көрсетеді.

Бұл қазақ халқының басқа халықтармен тең дамуы үшін аянбай күрескен хан еді. Өзінің сыртқы саясатында ол Қазақстанның көпвекторлы саясатының негізін қалаушы бола отырып, көрші Ресей және Қытаймен достық қарым-қатынасты сақтаған.

Мақала қазақ егемендігінің негізін қалаушы бола отырып, Абылай хан өмірінің ерекшеліктерін, қазақ тарихының күрделі кезеңіндегі тарихи тұлғаны талдауға және анықтауға арналған. Ол дарынды дипломат, қажымас мемлекет қайраткері, батыл қолбасшы болды және бүгінде оның есімі Тәуелсіздіктің символына айналды. Дипломат ретінде ол бірнеше тілде сөйледі, оларға әдеби тұрғыдан ие болды, бұл оған көрші мемлекеттермен дипломатиялық байланыстар орнатуға және дамытуға мүмкіндік берді. Ерте жастан жоңғар басқыншыларымен соғысқа белсене қатысқан. Ол ұрыс алаңында үлкен батылдық танытқан дарынды әскери жетекші ретінде танылды.

Дарынды күйші, Абылай хан қазақ халқына тән жоғары рухани қасиеттерімен ерекшеленді. Домбырашы ретінде 20-дан астам күй жазған.

Көзі тірісінде Абылай ханның аты аңызға айналған есімі тәуелсіздік, бостандық, бірлік, батылдык, азаматтылық және мемлекет сияқты ұғымдармен астасқан.

Тірек сөздер: Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама, Орта жүздің сұлтаны, Абылай, Сабалақ, Әбілмансұр, Төле би, Бұқар жырау.

Қанша уақыт өтсе де, қазақ халқының жадына Абылай хан қажырлы мемлекет қайраткері, батыл қолбасшы, дарынды дипломат ретінде сақталып келеді. Оның есімі тәуелсіздік символында жауынгерлік ұранға айналды. Мұхтар Әуезов жазған мына сөздерді дәл қазіргі Тәуелсіздік заманында еске алып отырсақ, артық болмас: «Қазақтың дербес ел болуына, әрі - беріден соң, қазақтың қазақ болуына, басы қосылып, бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығаруына ерен еңбек сіңірген Абылайдан артық адам болмас».

Абылай хан (1711-1781) Қазақ Ордасының ханы, қазақ мемлекетінің тарихындағы аса көрнекті мемлекет қайраткері, арғы тегі Жошы хан, бергі бабалары қазақ ордасының негізін салған Әз - Жәнібек, одан соң еңсегей бойлы ер Есім хан, Салқам Жәңгір хан. Абылай – Жәңгір ханның бесінші ұрпағы. Жәңгір ханның Уәлибақы, Тәуке деген екі ұлы болады. Жәңгір қайтыс болып, таққа Тәуке отырғанда Уәлибақы хандыққа өкпелеп, Үргенішті билеген нағашы атасы Қайып ханның қолына барады. Уәлибақының баласы Абылай жекпе - жекке шыққанда жауы шақ келмейтін батыр болып, қанішер Абылай атаныпты. Осы Абылайдан көркем Уәли туады. Оның баласы Әбілмансұр (кейін қазаққа хан болып Абылай атанған) «ақтабан шұбырынды» жылдарында жетім қалып, үйсін Төле бидің қолына келеді. Аш - жалаңаштықтан жүдеген өңіне, өсіп кеткен шашына қарап Төле би оған «Сабалақ» деп ат қойып, түйесін бақтырады. Әбілмәмбет төренің жылқысын да бағады. Бұл, Ш. Уәлихановтың айтуына сүйенсек, Абылайдың 13 жасар кезі болса керек. Абылайдың азан айтып қойылған аты - Әбілмансұр. Ол мұсылманша жақсы білім алады. Шығыстың жеті тілін білді. Домбыраны жақсы тартты. Оның өзі шығарған 20 - дан астам күйі бар: «Ақ толқын», «Шанды жорық», «Сары бура», «Дүние қалды»... Он бес жасқа толған кезінен бастап жоңғар басқыншыларымен соғысқа белсене қатысты.

Сұлтанның бойы ортадан жоғары болатын. Жауырыны қақпадай, дене күші зор еді. Замандастары оны батылдығы, ержүректігі және әбжілдігі үшін қатты құрметтейтін. Ол өз ғұмырының ең соңғы күндеріне дейін жауынгерлерімен бірге болды. Соғыста қолға түскен барлық олжаны бөлісті. Жаумен шайқастар кезінде бірнеше рет жаралы

да болды. Абылай Орта жүздің сұлтаны болады. Ал Әбілмәмбет хан қайтыс болған соң, 1771 жылы 3 жүздің өкілдері қасиетті Түркістанда Абылайды ақ киізге көтеріп хан сайлайды. Абылай хан дәуірін білу арқылы біз қазіргі заманымыздың ерекшелігін, қадір-қасиетін, мән-маңызын түсінеміз. «Ақтабан шұбырынды» жылдарында жетім қалып, үйсін Төле бидің қолына келеді. Төле бидің тәлім-тәрбиесінде болуы Абылайға зор ықпал жасады.

Қазақ даласының даналығын бойына жинаған баба ақылы мен парасатын, ел билеу қабілетін, жауға қарсы қазақ халқы басы біріксе ғана тойтырыс бере алатынын жас баланың санасына ұялата білген. Оған қоса бала кезінен көрген тіршілік, өмірлік тәжірибе Абылайдың ел өміріне ерте араласуына себепші болды. Бұқар, Үмбетей жыраулардың, т. б. ауыз әдебиетінің ірі өкілдерінің мәліметтеріне қарағанда, Абылай жиырма жасында қан майданда ерлігімен танылған. Бұқардың Абылайға «Сен жиырма жасқа жеткен соң, Алтын тұғыр үстінде Ақ сұңқар құстай түледің» деуі осының дәлелі. Қай жылы туса да 1730 - 33 жылдар аралығында болған бір ұрыста бұрын белгісіз жас жігіт Әбілмансұр жекпе - жекке шығып, қалмақтың бас батыры, қонтажы Қалдан Сереннің жақын туысы Шарышты өлтіреді. Үлкен әкесінің аруағын шақырып, жауға Абылайлап ат қойған Әбілмансұр жеңісті ұрыстан соң, Орта жүздің сұлтаны деп танылып, қазақ даласындағы ең беделді әміршілердің біріне айналады. Бұдан соңғы жерде Әбілмансұр есімі ұмытылып, Абылай атанады. Абылайдың бүкіл ішкі саяси қызметі бір орталықтан басқарылатын әрі ешкімге тәуелсіз мемлекет құруға бағытталды. Абылай өзінің күш-жігерін келесі бағыттарға жұмсады: біріншіден, оның бір орталықтан басқарылатын мемлекет құруының сәті түсті. 1771 жылы ол Түркістан қаласында қазақтың бүкіл үш жүзінің ханы болып жарияланды. Екіншіден, ол сот билігін күшейте түсті. Үшіншіден, Абылай қазақ рулары мен тайпаларының арасындағы өзара қырқыс, алауыздықтан туындайтын қақтығыстар мен барымта алуды тоқтатты. Ең соңында, ол қазақтардың егіншілікпен, шөп шабумен және балық аулаумен айналасуына қолдау көрсетті. Хан қазақ даласындағы керуен саудасын күшейтуге барынша көп көңіл бөлді. Абылай хан ақын - жырау, әнші - күйшілер мен діни қайраткерлерге қамқорлық жасап отырды. Абылайдың кеңесшісі Бұқар жырау болды. Абылайды жырлауда да сыртқы жауға қарсы күрес, ел ынтымағы, ел бірлігі Бұқар өлеңдерінің негізгі өзегі болып отырды.

«Ей, Абылай, Абылай!» деген өлеңінің бір жерінде жырау:

Қырық беске келгенде,

Жақсы мен жаман демедің.

Елу жасқа келгенде,

Үш жүздің баласының

Атының басын бір кезеңге тіредің, - дейді.

Абылай туралы өлендерінде Бұқар оның жақсылық жақтарын көріп қана қоймайды, кемшіліктерін де айтады. Ол «Ей, Абылай, Абылай!»- деп, азуы алты қарыс ханға өктем сөйлейді. Айтарын бүкпейді, батыл айтады. Өйткені жырауға ел бірлігі, ел тағдыры қымбат. Өз дәуірінің ойлы ақыны Бұқар жырау ханның ісі халық тілегіне қайшы келіп, елдің батырлары мен ханның арасы алшақтап бара жатса, Абылайдың қателіктерін ашық көрсетіп, ел бірлігі үшін олардың арасына дәнекер болып, ханға дұрыс бағыт сілтейді. Бұқар жыраудың көп өлендерінің Абылайға арналуының негізгі себебі қазақ елін сол замандағы беделді Абылай ханның айналасына топтастыру еді. Енді бірде «Үш жүздің басын құрадың», - деп, Абылайды Жоңғар қалмақтарына қарсы күресте елге басшылық еттің, оның азаттық жолындағы күресінің ұйымдастырушысы, қолбасшысы болдың деп мадақтайды. Жыраудың бұл жерде де айтайын деген негізгі ойы - қазақ елінің бірлігі. Сол ел бірлігін ұйымдастырудағы, әрі бірлікті ұстай білудегі Абылайдың рөлін көрсету, үш жүздің басын қосып, күшін біріктіріп, сыртқы жаулармен күресті басқара білгендігін дәріптеп, осы жағынан оны басқаларға үлгі ету. Абылай қаһарлы хан болуымен қатар, қазақ халқының рухани қасиетінен еркін сусындаған дарынды күйші ретінде де белгілі. Ол «Ақ толқын», «Ала байрақ», «Бұлан жігіт», «Дүние қалды», «Жетім торы», «Қайран елім», «Қара жорға», «Қоржынқақпай», «Майда жел», «Сары бура», «Шаңды жорық» т. б. күйлердің авторы.

Абылай өмір жолын ат үстінде, жорықтарда өткізіп, Арыс өзені жағасында қайтыс болды. Сүйегі Түркістан қаласындағы қасиетті Қожа Ахмет Иассауи кесенесінде жерленген. Мәңгі риза халық «Ер есімі ел есінде» дегендей, Абылай ханның құрметіне еліміздің көптеген қалаларына ескерткіштер орнатып, оқу орындарына, көше мен даңғылдарына оның есімін беруде. Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін 1991 жылы Алматының басты даңғылдарының біріне Абылай есімі беріліп, темір жол вокзалының алдына ат үстіндегі ескерткіші орнатылды. Хан ескерткіші Көкшетау, Жезқазған, Павлодар қалаларында да бар. Қазақстанның 1993 жылғы ең бірінші төл теңгесінде бейнесі бедерленді. 2005 жылы Абылайдың өмір жолына арналған «Көшенділер» фильмі түсірілді. 2008 жылы Елбасы Н. Назарбаевтың қатысуымен Петропавл қаласында «Абылай хан ордасы» кешені ашылып, алдына ескерткіші орнатылды. Оның есімі Алматыдағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетіне берілген.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың мына сөздері де әрбір азаматқа ой салуға тиіс: «Иә, Абылай – аңызға айналған тұлға. Бірақ, біз ата тарихының бар шындығын ашу үшін, сол аңыздан ақиқатты ажыратып алуымыз керек және оны өткеннен сабақ, тарихтан тағылым

алу үшін жасауымыз керек... Абылай тақырыбы ол туралы аңызды өршіту үшін емес, тәуелсіздік үшін күрескен тарихи тұлғаның өмірінен тағылым өрбіту үшін қажет. Мен үшін Абылай заманы ғана емес, бүкіл қазақ тарихы ұлт - азаттығы, мемлекет тәуелсіздігі үшін күрес сияқты көрінеді. Ел бостандығы, ұлт тәуелсіздігі біздің халық үшін еш уақытта да төбеден түскен сый болмаған. Ол әрдайым ел қамын жеген ерлердің жанқиярлық, жанпидалық еңбегінің, күресінің нәтижесінде ғана келгенін ешқашан ұмытпауымыз керек» [1].

Абылай ханның қазақ хандығын нығайту жолындағы қызметіне тоқталар болсақ, ол туралы көптеген дастандар, аңыз - әңгімелер, өлең - жырлар, тарихи деректер мен зерттеулер бар. Абылай ханды еске алғанда біз оны батыр, Орта жүздің сұлтаны, сосын Орта жүз және де бүкіл қазақ халқын біріктіріп, қазақ хандығын біртұтас мемлекет ретінде сақтап қалып, оның Ұлы ханы болып, өзіне қазақтың барлық хандары мен билерін - сұлтандарын бағындыра алғанын және де саяси қайраткер, ақылды қолбасшы, дарынды мәлімгер, күйші екенін айтқанымыз жөн.

Абылай хан бүкіл өмірін қазақ халқы (қазақ елінің) бостандығы, егемендігі үшін арнады. Шоқан Уәлиханов «Қазақ жерінде Абылайдың даңқы аса зор. Абылай заманы оларда қазақтың ерлік заманы болып саналады» деп жазған еді. Абылайдың шын аты - Әбілмансұр. 1711 жылы әкесі Көркем Уәли Түркістанға сұлтан болып тұрған кезде дүниеге келген. Бұл кезең қазақ халқы үшін өте қауіпті, ауыр кезең еді. Үш айдаһардың (Жоңғар, Қытай, Ресей) ортасында қазақ мемлекетінің жойылып кету қаупі төніп тұрды. Қытай мен Ресей жоңғарларды қазақ жеріне айдап салып отырды. Ауыр «Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама» жылдары Абылай 12 жасында жауынгерлердің қатарына қосылады да, 22 - де батыр, қолбасшы ретінде танылады [2].

XVIII ғасырдың орта шенінде қазақ елін жаулардан қорғау үшін Абылай Ресеймен және Қытаймен татулық, достық қатынас сақтап, олардың қолдауы арқасында жоңғар басқыншылығын талқандауды жөн көрді. Ең ірі қауіп жоңғарлардың басқыншылығы екендігін түсінді. 1740 жылғы шайқаста Абылай қазақ жауынгерлерінің тікелей қолбасшысы болды. Қазақ әскері жоңғарларға қатты соққы берді. Жоңғарлар көп шығынға ұшырап, кейін шегінуге мәжбүр болды. Абылай қазақ әскерлерін ұйымдастырып, жауға қарсы көтеріп, басын біріктіріп, негізгі әскери күшті жинап көрші мемлекеттерге қазақ хандығы біртұтас ел екенін көрсетті. Абылай сұлтан бұл кезде қазақтарды біртіндеп жоңғар шабуылдарынан құтқарып, елдің тыныштығын, халықтың тұтастығын, мемлекеттің егемендігін, тәуелсіздігін сақтап қалуды мақсат еткен. Бұл мақсатты іске асыру барысында ол Ресей империясының 1740 ж. Орынборда (тамыздың 28-і) сұлтан Абылай «верным добрым и послушным ... и подданным быть ...» деп Ресей

империясының өкіметіне, кейін Қытай мемлекетінің бодандығын қабылдауға мәжбүр болды. Тарихшы – ғалым Н. Мұхаметқанұлы «ХҮІІІ ғасырдағы Чин патшалығы мен қазақтардың қарым-қатынасы» атты мақаласында былай деп жазады: «1755 ж. Орта жүз ханы Абылай Чин хандығының елшілерін күтіп алған кезде, оларға Чин хандығына бағынышты болу ниетін білдірді: «Ұлы мәртебелі патшаның орталық ойпатты билеп отырғанын бұрыннан естуші едім, арада асқар тау, алып өзендер көп, жер шалғай болғандықтан тарту-таралғы апара алмадық. Міне, бүгін патшаның құдіреті шалғайды шарлап, Ілені сапырып, Лама дінін көркейтті. Қазақтар мен жоңғарларға тыныштық орнатылды деп қуанып отыр. Мен шын ниетіммен мәртебелі патшаға қараймын» [3]. Ал бұл туралы А. Левшин былай деп жазады: «Жауын сұсымен де, күшімен де сескендіре отыра, ол өз қалауымен біресе Ресейдің, біресе Қытайдың бодандығын қабылдауға мәжбүр болғанымен шын мәнінде ешкімге де бой ұсынбаған тәуелсіз басшы болды» [4].

Екі ірі мемлекетпен дипломатиялық, сауда қарым-қатынастарын орнатып, кезінде жоңғарлар басып алған Алтай, Тарбағатай өңіріндегі қазақ қоныстарын қайтарып алды. Қазақтар жаппай ата-мекендеріне орала бастады. Жоңғарлармен күресте халықтың басын біріктіруде ерекше рөл атқарды. Абылай сұлтан өзінің шебер саясаткерлігінің арқасында Ресей мен Қытай сияқты ірі империяларды өз саясатымен санасуға мәжбүр ете отырып, іс жүзінде елдің дербестігін, жерінің тұтастығын сақтап қалды.

Абылай өткір ойлы, терең білімді шешен адам болған. Бірнеше түрік халықтарының және де парсы, қытай, орыс тілдерін жетік білген. 1741 жылы Абылай сұлтан жоңғарлардың қоршауында қалып, тұтқынға түседі. Тұтқында болған екі жыл ішінде олардың тілі мен жазуын үйреніп, жоңғар хандығының ішкі саяси жағдайын жіті бақылап, бұл мемлекеттің күштілігі – мықты орталықтанған билікке бағынуында және де халықтың бірлігінде екенін түсінеді. Абылай сұлтан және де бірге болған серіктері, барлығы отыз бес адам қалмақ тұтқынынан 1743 жылдың 5-і қыркүйегінде елге қайтып оралады. Абылайдың тұтқындағы екі жылдай уақыт ішінде өзінің қадыр-қасиетін жоғалтпай жоғары ұстауы, сөз жүйесіндегі тапқырлығы мен батылдығы жауларын таңқалдырған. Қалдан Церен Абылайдың даналағына бас иіп, оған жоғары мәртебелі сый - сыяпат көрсеткен және де «ол (Абылай) заманынан жүз жыл бұрын ерте туды, бүкіл әлемді билеу қолынан келеді» деп тегіннен - тегін айтпаған болар. Осы мәселеге байланысты орыс деректерінде былай жазылған: «Он, Аблай, от зюнгарцев с великим награждением отпущен, а именно: дана ему палатка, шитая золотом шуба, крытая парчою золотою, палатка железная складная, панцырь и прочее». Жоңғарлардың контайшысы Қалдан – Церен «менің ұлымды өлтірген сен бе?» - дегенде Абылай

былай жауап берген екен «... балаңды өлтірген мен емес, халық, менің қолым халықтың бұйрығын орындаушы ғана». Бұл оқиға туралы Үмбетей жырау «Бөгембай өлімін Абылай ханға естірту» атты жырында былай дейді:

«Өлтірем деп Қалдан хан
Орайына Шарыштың,
Сөзіне қарсы сөз айтып,
Жауаптастың, қарыстың.
Қапияда тұтылдың,
Қалмаққа бітеу жұтылдың,
Шешендік жолын тұтыңды,
Үш ауыз сөзбен құтылдың ...»

ХҮІІІ ғ. 50-шы жылдары Жоңғар мемлекеті саяси дағдарысқа ұшырап, әлсіреп, ыдырай бастады. Бірақ, Абылай хан ол елді қырып шапқан жоқ. Себебі Қытай империясымен Қазақ елінің арасында буферлік рөл атқарған Жоңғар хандығының мүлдем жойылуы неге әкеліп соғатынын Абылай жақсы түсінген. Сондықтан да ол қалмақ халқының Қытай басқыншыларына қарсы ұлт - азаттық күресін қолдады. Бірақ, қалмақтар ауыз бірліктен айырылды, соның нәтижесінде 1756-1757 жылдары Цин империясы Жоңғар мемлекетін жойып, халқын қырып тынды [5].

XVIII ғ. орта кезінен бастап Абылай қазақ елінің ерікті, іргелі біртұтас ел болуын, ата қонысына жайғасып, бейбіт еңбек етуін қалады. Ол елді отырықшылыққа көшіруді, Үш жүздің басын қосуды, туған Отанын жаудан қорғауды мақсат етті. Абылай хандық құрған кезде ханның жанында Кеңес болған. Оған барлық жүздердің өкілдері қатысып, маңызды мәселелерді қарайтын және де бүкілқазақтық Құрылтай шақырылып, соғыс пен бітім, қоныс пен жайылым, дау мен дамай, басқа халықтармен арадағы сауда мен дипломатиялық қарым – қатынас мәселелері қарастырылып отырды.

Ташкент, Ходжент, Сайрам, Шымкент, Созақ, Түркістан қалалары азат болған соң, яғни қазақ хандығына қайтадан қарағаннан кейін, Үш жүздің бірлігінің көрінісі ретінде ежелгі Түркістан қаласы қазақ мемлекетінің астанасы болып белгіленді.

Мемлекеттің тәуелсіздігін сақтау үшін, басқыншылардан елін қорғай алатын жауынгерлік қабілеті бар әскери күш жинап, оларды басқаратын тапқыр әскер басшыларын өзінің қасына жинай білген және де өзінің жоғары дәрежедегі қолбасшылық қасиеті бар екенін көрсете алған. Орыс казактары салып жатқан бекініс, қамал–қалалардың маңындағы жайылымды жерлерден айырылып қалмау үшін, орыс мұжықтарынан қазақтарға егіншілікті үйретуге әрекет етті.

Ал сауда - саттық жүргізу ісіне көп көңіл бөлгені де орынды еді. Бұрын айырбас сауда тек Орынборда ғана жүргізілсе, енді 1760-шы

жылдары Троицкіде, Семейде, Қызылжарда жүргізілетін болды. Ертіс өзенінің сол жағын бойлай шығысқа - Қытайға қарай «Абылай жолы» атты сауда жолы салынды. Қазақ хандығы мен Қытай арасындағы сауда - саттық биік дәрежеге көтерілді. Тарбағатай мен Құлжада жәрменкелер ашылып, олар қазақтарға малын, қолөнер бұйымдарын Қытай тауарларымен айырбастауға мүмкіншілік тудырды және Ресей мен Орта Азия мемлекеттеріне де Қытаймен сауда қарым - қатынасын орнатуға жол ашты.

1771 жылы үш жүздің өкілдері жиналып Абылайды бүкіл қазақтың ханы етіп сайлайды. Оның хан атағын Қытай императоры да, орыстың ақ патшасы да бекітеді. Ресей патшасы Екатерина II Абылайды хандыққа бекіту, әйтпесе, оған әлдебір нұсқаулар беру үшін оны талай рет Петербургке, не Орынборға арнайы шақыртады, алайда Абылай хан ол шақыртуларға: «Мені үш жүзге хан қылып халқым сайлады, ендеше бұған қоса айрықша бір куәлік алудың қажеті жоқ», - деп жауап берген. Шын мәнінде де Абылай ханның тұсында қазақ мемлекеті өзінің ішкі, сыртқы саясатын ешкімге жалтақтамай дербес жүргізді. Ол өз мемлекетінің дербестігін бәрінен де жоғары санады.

Сондықтан, Цин империясы Жоңғар мемлекетін қырып-жойып, шауып тастағаннан бастап Абылай бірнеше елшілер жіберіп, Қытай мемлекетімен бейбіт саяси қатынас орнатуға тырысты. Қытай империясы бірнеше қайтара шапқыншылық жасап, қазақ жерін жаулап алмақшы болды. Қытай мемлекетін жеңу оңай емес екенін түсінген Абылай хан онымен бейбіт келісімге келіп, сауда - саттық жол ашып, оны Ресей империясына қарсы қолданған. Қытаймен бейбіт қарым - қатынасты өрбіте отырып, Абылай Ресеймен де қалыптасқан саяси және экономикалық қатынасты үзбеген. Ресей империясы қазақ жерінің шекарасына бекіністер, қамал - қалалар салып, оларды орыс казактарымен толық жайғастырып жатқанда және де Жайықтың, Ертістің тағы басқа өзендердің жағасына қазақтар малын жаюына тиім салу жөніндегі жарлықтарын шығарғанда Ресеймен жағдайды шиеленістіруге бармай, мәселені дипломатиялық жолмен шешуге тырысты. Ресей патшалығының отаршыл, басып алу саясатының құрбаны болу қаупі тұрғанын сезді.

XVIII ғ. 70-шы жылдары Түркістан аймағында тұратын қазақтарды қырғыздар шауып, мал-жандарын айдап әкетіп отырады. Қазақтар Абылайдан өздерін қорлықтан құтқарып, қорғауды талап етеді. 1779 жылы Абылай әскерлері қырғыздарды талқандап, басшысы – Садырбаланы тұтқынға алады. Қырғыздар келісімге келіп, бітім жасауды өтінеді. Сосын, Түркістан, Сайрам, Шымкент, Созақ қалалары босатылады, ал 1781 жылы Ташкентті бағындырады, оны алым-салық төлеп тұруға міндетті етеді. Абылай хан «өзі әулет басы ретінде рубасыларының ғұрпы бойынша өмір сүру үшін Түркістанда қалды.

Сонда 1781 жылы дүние салып, мүрдесі Қожахмет Яссауидің мешіті алаңына жерленді», - дейді Ш. Уәлиханов.

Абылай хан мемлекеттің, қазақ халқының жағдайын шұғыл түзеді. Абылай кезеңі тарихта ең бір елеулі кезең болды. Жау қуылды, халық өз жерінде емін – еркін тұрмыс құрды, бірлікке, ұйымшылдыққа негізделген хандық билігі құрылды. Солай бола тұрса да Абылай хан көзі тірісінде Қазақ елінің мемлекетінің тұрақты болуының тарихи жағдайын жасап үлгермеді. 1781 жылы Абылай хан дүние салғаннан кейін еліміздің тұтастығы ыдырап, Қазақстан тәуелсіздігінен айырыла бастады.

Абылай хан – XVIII ғасырдағы тарихымыздың аса ірі тұлғасы. Ол туралы орыс ғалымы А. Левшин былай дейді: «Абылай тәжірибесі, ақыл – айласы жағынан болсын, қол астындағы халқының саны, күші жағынан болсын, сондай-ақ өзінің Ресей патшалығымен, Қытайдың боғда ханымен жүргізген тапқыр, шебер қатынастары жағынан болсын өз тұсындағылардың бәрінен де басым еді. Ол ұстамды, досына мінәйім мінезді, жауына қатал, қаһарлы кісі еді. Сондықтан жұртты өзіне тарта, ерте білетін еді».

Бұл жерде Абылай ханның XVIII ғасырдан күйі жеткен санаулы күйшілеріміздің бірі екенін айта кеткен жөн болар. Себебі қазақ қоғамында күйдің алар орны айрықша, ең мол дерек көзі күй тілінде және күй аңыздары түрінде сақталған. Абылай ханның күйлерінің тақырыбы нақтылы өмір құбылыстарына арналған және де ел қамы мен халық тағдыры жөнінде толғанған ойларын сипаттайды. Абылай ханның күйлері туралы Ш. Уәлиханов, А. Затаевич сияқты ғалым - зерттеушілер кезінде жазған. Олар: «Ақ толқын», «Бұлан жігіт», «Дүние қалды», «Қайран елім», «Қоржын қақпай», «Жетім торы» т.б. «Бұл күйлердің бәрі күні осы уақытқа дейін Абылай ұрпақтарына сонау бір даңқты кезеңдерді елестетеді» дейді Ш. Уәлиханов [2].

Абылай ханның алға ұстаған саясаты, мақсаты – қазақ халқының бостандығы мен бірлігі, мемлекеттігі мен тәуелсіздігі еді. Алайда ол дүние салғаннан кейін қазақ мемлекеті қайта бөлшектеніп ыдырай бастады. Ресей империясы қазақ жерін отарлауды қызу қолға алды. Оны іске асыру әр түрлі жолдармен іске асты, яғни әскери шеп бекіністер салу, қазақ жерін тартып алу, хандық билікті жою, рухани отарлау және т.б. [6-7].

Абылай кезінде қазақ хандығының саяси және экономикалық жағдайы жақсарды. Қазақ халқы бірлікке, тәуелсіздікке, бейбіт өмірге ұмтылды. Абылай сұлтан болған кезінде ақыл-айласымен, сабырлы салмақтылығымен маңайына Төле би, Айтеке би, Қазыбек би, Байдалы би, Сасық билерді, Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шақшақұлы Жәнібек, Шапырашты Наурызбай т.б. батырларды, Бұхар жырау, Ақтамберді жырау, Үмбетей жырау сияқты сыншы-жырауларды

топтастыра білді. Абылай ел арасында аса зор беделге ие болған. Қазақ халқының басқа халықтармен терезесі тең дамуы үшін жан аямай арпалысқан хан. Көзі тірісінде-ақ аты аңызға айналған Абылай деген ат тәуелсіздік, бостандық, бірлік, ерлік, азаматтық, мемлекеттік тәртізді ұғымдармен бірге айтылатын болды.

ҚР Тәуелсіздігінің 30 жылдығында Қазақ хандығының нығаюы мен одан әрі дамуындағы Абылай ханның рөлін қайта ойластыру осы баптың өзекті тақырыбы болып табылады, оны дайындауда эмпирикалық әдіс пайдаланылды, онда зерттеу объектісі Қазақстан Республикасы, Ал нысанасы – Абылай ханның Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасуына қосқан үлесі.

ӘДЕБИЕТ

[1] Назарбаев Н. Абылай аңсаған азаттық. https://www.inform.kz/kz/kr-prezidenti-nursultan-nazarbaev-abylay-ansagan-azattyk_a2593898

[2] Уалиханов Ш. Шығармалар жиынтығы (түпнұсқа: Ч.Ч. Уалиханов. Собр. соч.), 4-т., А., 1985, 241, 290-б. Орысша 18-19 ғасырлардағы қазақ-орыс қатынастары (түпнұсқа Казахско-русские отношения в XVIII-XIX в.). – Алма-Ата, 1964.- 215-б.

[3] Мұхаметқанұлы Н. Абылай ханның қазақ хандығын нығайту жолындағы қызметі. <https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/8717>

[4] Левшин А. И. Описание орд и степей казахов // Министерство образования и науки Республики Казахстан. Павлодарский государственный университет им. С. Торайгырова. - Павлодар: НПФ «ЭКО», 2005. - 212 с. - (Библиотека казахской этнографии. Том 9).

[5] Әуезов М. Абылай туралы жыр мен әңгімелер: Зерттеу. – 1947. – 10-296б. Машинкаға басылған. М. Әуезов жөндеген дана. Қ – 1124, № 1.

[6] Сүлейменов Р.Б., Моисеев В.А. Шоқан Уәлиханов – шығыстанушы. - Алматы: Ғылым, 1985. - Москва, 1960.

[7] Ақжолұлы Ш. Абылай хан - тарихи тұлға. www.bilim-all.kz

REFERENCES

[1] Nazarbayev N. Ablai Ansagan Azattyk (Ablai longed for freedom). Kazinform, October 2, 2013, https://www.inform.kz/kz/kr-prezidenti-nursultan-nazarbaev-abylay-ansagan-azattyk_a2593898

[2] Valikhanov Sh. Shıgarmalar jııntıgy (Collection of works) (original: Ch. Ch. Valikhanov. Russian Russian Russian relations 18-19 centuries (original Kazakh-Russian relations in XVII-XIX saecula). - Alma-Ata, 1964. – P. 215.

[3] Mukhametkanuly N. Ablai hannın Qazaq handıgın nıgaytu jolındağı kızımeti (Ablai Khan's activities in strengthening the Kazakh

Khanate). <https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/8717>

[4] Levshin A. I. Opisanie ordii stepey kazahov // Ministerstvo obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakstan (Description of the Kazakh hordes and steppes. Ministry Educationis et Scientiae, Reipublicae Kazakhstan. S. Toraighyrov Pavlodar State University. - Pavlodar: NPF “ECO”, 2005. - 212 P. - (Bibliotheca Kazakskoi Ethnographii. T.9).

[5] Auezov M. Ablai turalı jır men angimeler: Zertteu (Poems and stories about Ablai: a study) - 1947. - P. 10-29. Typewritten. Sarta M. Auezov pc. K-1124, N. 1.

[6] Suleimenov R. B., Moiseev V. A. Chokan Valikhanov - shygystanushi (Shokan Ualikhanov-Orientalist). Almaty: Gylym, 1985.

[7] Akzholuly Sh. Ablai Khan – tarihi tulga (Ablai Khan is a historical figure). www.bilim-all.kz

РОЛЬ АБЫЛАЙ ХАНА В УКРЕПЛЕНИИ И ДАЛЬНЕЙШЕМ НЕЗАВИСИМОМ РАЗВИТИИ КАЗАХСКОГО ГОСУДАРСТВА

Симтиков Ж.К.¹

¹доктор политических наук, профессор

Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
Алматы, Казахстан, zhomart-67@mail.ru

Аннотация. Внутриполитическая и внешнеполитическая деятельность Абылай хана, направленная на создание единого государства, в сложных современных геополитических условиях, получает переосмысление у исследователей, что и представляет актуальность темы статьи.

Это был хан, который упорно боролся за равное развитие казахского народа с другими народами. В своей внешней политике он поддерживал дружественные отношения с соседними Россией и Китаем, став основоположником казахстанской многовекторной политики.

Статья посвящена анализу и выявлению особенностей жизни Абылай-хана, исторической фигуры на сложном этапе казахской истории, являясь основателем казахского суверенитета. Он был талантливым дипломатом, неутомимым государственным деятелем, отважным полководцем, и сегодня его имя стало символом независимости. Как дипломат, он говорил на нескольких языках, владея ими литературно, что давало ему возможность устанавливать и развивать дипломатические связи с соседними государствами. С ранних лет он принимал активное участие в войне с джунгарскими захватчиками. Он был признан талантливым военачальником,

проявившим большое мужество на поле боя. Талантливый кюйши, Абылай хана отличали высокие духовные качества, присущие казахскому народу. Как домбрист, он написал более 20 кюев.

При жизни легендарное имя Аблай хана ассоциировалось с такими понятиями, как независимость, свобода, единство, мужество, гражданственность и государство.

Ключевые слова: Аблай хан, султан, Средний жуз, Сабалак, Абыльмансур, Толе би, Бухар Жырау.

THE ROLE OF ABLAI KHAN IN STRENGTHENING AND FURTHER INDEPENDENT DEVELOPMENT OF THE KAZAKH STATE

Simtikov Zh.K.¹

¹doctor of political sciences, professor
Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan, zhomart-67@mail.ru

Annotation. The domestic and foreign policy activities of Abylai Khan, aimed at creating a single state, in the complex modern geopolitical conditions, are reinterpreted by researchers, which is the relevance of the topic of the article. This was a khan who fought hard for the equal development of the Kazakh people with other nations. In his foreign policy, he maintained friendly relations with neighboring Russia and China, becoming the founder of Kazakhstan's multi-vector policy. The article is devoted to the analysis and identification of the features of the life of Abylai Khan, a historical figure at a difficult stage of Kazakh history, being the founder of the Kazakh sovereignty. He was a talented diplomat, a tireless statesman, a brave commander, and today his name has become a symbol of independence. As a diplomat, he spoke several languages, speaking them literarily, which gave him the opportunity to establish and develop diplomatic ties with neighboring states. From an early age, he took an active part in the war against the Dzungarian invaders. He was recognized as a talented military leader who showed great courage on the battlefield. Talented kuishi, Abylai Khan was distinguished by high spiritual qualities inherent in the Kazakh people. As a dombrist, he wrote more than 20 kuis.

During his lifetime, the legendary name of Ablay Khan was associated with such concepts as independence, freedom, unity, courage, citizenship and the state.

Key words: Aktaban shubyryndy, Sultan of the Middle zhuz, Ablai, Sabalak, Abilmansur, Tole bi, Bukhar Zhyrau.

Статья поступила 18.05.2021

УДК 327

DOI 10.48371/ISMO.2021.44.2.003

**КАКОЕ МЕСТО ЗАНИМАЛИ ГОСУДАРСТВЕННАЯ ФОРМА
ХАНСТВА И ТИТУЛ ХАНА В ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ
«РЕПЕРТУАРЕ» ПОЛИТИЧЕСКИХ
ИНСТРУМЕНТОВ XIX-XXвв.?**

Гзавье Аллез¹,

¹ старший научный сотрудник, Французский Институт
Исследований Центральной Азии (IFEAC),
Франция, Париж, hallez@gmail.com

Аннотация. Политическая форма институт власти в Центральной Азии имеет свою отличительную характеристику: форма ханства или титул хана, созданные тюрками. Чингисхан, приняв этот институт власти, основал Монгольскую империю. Институт ханства, существовавший в Центральной Азии в X в., конкурировал с другими формами политической власти: персидским титулом шаха, арабским титулом эмира, султана, бей и бейлик. Показана динамика изменений государственной формы ханства, обусловленная геополитическими изменениями во второй половине XVIII века. А XIX век усилил эту динамику из-за царской колонизации и ослабления государств Центральной Азии. Ханство и титул хана продолжали представлять политическую явность, но их основание менялось. Постепенно ханство перестало появляться как политическая форма, способная соответствовать новому геополитическому контексту и изменениям в центральноазиатских обществах. Сегодня концепты «ханство» и «титул ханства» не представляет собой реальной политической альтернативы.

Ключевые слова: Монгольская империя, Центральная Азия, ханство, титул хана.

Моя статья касается одного из важнейших элементов «репертуара» или каталога институтов власти Центральной Азии: политической формы ханства или титула хана, которые были введены тюрками. Данное обстоятельство актуализирует проблему регенерации исторической памяти и настоящей статьи на основе метода отслеживания объекта исследования - института ханства и его анализа.

Чингисхан принял этот институт власти, на котором он основал монгольскую империю. Этот процесс был описан в книге Джейн Бербанк и Фредерика Купера «Империи в мировой истории: власть и политика разнообразия» [1], я не буду на ней останавливаться.

Чингисхан принял этот институт власти, на котором он основал

монгольскую империю. Этот процесс был описан в книге Джейн Бербанк и Фредерика Купера «Империи в мировой истории: власть и политика разнообразия» [1], я не буду на ней останавливаться. Ханство стало легитимной политической системой в Центральной Азии, несмотря на политический распад и конфликты между различными линиями чингизидов за контроль над регионом. Легитимность чингизидов, т.е. только чингизид мог стать ханом, введенная Чингисханом, сформировала политическую жизнь Центральной Азии и сыграла определенную роль в долговечности политической модели ханства. Институт ханства существовал в Центральной Азии до монгольского нашествия (Караханидское ханство, 942-1212 и Каракитайское ханство, 1124-1218), но он конкурировал с другими формами: персидским титулом шаха (государство Хорезмшахов, 1077-1231 годах), арабским титулом эмира (Саманидское государство, 875-999 и Газневидское государство, 977-1186) или султана (Газневидское государство), и другим тюрким политическим институтом, бей и бейлик (Сельджукское Государство, 1037-1194).

Среди населения Центральной Азии, чьи современные этнонимы существовали уже в XVI веке, только у казахов линии чингизидов являлись составной частью народа, а именно группа төре. Появление казахского народа связано с союзом между линиями чингизидов, имеющего легитимное право стать политическими правителями, и родами, которые идентифицируют себя как в объединяющем элементе, представленном төре, так и в генеалогическом единстве. Эта политическая конструкция была выражена Тынышпаевым в начале XX века в его комментарии к предложению: «Алаш алаш болғанда, Алаша-хан болғанда»: «Время, когда алаш стал действительно алашем, а Алаша – ханом, то есть казахи объединились в одну мощную государственную организацию, и первым объединившим ханом был Алаша» [2]. Остальные ханства Центральной Азии определялись регионально: Бухарское, Хорезмское, Кокандское. Туркмены, каракалпаки и кыргызы находились в более или менее сильной зависимости от этих ханств. Генеалогическое единство было центральной политической основой для них.

Система чингизидов начала подвергаться сомнению с созданием Кокандского ханства в XVIII веке, которое установило узбекскую династию во главе государства и, таким образом, порвало с легитимностью чингизидов, сохранив политическую форму и титул хана. Легитимность этой династии складывалась из различных элементов, особенно религиозных и тимуридских. Бухарское ханство было преобразовано в эмират в самом конце XVIII века, что позволило узаконить захват власти узбекской династией и ее отход от простых марионеточных ханов из чингизидов.

Эти изменения произошли тогда, когда Центральная Азия претерпевала глубокие геополитические изменения. Во второй половине XVIII века пришел конец великим переселениям и утверждению русской и китайской имперской власти, с устранением джунгаров и отчасти Персии. Эти потрясения вызвали новый вопрос о политическом единстве и положили начало размышлениям о ранней национальной форме. Стихи Махтумкули (1724-1807) о туркменском единстве – один из примеров.

XIX век усилил эту динамику из-за царской колонизации и ослабления государств Центральной Азии. Ханство и титул хана продолжали представлять политическую явность и несомненность в Центральной Азии, но их основание постепенно менялось. Период 1840-1850-х годов занимает центральное место в этом процессе.

Война под руководством Кенесары Касымова была частью этого конфликта по поводу природы казахской политики: Губайдулла хан, Касым Аблайханов, затем Кенесары хотели сохранить политическую форму ханства и титул хана, который они все еще считали актуальным. Именно для того, чтобы утвердить свою власть в дипломатических отношениях и благодаря сплочению многих казахских родов, Кенесары был избран ханом в 1841 году. Эти выборы состоялись спустя почти 20 лет после принудительного изгнания Губайдуллы хана: ни Касым, ни брат Кенесары Саржан не стали добиваться этого титула.

Поднятие на белой кошке Кенесары соответствовало принципу чингизидов. Однако титул хана уже был отменен царской властью. Кенесары считал что свой народ находился под угрозой и пытался защитить его существование, сохраняя казахские институты и территориальную «автономию». Кыргызы и туркмены, оказавшись в похожей ситуации, не имели внутри себя чингизидов. Тем не менее, они мобилизовали этот институт власти: хан стал формой сверх лидера, объединяющего народ.

В 1842 году Ормон (1791-1854) был первым, кого подняли на белой кошке, и кто объединил северные кыргызские племена против русских и Кокандского ханства. У него не было преемника: случай с кыргызом Исхаком Асановым (1844-1876) весьма свидетельствует о двусмысленности, связанной с этим титулом. Он выдал себя за внука Кокандского хана – Полот-хана – чтобы возглавить восстание против правящего хана в 1873 году. Только потомок хана мог иметь легитимное право возглавить восстание или политически объединить роды.

Туркмены также избрали своих первых ханов в 1850-х годах, когда они воевали против персов, Хорезмского ханства, а затем и Российской империи. Говшут-хан был избран ханом рода Теке в 1855 году, затем после его смерти в 1858 году, за ним последовали Нурберды-хан и его сын Махтумкули-хан в 1880 году.

Во всех трех случаях – казахском, кыргызском и туркменском – титул хана был мобилизован как единственная доступная модель, но попытки переформулировать политическое существование потерпели неудачу из-за военных поражений.

Постепенно ханство перестало появляться как политическая форма, способная соответствовать новому геополитическому контексту и изменениям в центральноазиатских обществах. Парадоксально фигура хана продолжала оставаться важной моделью: единственной легитимностью государственности, основанной на прошлой истории. Во время колонизации и в начале советского режима хан как образ независимого прошлого и политического существования оставался единственной легитимной фигурой, чтобы возглавить восстание. С другой стороны, этот титул уже не был связан с реальным политическим проектом и возрождением ханства. Выборы ханов больше не были актом объединения, а касались только родов, выбирающих своего представителя. Этот аспект рассматривается в статье, опубликованной мной и Изабель Оайон в 2019 году [3].

Со второй половины девятнадцатого века и даже в начале двадцатого века элиты Центральной Азии стремились создать новую легитимность, чтобы восстановить политическую государственность для своего народа. Она основывалась на современных течениях глобальной истории того времени, а именно на создании наций. Образ ханства и хана потерял свой престиж, потому что эта модель не соответствовала современности: она стала инвективой или признаком отсталости, неприятия современности как для русских, так и для значительной части элиты Центральной Азии, особенно казахской. В их конфликте в начале 1910-х годов Алихан Букейханов пренебрежительно обвинил Бахытжана Каратаева в желании быть избранным ханом. Со своей стороны, царская власть продолжала систематически называть лидеров восстания ханами с целью их политической дискредитации. Однако этот титул не был настолько распространен среди населения, как о нем часто писали. Многие лидеры отказывались от него: в частности, Каната Ыбыке уулу (1860-1916) среди кыргызов и Абдугапар Джанбосынов, который предпочел титул эмира.

Среди казахов отметим еще один парадокс, связанный с фигурой Аблай-хана, которого всегда превозносили те же самые элиты, но которые не задумывались о восстановлении ханства. В данном случае акцент ставился на память о политическом единстве и слиянии рода и линии чингизидов. Это объединение все еще сохраняло видимую реальность в политической жизни Казахстана: до 1918 года төре продолжали иметь политическое преимущество. Они составляли подавляющее большинство среди депутатов, избранных в

Государственную Думу в 1906 и 1907 гг., и двое из трех кандидатов на посту председателя Алашорды в 1917 были также төре.

В советский период ханство ассоциировалось с феодализмом, и даже если после 1991 года история Центральной Азии была пересмотрена во всех республиках, включая Казахстан, в основном ханство не представляло политической модели, отвечающей вызовам современного мира. Никакая политическая легитимность, опирающаяся над династиями чингизидов в Казахстане или над потомками тех, кто были избраны ханом в Кыргызстане или Туркменистане, не была мобилизована в отличие, например, от Франции, где монархическое движение, даже в небольшом количестве, продолжает до сих пор существовать. В Центральной Азии существует разрыв преемственности между ханствами и обретением независимости 1991 года.

Политическое воображение, связанное с ханством, по сути своей является частью коллективной памяти, что можно было наблюдать во время празднования 550-летия Казахского ханства. Оно не представляет собой реальной политической альтернативы: единственные ссылки относятся к полностью переработанной версии того, что называется степной демократией или курултаем, особенно в Кыргызстане. В XIX веке этот принцип также частично служил оправданием для введения выборов в казахских степях царской властью.

Фигура хана в очень редких случаях может быть положительно связана с одним из лидеров Центральной Азии, но в большинстве случаев она служит для осуждения предполагаемого злоупотребления властью: в Кыргызстане было изобретено новое слово «ханституция» чтобы дискредитировать конституционный референдум 2021 г.

Титул хана также претерпевал трансформацию в индо-иранском мире: он был эквивалентом вождя рода или губернатора провинции, затем он был подкреплён именами, чтобы обозначить знак уважения, прежде чем просто стать элементом имени семьи.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Burbank J., Cooper F. Empires // In: World History: Power and the Politics of Difference. - Princeton: Princeton University Press, 2010.

[2] Тынышпаев М. История казахского народа. - Алматы : Санат, 1998. – С. 145.

[3] Hallez X., Ohayon I. Making political rebellion “primitive: 1916 rebellion in the Kazakh steppe in long-term perspective (ca. 1840-1930) // In: Chokobaeva A., Drieu C., Morrison Al. The Central Asian Revolt of 1916. A collapsing Empire in the age of War and Revolution. - Manchester: Manchester University Press, 2019. – P.256-288.

REFERENCES

[1] Burbank J., Cooper F. Empires. In: World History: Power and the Politics of Difference. - Princeton: Princeton University Press, 2010.

[2] Tynyshpaev M. Istoria Kazakhskogo naroda (History of the Kazakh people). - Almaty: Sanat, 1998. - P. 145.

[3] Hallez X., Ohayon I. Making political rebellion “primitive: 1916 rebellion in the Kazakh steppe in long-term perspective (ca. 1840-1930). In: Chokobaeva A., Drieu C., Morrison Al. The Central Asian Revolt of 1916. A collapsing Empire in the age of War and Revolution. - Manchester: Manchester University Press, 2019. – P.256-288.

XIX-XX ҒҒ. ОРТАЛЫҚ АЗИЯДА САЯСАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ “РЕПЕРТУАРЫНДА” ХАНДЫҚТЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ФОРМАСЫ МЕН ХАН ТИТУЛЫ ҚАНДАЙ ОРЫН АЛДЫ?

Гзавье Аллез¹,

¹ Француз Орталық Азияны зерттеу институты / IFEAC,
аға ғылыми қызметкері
Франция, Париж, hallez@gmail.com

Андатпа. Бұл мақалада “репертуардың “маңызды элементтерінің бірі немесе Орталық Азия билік институттарының каталогы сипатталған: хандықтың саяси формасы немесе түріктер енгізген хан атағы. Шыңғысхан Моңғол империясын құрған осы билік институтын қабылдады. Мақалада хан бейнесі сипатталған, өте сирек жағдайларда оны Орталық Азия көшбасшыларының бірімен оң байланыстыруға болады, бірақ көп жағдайда ол билікті теріс пайдалануды айыптауға қызмет етеді: Қырғызстанда 2021 жылғы конституциялық референдумның беделін түсіру үшін “хандықтың” жаңа сөзі пайда болды. Хан атағы үнді-иран әлемінде де өзгеріске ұшырады: ол клан жетекшісінің немесе провинция губернаторының баламасы болды, содан кейін ол тек фамилияның элементі болғанға дейін Құрмет белгісі ретінде есімдермен нығайтылды.

Тірек сөздер: Моңғол империясы, Орталық Азия, хандықтың саяси формасы.

WHAT PLACE DID THE STATE UNIFORM OCCUPY KHANATES AND THE TITLE OF KHAN IN CENTRAL ASIAN “REPERTOIRE” OF POLITICAL INSTRUMENTS OF THE XIX-XX CENTURIES?

Hallez Xavier¹,

¹Senior Researcher, l’Institut français d’études sur l’Asie central /
IFEAC, (French Institute for Central Asian Studies) (France, Paris)
hallez@gmail.com

Annotation. The political form of the institution of power in Central Asia has its own distinctive characteristic: the form of the khanate or the

title of khan, created by the Turks. Genghis Khan, having accepted this institution of power, founded the Mongol Empire. The institution of the khanate, which existed in Central Asia in the X century, competed with other forms of political power: the Persian title of shah, the Arabic title of emir, sultan, bey and beylik. The dynamics of changes in the state form of the khanate, caused by geopolitical changes in the second half of the XVIII century, is shown. And the 19th century reinforced this dynamic due to tsarist colonization and the weakening of the Central Asian states. The khanate and the title of khan continued to present political prominence, but their foundation changed. Gradually, the khanate ceased to appear as a political form that could correspond to the new geopolitical context and changes in Central Asian societies. Today, the concepts of “khanate” and “title of khanate” do not represent a real political alternative.

Key words: Mongol Empire, Central Asia, khanate, title of Khan.

Статья поступила 20.05.2021

ӘӨЖ 929 (574)

DOI 10.48371/ISMO.2021.44.2.004

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ АЯСЫНДАҒЫ «ҰЛЫ ДАЛАНЫҢ ҰЛЫ ТҮЛГАЛАРЫНЫҢ» ҰЛЫҚТАЛУЫ

Шашаев Ә.Қ.¹

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері, т.ғ.к., Алматы қ. Қазақстан, e-mail: shashaevaezhan@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада Елбасының «Рухани жаңғыру» бағдарламасы мен «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласындағы міндеттер мен оның орындалу барысына талдау жасалады. Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институтына мемлекеттік тапсырма ретінде бағдарламалық мақалада айтылған «Ұлы даланың ұлы есімдері» энциклопедиялық оқу-ағарту саябағының Тұжырымдамасын жасау тапсырылғандығы және оны жүзеге асыру барысы осы мақалада жүйелі түрде баяндалады. Тәуелсіз Қазақстанның рухани тірегі боларлық бұл бағдарлама, жастардың отансүйгіштік пен азаматтық ұстанымын қалыптастыруға және тарихи санасын қалыптастыруға зор үлесін қосады. Мақаланың негізгі өзегі осы арнада өрбіп, иллюстрациялық суреттермен де безендірілген.

Тірек сөздер. Рухани жаңғыру, Ұлы даланың жеті қыры, ұлы есімдер, тарих, оқу, ағарту.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтында Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласындағы тапсырмасын орындау мақсатында «Ұлы даланың ұлы есімдері» жобасын жүзеге асыру бойынша іргелі зерттеу жұмыстары жүргізілуде.

Қай кезеңде болмасын, тарихын түгендеп, оның тәжірибесіне жүгінген мемлекет ұлы тұлғаларын әспеттеген, себебі, өткенің осы тұлғалардың қызметі арқылы зерделенеді. Өйткені, қоғам тарихында басты рөлді ұлы тұлғалар атқарған. Тарихтан белгілі, әрбір халық үшін өзінің дана, отансүйгіш, елжанды, өр мінезді, алып тұлғалы перзенттерінің үлгісі маңызды. Халықтың халық болуы, мемлекеттілігі, тарихы мен мәдениеті, өнері мен өнегесі озық көшбасшылардың қызметінің арқасында қалыптасады. Осы факторлар Абылай ханның есімі берілген ҚазХҚжәнеӘТУ биыл өзінің 80 жылдығын атап өтуде. Модельдеу және талдау сияқты әдістердің негізінде оқу-ағарту паркі - «Ұлы даланың ұлы есімдері» энциклопедиясы құрылады. Ұлы тұлғалар – өздерінің мәдени-ғылыми, рухани-әлеуметтік басымдылықтары арқылы тарихтың сан алуан белестерінде ел мен жердің қажеттіліктерін анағұрлым толық қанағаттандырып, оның дамуына айтарлықтай үлес қосқан, атқарған қызметі өз өлкесінің аясынан шығып, әртүрлі тарихи дәуірлер мен кезеңдерде бүкіл қазақ даласына танымал болған адамдар.

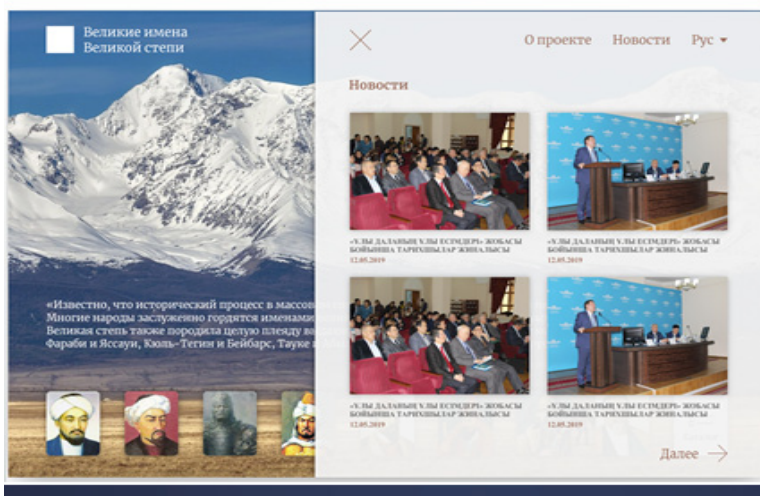
Қай кезеңде болмасын, тарихын түгендеп, оның тәжірибесіне жүгінген мемлекет ұлы тұлғаларын әспеттеген, себебі, өткенің осы тұлғалардың қызметі арқылы зерделенеді. Өйткені, қоғам тарихында басты рөлді ұлы тұлғалар атқарған. Тарихтан белгілі, әрбір халық үшін өзінің дана, отансүйгіш, елжанды, өр мінезді, алып тұлғалы перзенттерінің үлгісі маңызды. Халықтың халық болуы, мемлекеттілігі, тарихы мен мәдениеті, өнері мен өнегесі озық көшбасшылардың қызметінің арқасында қалыптасады.

Ұлы тұлғалар – өздерінің мәдени-ғылыми, рухани-әлеуметтік басымдылықтары арқылы тарихтың сан алуан белестерінде ел мен жердің қажеттіліктерін анағұрлым толық қанағаттандырып, оның дамуына айтарлықтай үлес қосқан, атқарған қызметі өз өлкесінің аясынан шығып, әртүрлі тарихи дәуірлер мен кезеңдерде бүкіл қазақ даласына танымал болған адамдар.

Ұлы даланың ұлы есімдері мәселесіне Елбасы өзінің «Ұлы даланың жеті қыры» атты бағдарламалық мақаласында тоқталған болатын. Мақалада өткен дәуірлердегі дүние жүзіне белгілі тұлғалар (Ескендір Зұлқарнайын, Конфуций, Шекспир, Гете және т.б.) бүгінде «өз мемлекеттерінің» баға жетпес символдық капиталы саналады әрі сол елдердің халықаралық аренада тиімді ілгерілеуіне септігін

тигізіп отыр делінген [1]. Елбасы «Ұлы дала тұлғалар шоғырын дүниеге әкелді» деп, Қазақ хандығы, Түркі қағандықтары, мұсылман Шығысының мемлекеттерінің (әз-Тәуке мен Абылай, Күлтегін мен Бейбарыс, және т.б.) атақты қайраткерлерін ерекше атап көрсетеді. Тағы бір тамаша жетістік, Елбасымыздың Мысыр мен Сирияға ресми сапары барысында Дамаскіде әл-Фараби кесенесі мен тарихи-мәдени орталығының салынуы, Сұлтан Әз-Захир Бейбарыс кесенесін және Каирдегі Сұлтан Әз-Захир Бейбарыс мешітін қалпына келтіру туралы келісімге қол қойылғандығы. Сол секілді әл-Фарабидің –1150, Абай Құнанбаевтың -175, Алтын Орданың – 750 жылдық мерейтойлары да халықаралық деңгейде атап өтілмек [2].

Алдыңғы жылдың басында Алматы қаласында Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтында Елбасының «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласындағы тапсырмасын орындау мақсатында «Ұлы даланың ұлы есімдері: зерттеудің методологиялық әдістері» атты республикалық «Дөңгелек үстел» өткізген едік. «Дөңгелек үстел» мақсаты – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласындағы тапсырманы іске асыру аясында «Ұлы даланың ұлы есімдері» жобасын орындау шеңберінде ғылыми зерттеулерді жүзеге асырудың жалпы әдіснамалық тәсілдерін әзірлеу, «Ұлы даланың ұлы есімдері» оқу-ағарту энциклопедиялық саябағын құру тұжырымдамасының жобасын және ғалымдар қауымдастығы мақұлдаған әрі жалпыұлттық мүдделерге сай келетін, ғылыми тұрғыдан қалыптастырылған «Ұлы даланың ұлы есімдері» тізімін талқылау болды. «Дөңгелек үстелдің» шеңберінде «Ұлы даланың ұлы есімдері» оқу-ағарту энциклопедиялық саябағын құру тұжырымдамасының жобасы және «Ұлы даланың ұлы есімдері» тізімі талқыланып, арнайы қарар қабылдады.

Енді осы жобаға кеңірек тоқтала кетейік. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті атақты тарихи тұлғаларымыз бен олардың жетістіктерінің құрметіне ашық аспан астында ескерткіш-мүсіндер қойылатын «Ұлы даланың ұлы есімдері» атты оқу-ағарту энциклопедиялық саябағын ашудың негізгі мақсаты ретінде Қазақ халқының ұлттық бірегейлігін нығайту болып табылатынын атап көрсеткен еді. Бұдан басқа, қазіргі әдебиеттегі, музыка мен театр саласындағы және бейнелеу өнеріндегі ұлы ойшылдар, ақындар және ел билеген тұлғалар бейнесінің өзекті галереясын жасауды қолға алу, сондай-ақ «Ұлы дала тұлғалары» атты ғылыми-көпшілік серияларды шығарып, тарату жұмыстарын жүйелендіру және жандандыру қажет делінді.

Ал, бұл үшін Қазақстан Республикасының тиісті ұйымдас-тырушылық, зияткерлік және нормативтік-құқықтық базасының бар болуы «Ұлы даланың ұлы есімдері» атты оқу-ағартушылық энциклопедиялық саябағы жобасын іске асыруға мүмкіндік беретінін атап кеткеніміз жөн. Қазақстан Республикасының «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» Заңында (1992 жылғы 2 шілде), ерекше термин: «жаңадан тұрғызылған монументальдық өнер туындылары» деген бар, оның мәні, ұлы тұлғалар мен аса маңызды тарихи оқиғаларды мәңгілік есте қалдыру үшін салынған монументальдық өнер туындылары (ескерткіштер, стеллалар, бюстілер) қолданысқа түседі.

Халықаралық тәжірибенің көрсететіні, әлемнің озық елдері мемлекеттіктің негіздерін нығайту, азаматтық қоғамды қалыптастыру мақсатында ата-бабаларының әрекеттерін, атақты көшбасшы тұлғалардың, мәдениет қайраткерлерінің, Отан қорғаушыларының өмірі мен қызметін зерттеу мен естеліктерін сақтауға ерекше қараған. Міне, сондықтан жобаны жасау барысында жергілікті және халықаралық осы секілді үлгі тұтарлық саябақтар мен мемориалдық кешендердің тарихымен жан-жақты танысу әрекеттері жасалды.

Мысалы, АҚШ-та атақты ұлттық саяси қайраткерлер мәңгі есте сақталынған. Атап айтқанда, салынуы 1927 жылдан 1941 жылға дейін созылған АҚШ-тың Рашмор тауындағы Ұлттық мемориалында АҚШ-тың төрт президентінің, яғни Джордж Вашингтонның, Томас Джефферсонның, Авраам Линкольннің және Теодор Рузвельттің бет мүсіндері жасалған. Бұлар АҚШ-тың ең атақты президенттері деп саналады, өйткені елдің негізінің қалануы, дамуы және өркендеуі дәл осы тұлғалардың есімдерімен тығыз байланысты. Ескерткіштер Рашмор тауының оңтүстік-шығыс жағында, Блэк-Хиллс Ұлттық қорығында, Оңтүстік Дакотада орналасқан. Осы мемориалдың аумағы бес шаршы шақырымнан асады.

Сонымен қатар, АҚШ-та 2004 жылғы 24 мамырда Вашингтонның Ұлттық галереясында Екінші дүние жүзі соғысының ардагерлері ұлттық мемориалы ашылды, бұл Екінші дүние жүзі соғысы майдандарына қатысқан АҚШ әскерінің 16 миллион жауынгерлері мен майданда қаза тапқан 405 мың жауынгерлерінің құрметіне тұрғызылған. Екінші дүние жүзі соғысы мемориалы лавр шоқтарымен безендірілген, 56 колоннамен қоршалған Кемпіркосақ деп аталатын су қоймасы болып табылады. Колонналар соғыс кезінде штаттар мен аумақтардың бірлігін танытады.

Ал Ресейде Бірінші дүние жүзі соғысы кезінде, 1916 жылы Вязьма қаласында Жоғары Калуга көшесінен бастап, Станционное тас жолы бойымен өтетін бульвар салынған. Ол Бірінші дүние жүзі соғысының қаһармандарына арналған. Бульвардың ортасында қаңылтырдан жасалған және ашық түсті мәрмәрлі биікobelisk (ескерткіш бағана) тұрғызылған.

Келесі бір кешен 1954-1960 жылдары Түркияның Шанақкалесінде Бірінші дүние жүзі соғысы кезінде Галлиполь шайқасында қаза тапқан 250 мың түрік жауынгеріне арналған Шейіттер мемориалы. Мемориалдың астында мұражай, ал оның жанында түрік жауынгеріне арналған ескерткіш және түрік зираты бар. Зиратта қаза тапқан жауынгерлердің туған қалалары бойынша ажыратылған мемориалдық тақталар қойылған, әрбір тақтайшаның екі жағында қаза тапқандардың есімдері жазылған.

Сонымен қатар, 2001 жылы Түркияда Фетхие қаласының

ортасындағы жағалауда Түркияның Ұлттық қаһармандарына ескерткіш орнатылған. Фетхедегі қаһармандар ескерткіші: Азаттық соғысында, Шанаққале үшін болған шайқаста, сондай-ақ, Кипр мен Кореядағы қақтығыстар кезінде қаза тапқандардың рухына бағышталған. Ескерткіш тұғырын қоршаған барельефтер шайқаста қаза тапқан түрік жауынгерлерінің бейнесін көрсетеді.

Ұлыбританияда 1921 жылғы 16 мамырда Уэльс ханзадасы Англияның оңтүстік-батысындағы, яғни Эксетерде Бірінші дүние жүзі соғысы жылдарына арналған Әскери мемориалды Девон графтығында тұрғызған. Мемориал пішіні крестке ұқсас. Крестің өзі гранитті үш сатылы тұғырға орнатылған.

Алманияның Танненберг қаласындағы Ұлттық ескерткіш Бірінші дүние жүзі соғысы кезіндегі 1914 жылғы жеңістерге, атап айтқанда Танненберг түбіндегі орта ғасырлар дәуірінде 1410 жылы және Мазур көлдері маңында болған шайқастардың құрметіне солай аталған құрылыс алаңы. Шығыс Пруссияда 1924–1927 жылдары салынып, 1945 жылға дейін болды.

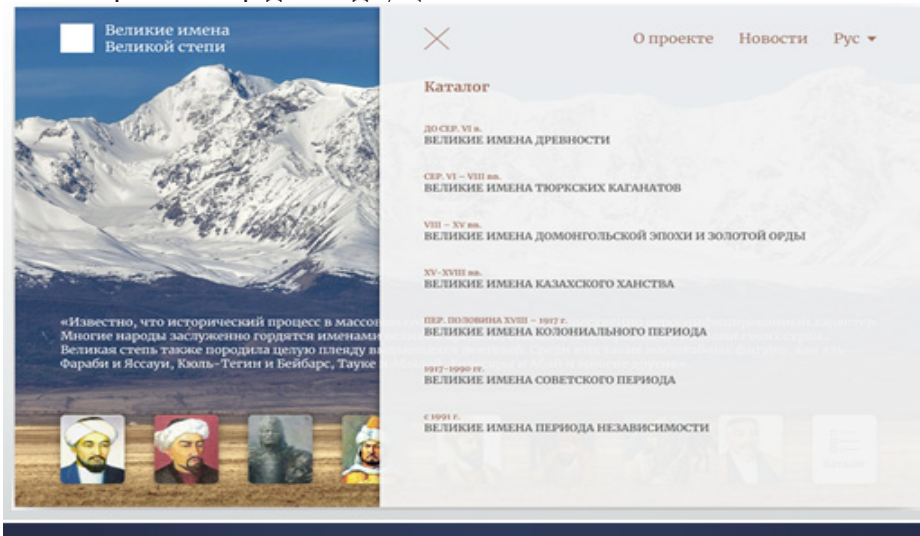
Францияда Шарль де Голль алаңында орналасқан Салтанат шеруі қақпасында (Триумфалдық арка) Революция мен Бірінші империя кезінде Францияға қызмет еткен 660 қолбасшылардың есімдері ойып жазылған.

Міне осылай, тарихтың белгілі кезеңдерінде әртүрлі мемлекеттер тұтастай ансамбльдер мен мемориалдық кешендерді салғандарын көріп отырмыз, олардың мақсаты кезінде мемлекеттіліктің қалыптасуына ерекше үлес қосқан атақты қайраткерлерін, ұлттық қаһармандарын мәңгі есте сақтау.

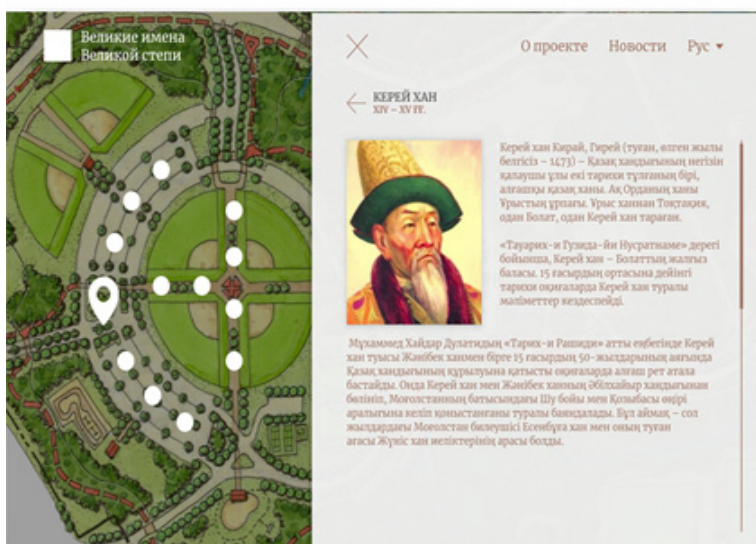
Қазақстан туралы айтатын болсақ, қазақтың әскери, қоғамдық, мемлекеттік, сондай-ақ мәдениет қайраткерлерінің өмірі мен қызметіне арналған көптеген ескерткіштер бар, бірақ олар, әдеттегідей, ортақ тақырыптағы ансамбльдер мен мүсіндік ескерткіштер тобын құра алмаған, міне сондықтан да Елбасы ұсынған оқу-ағартушылық энциклопедиялық саябақты құрудың қажеттілігі туындап отыр.

Жобаны жасау барысында анықталғаны, қазіргі кезде аталған мәселе бойынша кешенді қамтылған іргелі зерттеулер іс жүзінде жоқ деп айтуға болады, Ұлы дала аумағындағы тұлғалардың тарихи үрдістерге тигізген әсері мен қосқан үлесінің ғылыми негізделген критерилері нақтыланбаған. Сондықтан да, Қазақстан тарихындағы ұлы есімдерді, тым әсірелемей тұтастай ала, жанды образын жасай отырып зерттеу мен танымалдандыру қажет. Ұлы дала аумағындағы тұлғалардың тарихи үрдістердегі орнын «Ұлы даланың ұлы есімдері» саябағын құру оқу-ағарту энциклопедиясын жасауға, ұлы ойшылдар, ақындар мен өткенің ұлы билеушілерінің бейнесін жасайтын галереясын қазіргі әдебиетте, театрда, музыкада және көркем суретте

жекелеген Интернет ресурстарында орналастыруға ғылыми нұсқаулық болатын ұсыныстар дайындау қажет.

Әрине, жоба барысында күтілетін нәтижелер көп, дегенімен солардың негізгі дегендеріне тоқтала кететін болсақ, бұл ең алдымен - «Ұлы Даланың Ұлы есімдерінің» өмірі мен қызметі туралы ғылыми деректерді және материалдары айналымға тартылады. Сонымен қатар, «Ұлы Даланың Ұлы есімдері» атты оқу-ағартушылық энциклопедия-саябағы интерактивті картасын жасау арқылы геоақпараттық технологияларды пайдалана отырып мультимедиялық қосымшалар арқылы қазақ халқының ұлы тұлғаларының өмірі мен қызметімен танысу мүмкіндігіне қол жеткізіледі.

Ал, халықаралық аренада Қазақстан мен қазақ халқының тарихи-мәдени мұраларын танымал етудің тиімді тетіктері әзірленіп, жүзеге асыру мақсаты да қойылған.

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында Н.Ә. Назарбаев Рухани жаңғырудың басты тетіктері ретінде алты бағдарламалық жобаны жүзеге асыру міндетін қойған болатын. Солардың бастыларының бірі «Туған жер» бағдарламасы. Оның маңызы туралы Елбасы: «Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі. Бұл кез келген халықты әншейін біріге салған қауым емес, шын мәніндегі ұлт ететін мәдени-генетикалық кодының негізі. Біздің бабаларымыз ғасырлар бойы ұшқан құстың қанаты талып, жүгірген аңның тұяғы тозатын ұлан-ғайыр аумақты ғана қорғаған жоқ. Олар ұлттың болашағын, келер ұрпағын, бізді қорғады. Сан тараптан сұқтанған жат жұртқа Атамекеннің қарыс қадамын да бермей, ұрпағына мирас етті. Туған жерге деген сүйіспеншілік нені білдіреді, жалпы, бағдарламаның мәні неде? Бірінші, бұл білім беру саласында ауқымды өлкетану жұмыстарын жүргізуді, экологияны жақсартуға және елді мекендерді абаттандыруға баса мән беруді, жергілікті деңгейдегі тарихи ескерткіштер мен мәдени нысандарды қалпына келтіруді көздейді» - деп атап көрсеткен еді. Бұл ұлттық мәдениетіміз бен тарихи сананы қалыптастырудағы өзекті мәселе. Яғни, экономикалық және саяси реформалардың нәтижелері оңды көрсеткіштерге жеткізе бастаған кезде, рухани саланың да кенжелеп қалмай алға басыуына апаратын міндеттер алға қойылған болатын. Тарихшы ретінде Елбасының айтқан сөзінің астарына үңілер болсақ, онда терең мағына жатыр. Жаһандану үрдісіне тартылу барысында ұлттық құндылықтардың жойылу қауіпі мен еуропалық ұстанымдар үлгісінің басымдылық көрсетіп бара жатқанын айтпасақ болмайды. Бұл әсіресе тәуелсіздігін енді қалыптастыра бастаған елдер үшін аса қауіпті. Сырттан ағылып, ентелеп еніп жатқан ақпараттар тасқыны санасы толық жетіліп болмаған жастарымыз үшін сол күйінде, ой елегінен өткізіп жатуға мұрша берместен қабылдануда. Нәтижесінде Батыстық құндылықтар (жеке тұлға мүддесінің үстемдігі, тек өзі үшін ғана өмір сүру, қандай жолмен болсын пайда табу, және т.б.) үстемдік құрып, ата салтымыз бен отбасылық құндылықтарымызға нұқсан келтіріп, мүлдем ұлтымызға тән емес жат пиғылдар мен теріс діни ағымдардың мысқылдап еніп жатқанына куә болып отырмыз. Міне осыған қарсы тұрарлық идеологиялық негіздеме ретінде Елбасының жоғарыда аталған бағдарламалық мақаласын атап өтуіміз керек. Соның ішіндегі аса маңыздыларының бірі Қазақстан азаматтарының бойындағы Отан сүйгіштік қасиетін одан әрі нығайтуға бағытталған «Туған жер» бағдарламасы. Бұл біздің қауіпсіздігіміздің стратегиялық

негізі, тәуелсіздігіміздің кепілдігі мен тұғырлық тірегі. Олай дейтін себебіміз, ата –бабамыздан бері қалыптасқан дәстүр бойынша кіндік қаны тамған жерін, туған үйін (мейлі ол, «Ат байласа тұрғысыз», қу дала, тақыр болса да) тастап кетпей «киелі мекен», «ата-бабамның» жерленген аруақты жері деп қастерлеп, тапжылмай отыруы нәтижесінде, бастарынан қаншама қайғы-қасірет өткенімен, жойылып кетпей, сол зұлматтардан аман шығып, осыншама ұланғайыр территорияны аман алып қалды.

Қорытынды. Туристік кластерді қалыптастыру, экскурсиялар және білім беру мақсаттарына арналған басқа да іс-шаралар үшін «Ұлы Даланың Ұлы есімдері» атты оқу-ағартушылық энциклопедия-саябағы мүсіндік ескерткіштерін пайдалану жүзеге асырылады. Отандық, аймақтық және халықаралық деңгейде қазақ халқының ұлттық тарихи мұраларын насихатталады. Қазақ халқының бірегейлігін нығайту бағытындағы мемлекеттік саясатты жетілдіруге де қосар үлесі болмақ. «Мәңгілік Ел» және «Ұлы Дала Елі» идеялары негізінде қазақ халқының құндылық жүйесін нығайтылады.

ӘДЕБИЕТ

[1] Назарбаев Н.Ә. Ұлы даланың жеті қыры // Егемен Қазақстан. – 2018. - 21 қараша.

[2] В Институте прошла Международная научно-теоретическая конференция «Роль личности в истории Отечества в рамках практической реализации статьи Н.А. Назарбаева «Семь граней Великой степи». 19.11.2019 г. <https://iie.kz/?p=10339>

REFERENCES

[1] Nazarbayev N. A. Uly dalanyñ zheti kyry (Seven facets of the Great Steppe). Egemen Kazakhstan. – 2018. - 21 karasha.

[2] V Institute proshla Mezhdunarodnaya nauchno-teoreticheskaya konferentsiya «Rol' lichnosti v istorii otechestva v ramkakh prakticheskoy realizatsii stat'i N.A. Nazarbayeva «Sem' graney Velikoy stepi». 19.11.2019 g. (The Institute hosted an international scientific and theoretical conference “The role of the individual in the history of the Fatherland in the framework of the practical implementation of N. A. Nazarbayev’s article “Seven Facets of the Great Steppe”). 19.11.2019. <https://iie.kz/?p=10339>

ИНАУГУРАЦИЯ «ВЕЛИКИХ ЛЮДЕЙ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ» В РАМКАХ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

Шашаев А.К.¹

¹ ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии
им. Ш. Уалиханова, к.т.н., Алматы, Казахстан, shashaevaezhan@mail.ru

Аннотация. В данной статье проведен анализ задач и хода их выполнения в рамках программной статьи Елбасы Н.А.Назарбаева «Рухани жаңғыру» и «Семь граней Великой степи». Институту истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова в качестве государственного задания поручено разработать концепцию учебно-просветительского парка - энциклопедии «Великие имена Великой степи», изложенную в программной статье. Ход ее реализации должен систематически освещаться в СМИ. Эта программа, ставшая духовной опорой независимого Казахстана, вносит большой вклад в развитие четкой гражданской позиции и казахстанского патриотизма, формирование исторического сознания молодежи. Учебно-просветительский парк «Великие имена Великой степи» - это и долг каждого казахстанца внести свой вклад в его реализацию. Статья включает иллюстрации.

Ключевые слова: духовное возрождение, семь граней Великой степи, великие имена, история, чтение, просвещение.

INAUGURATION OF THE «GREAT PERSONALITIES OF THE GREAT STEPPE» WITHIN THE FRAMEWORK OF SPIRITUAL MODERNIZATION

Shashayev A.K.¹

¹Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
Candidate on History, Almaty, Kazakhstan, shashaevaezhan@mail.ru

Annotation. This article will analyze the tasks and the progress of their implementation in the program of the Elbasy “Rukhani Zhangyru” and the program article “Seven Facets of the Great Steppe”. The Institute of History and Ethnology named after Ch. Ch. Valikhanov, as a state task, was instructed to develop the Concept of the encyclopedic educational park “Great Names of the Great Steppe”, set out in the program article, and the progress of its implementation will be systematically covered in this article.

This program, which has become the spiritual foundation of independent Kazakhstan, makes a great contribution to the formation of patriotism and citizenship and the formation of the historical consciousness of young people. The main part of the article is developed against this background and is decorated with illustrative materials.

Key words. spiritual modernization, the Great Steppe, seven facets, Great Names, history, reading, enlightenment.

Статья поступила 22.05.2021

УДК 93/94 (574)

DOI 10.48371/ISMO.2021.44.2.005

АБЫЛАЙ ХАН В ЗАРУБЕЖНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Шаймарданова З.Д.¹

¹д.и.н., профессор

¹КазУМОиМЯ им. Абылай хана

shaimardanova.z@ablaikhan.kz

Аннотация: Зарубежная историография истории Казахстана разнообразна, она включает еще не изученные документы, опубликованные в научных периодических изданиях, в переводе, например, с китайского, как это сделал в конце XIX в. французский востоковед К. Эмбо-Юар в диссертации «Географические и исторические записки о народах Средней Азии, переведенные из Си Ю Ту Че», защищенной в Лионском университете, и небольшая часть которой, где речь идет об Абылай хане, анализируется в статье. Отмечено, что исследования по выявлению новых материалов в зарубежной историографии Казахстана, особенно XVIII в., связанного с правлением Абылай хана, должны быть продолжены. Новые материалы независимо от языка должны быть переведены, подробно изучены и введены в научный оборот. Сравнительные исследования с предшествующими исследованиями на предмет позволят выявить общее и особенное в исследованиях разных авторов.

Ключевые слова: казахи, Абылай хан, Джунгарские ханство, Амурсана, двоеданство.

Во французских исследованиях важно назвать докторскую диссертацию Мориса Курана «Центральная Азия в XVII и XVIII вв.: Калмыкская империя или Маньчжурская империя», защищенную на факультете литературы Лионского университета в 1912 г. х» [1]. Затем в лионском издательстве вышел одноименный труд. М.Куран (1865-1935)– востоковед, переподчик и преподаватель, владеющий китайским и японским языками. Работа включает 10 глав, из которых для нас интерес представляют 9 и 10 главы. Глава 9 называется «Маньчжурская экспедиция в Малую Бухарию. Организация протектората». Глава 10 - «Вассалы востока, казахи, Коканд и т.д. Возвращение тургутов».

Представляется важным продолжать анализировать зарубежные исследования на центральноазиатскую и казахстанскую тематики. Особенно это становится актуальным в год 30-летия независимости РК. Зарубежные исследователи проводили изучение личности Абылай хана, чье имя носит КазУМОиМЯ, образованный 80 лет тому назад.

Зарубежная историография Казахстана включает и исследования по Средней Азии, в которых отражена личность Абылай хана. Во французских исследованиях важно назвать докторскую диссертацию Мориса Курана «Центральная Азия в XVII и XVIII вв.: Калмыкская империя или Маньчжурская империя», защищенную на факультете литературы Лионского университета в 1912 г. х» [1]. Затем в лионском издательстве вышел одноименный труд. М.Куран (1865-1935)– востоковед, переподчик и преподаватель, владеющий китайским и японским языками. Работа включает 10 глав, из которых для нас интерес представляют 9 и 10 главы. Глава 9 называется «Маньчжурская экспедиция в Малую Бухарию. Организация протектората». Глава 10 - «Вассалы востока, казахи, Коканд и т.д. Возвращение тургутов».

Содержится много сведений о казахах. На стр. 102, 114-115, 122, 125-129 и 136 имеются сведения об Абылай хане.

«Географические и исторические записки о народах Средней Азии, переведенные из Си Ю Ту Че» (*Notices géographiques et historiques sur les peuples de l'Asie centrale traduites du Si Yu t'ou Tche*), переведенные с китайского К. Эмбо-Юаром [2]. Эти записки представляют часть «Сборника документов по Средней Азии» [отобранные, переведенные и представленные Эмбо-Юаром].

Сборник объемом 225 страниц вышел в парижском издательстве «Эрнст Леру» в 1881 г. и сопровождается картами, в том числе картой Китайского Туркестана.

Камилл Эмбо-Юарт (1857-1897) французский дипломат, лингвист и востоковед. Он автор многих трудов о Китае, переводчик также китайской поэзии. Он умер в Гонконге в 1897 году в возрасте 40 лет. После Парижской школы восточных языков был направлен в Шанхай и Пекин в качестве ученика-переводчика. Автор и переводчик исторических материалов с китайского на французский, учебника корейского разговорного языка для французов. Собственно «Географические и исторические записки о народах Средней Азии» занимают книги 44, 45 и 46 *Si Yu t'ou Tche*

По китайским источникам к Средней Азии относятся и Коканд, Бухара, Ташкент, Самарканд, Афганистан и Персия, а также земли, расположенные южнее и севернее Тянь-Шаня, которые населены мусульманами [2, с.7].

Есть интересные факты в этом сборнике, например, автор, ссылаясь на «Записки по средневековой географии и истории Средней Азии» М.Е.Бретзенайдера, китайские власти, опасаясь распространения ислама после его закрепления в Средней Азии, стали расселять мусульманское население в провинцию Кансу, откуда они стали расселяться по всему Китаю [3].

Первая часть «Записок о народах Средней Азии» носит название

«Орда казахов левой части», т.е. левее Китая: «Эта орда называется Средний жуз [Отыр / отур – З.Д.Ш.], Она [орда – З.Д.Ш.] не имеет городов... она [орда – З.Д.Ш.] – это кочевники и она возвращается туда, где можно найти воду и пастбища. Летом и зимой у нее нет постоянного места жительства. Она по своей территории и численности превосходит другие орды...

Что касается обычаев местных жителей, то они мало отличаются от обычаев джунгар, производства на этой территории примерно такое же, как и у джунгар.

Стиль письма идентичен джунгарскому, но есть некоторая разница между языками, на которых говорят оба народа.

Глава носит титул хана: его семья самая важная ...» [2].

Следующий раздел называется «Современная история», в которой описываются события 1754-1759 гг., взаимоотношения Абылай хана и Амурсаны. Амурсана (1722-1757) - последний правитель и полководец Джунгарского ханства. В тот период шло жесткое соперничество и война между Джунгарским ханством и Китаем. На 26 страницах описывается сложная ситуация и сражения Амурсаны и действия Абылай хана.

Общеизвестно, Амурсана, потерпев поражение в 1751 году, ушел с остатками воинов к Абылай хану, который принял его. А в 1754 году Амурсана опять потерпел поражение и бежал через в Халху, монгольские земли к северу от пустыни Гоби, представляющие множества мелких восточно-монгольских ханств, враждовавших между собой.

Далее приводит перевод части текста: «В 1757 г. два китайских генерала предприняли новую кампанию в на западе и Амурсана вновь убежал к казахам. В июне этого года Аблай хан с войском в 30 тыс. человек продвинулся, чтобы помочь захватить Амурсану: он послал своего младшего брата Абул бия вперед. Когда он [Абылай – З.Д.Ш.] нос с носом столкнулся с войсками, он подарил каждому главе войскового подразделения по лошади, и также маршалу письмо, в котором он признавал свои ошибки и желал жить под законами Китая. .... Отправил своего офицера для получения ответа. Абылай послал одного из руководителей казахов, Кенжекару [Kendzikor / Кенджикор - З.Д.Ш.] подарить в качестве подарка 4 лошадей и просит командующего принять свое подчинение» [3, с.122] . Он говорил в своем письме: «Со времен моих предков Есим [Ocheni / Очем] и Жангира до сих пор наша страна не смогла принять китайскую цивилизацию. Только теперь мы получаем приказ императора, который удостоил излить свои блага на наши Орды, населяющих окраины его империи; я и мои подданные не знают, как засвидетельствовать свою радость и и ликование. Мы восхищаемся добродетелью императора. Я, Аблай

и все казахи, составляющие мою Орду, страстно желаем принять китайскую цивилизацию и навсегда стать подданными Поднебесной» [3, с.122].

Методология. Использован метод отбора документов в базах данных, (например, базы данных Национальной библиотеки Франции), касающихся личности Абылай хана, проведена их систематизация и анализ.

Китайский император принял письмо Абылай хана и осенью этого года отправил посла, чтобы оказать почести императору. И этот посланник был удостоен чести быть приглашенным на пир в сад «Десяти тысяч деревьев» в Чэндэ, китайский район, означающий «передавать добродетель» (имелось в виду «передавать окружающим добродетельность императора»).

«В октябре 1757 года послы хана Абылая и султана Абыльпеиза наконец добрались до ставки императора Цина. С этого времени и принято вести отчет официальных политико-дипломатических связей Казахского ханства и царства Цин. И осенью этого же года цинские писари успели сделать «историческое заключение» по указанному событию (прибытию ханских послов) – пишет Б. Еженханулы, исследователь Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова [4]

Как далее следует из «Записок» Абылай хотел помочь Китаю захватить Амурсану, тем самым искупить ошибки перед Китаем. Но Абылаю это не удалось, т.к. Амурсана сбежал в Россию.

Это лишь небольшая часть перевода этой статьи. Среди французских исследований следует назвать труды Жюльена Станисласа (1799-1873) [5-6].

Это «Исторические документы по Ту-кие (Тюрки): отрывки из Пиен-и-тиен и переведенные с китайского Станисласом Жюльеном», которые были опубликованы в «Азиатском журнале / Journal Asiatique» за 1864 г.

И второй его перевод этих исторических документов вышел в парижском издательстве «Э.Леру» в 1877 г. объемом 207 с. С.Жюльбен – преподаватель китайского языка в Коллеж де Франс (Collège de France (1832-1869), а также был хранителем рукописей в Национальной библиотеке (Париж).

На настоящей конференции, посвященной и 80-летию университета, который носит имя Абылай хана, представляется необходимым привести отрывки из книги Иакинфа Бичурина «Описание Чжунгарии и Восточного Туркестана в древнем и нынешнем состоянии» в переводе с китайского самим монахом Иакинфом [7]. Так как в «Описаниях...» дана характеристика и территории Казахстана и Абылай хана.

Иакинф Бичурин (Никита Яковлевич Бичурин, в монашестве архимандрит Иакинф (1777 - 1853) - русский востоковед и путешественник, знаток китайского языка, оставивший целый ряд сочинений, оригинальных и переводных, о Китае и сопредельных странах. Воспитывался в Казанской семинарии; приняв монашество, был назначен архимандритом Вознесенского монастыря в Иркутске. В 1807 определен начальником духовной миссии в Пекине, где и оставался до 1822.

В «Описаниях» мы читаем: Казакъ – большое владение, лежащее от Или к северо-западу. В 21-е лето правления Цянь-лунь (1756), когда китайские войска вступили в земли казачьи, хан их Аблай вышел навстречу им, и вступил в подданство китайское: почему и получил опять Государя грамоту на княжеское достоинство и календарь. С сего времени все его владение причислено к Китаю. Здесь не знают постоянного пребывания по городам и селениям. Землепашеством не занимаются. Живут в войлочных кибитках, питаются от скотоводства. Земля их состоит из разлогов и низменных гор, привольных травую. Владельца называют Би, а друг друга называют по имени. Ныне государем у них Аблай би. Владения его довольно обширны, многолюдны. Скотоводство здесь весьма значительно, богатые содержат до 10 000 рогатого скота и лошадей, а овцам счета не знают. Сыновей на 16 году возраста отделяют и снабжают частью скота, чтобы могли жить сами по себе. На пиршествах употребляют верблюжатину, коневину, говядину и баранину. В количестве одеяния поставляют шегольство, так, что летом, в сильные жары, ходят на пиршества, одевшись в восемь и девять рядов платья. Очень любят китайский фарфор и чай» [7, с.144.]

И далее: «Если кто провиниться, преступника судят на общем сборе. За малые вины штрафуют скотом, а за большия общим приговором придают смерти, и разделяют между собою имущество виновного.... В военных делах владелец советуется с народом, нежелающего идти в поход не принуждают казаковъ две орды: Первая, принадлежащая Аблаю-би, граничит с Или и Тарбагатаем, находится под покровительством Китая казаки, обитающие к северу от них, составляют другую орду, которая многочисленнее сей, и не зависит от Китайской державы» [7, с.146].

Теперь перенесемся от российской историографии начала XIX в. к российской историографии XXI в. Российская историография представлена различными видами исследований: от статей в СМИ до диссертационных работ. Нас заинтересовала диссертация О.В.Боронина «Двоеданничество и двоеподданство тюркских народов Южной и Юго-Западной Сибири, XVII - 60-е гг. XIX вв., защищенная в Барнауле в 2020 г. [8]. Работа представляет интерес

в том смысле, что термины двоеданничество и двоеподданство в казахстанской общественно-политической мысли не используются. В работе О.В.Боронин обосновывает причины двоеданничества и двоеподданства: «Итак, причиной двоеданничества и двоеподданства части тюркских народов Южной и Западной Сибири в XVII - 60-х гг. XIX вв. являлось определенное равновесие сил между соперничавшими за право эксплуатации коренного населения региона, что приводило к своеобразному статус-кво, когда соперники эксплуатировали те или иные местные этнические группы одновременно. В истории сибирского двоеданничества и двоеподданства необходимо выделить несколько этапов.

Автор выделяет 5 этапов двоеданничества и двоеподданства:

- 1-3-й этапы: русско-джунгарское: 1-я половина XVII в. - 70-е гг. XVII - 40-е гг. XVIII вв.,

- 4-1 этап. Это уже 50-е - 60-е гг. XVIII в. - переходный период от русско-джунгарского двоеданничества и двоеподданства к установлению русско-китайского на юге Горного Алтая.

Однако русско-джунгарское двоеданничество было уничтожено в результате разгрома Джунгарского ханства цинским Китаем в 1755 - 1758 гг.

- 5-й этап. 70-е гг. XVIII - 60-е гг. XIX вв. - период русско-китайского двоеданничества и двоеподданства населения Чуйских волостей Российской империи. И затем практика сибирского двоеданничества и двоеподданства ушла в прошлое» [8].

Такая же ситуация сложилась и в период правления Абылай хана, что было обусловлено геополитической ситуацией того времени, когда было необходимым лавировать между сильными государствами как Россия и Китай. Баланс сил после падения Джунгарского ханства для Казахстана изменился незначительно.

В заключении отметим, что зарубежные исследования Казахстана XVIII в. и особенно период правления Абылай хана, должны продолжаться. Выявленные новые материалы после перевода должны быть хорошо изучены. Должны быть проведены сравнительные исследования с предшествующими исследованиями на предмет выявления общего и особенного у разных авторов.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Courant M. L'Asie Centrale au XVII et XVIII siècles. Empire

Kalmouk ou Empire Mantchou? – Lyon-Paris: Annales de l'Université de Lyon, 1912. – 151 p.

[2] Imbault-Huart C. Notices géographiques et historiques sur les peuples de l'Asie centrale traduites du Si Yu t'ou Tche – Paris: Leroux, 1881. – 224 p.

[3] Notices of the mediaeval Geography and history of Central and Western Asia / by M. E. Bretschneider. - London, 1876. - P. 51.

[4] Еженханулы Б. Кто переписал письмо хана Абылая? // Казахстанская правда. – 2012.- 10.08.

[5] Julien, Stanislas. Documents historiques sur les Tou-kioüe (Turcs): extraits du Pien-i-tien et traduit du chinois par Stanislas Julien // Journal Asiatique. - 1864. – Т. I. – P.325-367, 490-549, Т. II. – P. 200-242 391-430 453-477.

[6] Julien, Stanislas. Documents historiques sur les Tou-Kiüe (Turcs,) traduits du chinois par Stanislas Julien... - Paris : E. Leroux, 1877. – 207 p.

[7] Бичурин (ИакинФ). Описание Чжунгарии и Восточного Туркестана в древнем и нынешнем состоянии. Пер. с китайского монахом Иакинфом, ч. 2. - СПб., 1829.

[8] Боронин О.В. Двоеданничество и двоеподданство тюркских народов Южной и Юго-Западной Сибири, XVII - 60-е гг. XIX вв.: дисс....к.и.н. – Барнаул, 2000. – 275 с.

REFERENCES

[1] Courant M. L'Asie Centrale au XVII et XVIII siècles. Empire Kalmouk ou Empire Mantchou? (Central Asia in the XVII and XVIII centuries. Kalmyk Empire or Manchu Empire?) – Lyon-Paris: Annales de l'Université de Lyon, 1912. – 151 p.

[2] Imbault-Huart C. Notices géographiques et historiques sur les peuples de l'Asie centrale traduites du Si Yu t'ou Tche (You know what the historical history that you see in the central traditions is) – Paris: Leroux, 1881. – 224 p.

[3] Notices of the mediaeval Geography and history of Central and Western Asia. by M. E. Bretschneider. - London, 1876. - P. 51.

[4] Yezhenkhanuly B. Kto perepisal pis'mo khana Ablaya? (Who rewrite a letters of Ablai khan?) // Kazakhstanskaya pravda. – 2012.- 10.08.

[5] Julien, Stanislas. Documents historiques sur les Tou-kioüe (Turcs): extraits du Pien-i-tien et traduit du chinois par Stanislas Julien

(Historical documents on the Turkey (Turks): extracts from the Pien-i-tien and translated from Chinese by Stanislas Julien). Journal Asiatique. - 1864. – Т. I. – P.325-367, 490-549, Т. II. – P. 200-242 391-430 453-477.

[6] Julien, Stanislas. Documents historiques sur les Tou-Kiòue (Turcs,) traduits du chinois par Stanislas Julien...(Historical documents on the Turks): extracts from the Pien-i-tien and translated from Chinese by Stanislas Julien) - Paris : E. Leroux, 1877. – 207 p.

[7] Bichurin (IakinF). Opisanie Chzhungarii i Vostochnogo Turkestana v drevnem i nyneshnem sostoyanii (Description of Zhungaria and East Turkestan in the ancient and present state). Per. s kitayskogo monakhom Iakinom, Ch. 2. - SPb., 1829.

[8] Boronin O. V. Dvoyedannichestvo i dvoypoddanstvo turkskikh narodov Yuzhnoy i Yugo-Zapadnoy Sibiri, XVII - 60-ye gg. XIX vv. (Dual-toll and dual-subjection of the Turkic peoples of Southern and Southwestern Siberia, XVII-60s of the XIX century): diss....k.i.n. – Barnaul, 2000. – 275 p.

АБЫЛАЙ ХАН ШЕТЕЛДІК ЗЕРТТЕУЛЕРДЕ

Шаймарданова З.Д.¹

¹ т. ф. д., профессор

Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ

shaimardanova.z@ablaikhan.kz

Андатпа: Қазақстан тарихының шетелдік тарихнамасы алуан түрлі, оған ғылыми мерзімді басылымдарда жарық көрген, әлі зерттелмеген құжаттар да жатады мысалы, XIX ғ. соңында француз шығыстанушысы К.Эмбо-Юар Лион университетінде қорғалған «Си Ю Ту Чеден аударылған Орта Азия халықтары туралы географиялық және тарихи жазбалар». Бұл диссертацияда Абылай хан туралы мақаланың шағын бөлігі талданған. Қазақстанның шетелдік тарихнамасындағы, әсіресе Абылай ханның басқаруымен байланысты XVIII ғасырдағы жаңа материалдарды анықтау жөніндегі зерттеулер жалғастырылуы тиіс екендігі атап өтілді. Жаңа материалдар тіліне қарамастан аударылып, егжей-тегжейлі зерделеніп, ғылыми айналымға енгізілуі тиіс. Алдыңғы зерттеулермен салыстырмалы зерттеулер әртүрлі авторлардың зерттеулерінде жалпы және ерекше болып табылады.

Тірек сөздер: қазақтар, Абылай хан, Жоңғар хандығы, Әмір сана, екіұштылық.

ABLAI KHAN IN FOREIGN STUDIES

Shaimardanova Z. D.¹

¹Doctor of Historical Sciences, Professor

Kazakh Ablai Khan University of IRandWL, shaimardanova.z@ablaikhan.kz

Abstract: The foreign historiography on Kazakhstan is diverse, it includes not yet studied documents published in scientific periodicals, translated, for example, from Chinese, as did the French orientalist C. Imbault-Huart in the dissertation «Notices géographiques et historiques sur les peuples de l'Asie centrale traduites du Si Yu t'ou Tche», defended at the University of Lyon, and a small part of which, where it is about Ablai Khan, is analyzed in the article. It is noted that the research on the identification of new materials in the foreign historiography of Kazakhstan, especially in the XVIII century, associated with the rule of Ablai Khan, should be continued. New materials, regardless of the language, should be translated, studied in detail and introduced into scientific circulation. Comparative studies with previous studies on the subject will allow you to identify the common and special features in the studies of different authors.

Key words: Kazakhs, Ablai Khan, Jungarian Khanate, Amursana.

Статья поступила 19.05.2021

II БӨЛІМ. ДҮНИЕЖҮЗІЛІК САЯСАТ ЖӘНЕ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР

РАЗДЕЛ II. МИРОВАЯ ПОЛИТИКА И
МЕЖДУНАРОДНОЕ ОТНОШЕНИЕ

II PART. WORLD POLITICS AND
INTERNATIONAL RELATIONS

УДК 327

DOI 10.48371/ISMO.2021.44.2.006

GERMANY AND ITS DIFFICULT SITUATION IN CENTRAL
EUROPE / MITTELEUROPA

Reinhard Hesse¹

¹Dr. of Philosophy, Habilit. Prof. of Political
Sciences, Freiburg University, Germany
hesse@ph-freiburg.de

Annotation. “Mitteleuropa” is a multi-faceted concept and as such difficult to handle. Its complexity derives not only from its origin as a German expression that cannot be translated properly, but rather from the fact that it contains implications on different levels – geography, economy and (geo) politics –, each of which is controversial and changing over time. This has not prevented Mitteleuropa from cyclical resurgence until the present, even though contexts have changed: Unlike in the 19th and early 20th century, it is no longer regarded an appropriate model for present political discussions. In fact, it appears to be a topic historians and politicians deal with in order to emphasize differences, especially in comparison with the European Union of today. Some good reasons account for this distanced treatment: first its amalgamation with powerpolitics and German hegemony, second its closeness to Friedrich Naumanns extensive concept of Mitteleuropa in the years before WW I and third its aggressive exaggeration and misuse by national socialism, the latter representing the peak of a development. Since then, all variants of Mitteleuropa have been discredited, and this holds also true for the idea as such, due to its potential to justify (or disguise) German supremacy on the continent. Given all that, it is hardly surprising that Mitteleuropa represents a kind of an infamous anti-blueprint to the peaceful process of European Integration after 1945.

Key words: Germany, Mitteleuropa, European Union, political discussion, hegemony, German supremacy.

In terms of scientific adequateness, however, this approach is not free from imbalances, since it underestimates the continuities arising from the idea of Mitteleuropa. It also tends to miss out some future-oriented elements within political concepts associated with this term. In order to illustrate these points, I will address the following three main aspects in this paper: - the formation of Mitteleuropa as an idea and a political concept since the 19th century and its rise to a central issue for public and political debates - the implications (in terms of geography, economy and politics) of different concepts and interpretations of Mitteleuropa - in my conclusion I will provide an overview and final evaluation of the unprogressive as well as future-oriented elements rooted in Mitteleuropa. The formation and rise of Mitteleuropa as an idea and a political concept since the 19th century There has never been a single, central discussion about Mitteleuropa, neither in the 19th century nor later. Rather, poets, intellectuals, journalists, geographers, economists and – of course – politicians developed various ideas in context of what they regarded as questions of their times and the future of the European continent especially [1].

The researcher Pieper exaggerates the continuity of hegemonic ideas and underestimates the unique character of the EU's institutional setup and supranational character. At the same time, Pieper is unaware of the more tolerant concepts in context with assumptions about the future of the Austrian-Hungarian double monarchy. shared, common and consensual concept of Mitteleuropa (not even -and especially not- in geographical terms). Therefore the question which and what kind of Mitteleuropa is in focus has to be answered specifically each time, taking various actors and their interpretations into account on the background of changing time and contexts. At first sight, one could say that the most significant characteristic of Mitteleuropa lies in its inherent German perspective: Either in the sense that the 'belated German nation' labelled its demand for territory with mitteleuropäisch considerations before the stage of statehood was reached, or in the sense that it served directly as a guiding principle for politics that seemed to arise naturally from a favourable geo-strategic position. However during the 19th century we witness the coexistence of this concept with another one: the Slavic-influenced, Eastern- or Danube-Mitteleuropa, emphasizing a south-eastern perspective. This "dualism" of concepts – one western-oriented, one accenting the eastern or south-eastern perspective – continued to serve as main reference points in the 19th century. It is self-evident that both concepts bore diverging implications for geographic definitions of Mitteleuropa. In German language the term Mitteleuropa goes back to geographer Johann August Zeune (1778-1853), who used it in his book "Gea – Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung" (Attempt for a scientific description of the earth). Published in 1808, Zeune tried to sketch a region between Europe's northern and southern part without at the

same time emphasizing or insisting on a specific German role arising from its assumed central position on the continent. So in the first decade of the 19th century *Mitteleuropa* was as a term politically more neutral than ever after. But unlike Zeune, the awakened German national movement slightly began to transcend this neutral understanding. At this time, the German national movement was in *statu nascendi*, triggered and dialectically invigorated by the Napoleonic war of liberation (1813-15). Nevertheless, it set out to influence *mitteleuropäisch* thinking, even though a future German role and mission for Europe was still beyond the horizon of expectations. But soon there were other actors thinking more concretely about a future German nation state, its character, shape, size and relationship with the rest of Europe. Incorporated into these ideas was another aspect that became increasingly influential: the center position within Europe [2].

In other words, while for Zeune *Mitteleuropa* was primarily a term for geographical analysis and description, it contained for others a deeper and central meaning (in the double sense of the word). Given the fact of dispersed German settlements, regions and units on the continent, it was just a short way from here to a two-fold German 'mission' towards unification within Europe. Therefore the 'German question' was the core problem for any future concept of the continent, both in political and geo-strategic terms. Such interpretations became traceable soon after Zeune's book, in publications by e.g. K. Benecke (1810) or J.C.F. Gutschmuths (1821) [3]. The German publicist Ernst Moritz Arndt can be seen as one prominent representative for this position when he wrote: "We are set by god in the centre of Europe, we are the heart of our part of the world. Because we are in the centre, all the other peoples of Europe try to put us aside and try to wash us away. All movements of the whole world seek to find their rest in our middle." In this statement we see the seemingly objective analysis of geographical features transformed into a kind of objective task handed over to Germany, even though this task is not clearly defined in all of its consistencies yet. But in its consequence, the territorial unification of Germany was only the first step towards a wider unification of the rest of the continent. This makes Arndt's position a telling example of the shift from an analysis to a concept with increasingly normative features. Economist Friedrich List was another influential voice in this debate. List made concrete assumptions about the economical situation of the 'Deutscher Bund' (German confederation) in his opus magnum "Das nationale System der politischen Ökonomie" (The national system of political economics), published in 1841 [4]. Not only did List envision Germany's future relations to the rest of the continent, far more, List saw an inevitable connection between economics and politics and its meaning not only for the formation of the German nation state, but for the continent and its position in the global competition for power and welfare.

In 1821, Johann Christoph Friedrich GutsMuths edited (together with J.A. Jacoby) a historical ethnographical appendix to a geographical work on Germany under the title, „Deutsche Land und Volk“. In this book, Germany was described as „the Middle of Europe“.

In this context, List very emphatically argued for a customs union among the German Confederation in order to set up against economical pressure of the British Empire. List was convinced that Germany first needed to consolidate, politically and economically. Protectionism was the main strategy for achieving this aim; taxes, customs and border controls served as appropriate means. However for List this was only a transitional period before an economical strong Germany would be prepared and ready for trans-border cooperation, which would also allow for integrative forms of cooperation. Behind these assumptions stood the wide-spread expectation of emerging world empires that were believed to determine the future in global dimensions: The British Empire, the US, and Russia. Only a consolidated and strong Germany, lying at the heart of Europe, could act as a uniting force in and for Europe. This was essential for entering competition with the other world powers. List wrote: “As long as the centre of the continent has not reached its natural befitting position, a deeper unification of the European continent will be impeded (...) If Germany with its access to the sea, together with Holland, Belgium and Switzerland would constitute a strong commercial and political unit, this powerful national body would melt together all the institutions of the monarchist, dynastic and aristocratic interests and the institutions of the representative system (...). In this way, Germany could safeguard for a long time peace on the European continent and in the same moment constitute the centre of a lasting continental alliance”. What is remarkable in Lists argumentation is the close connection between economical and political aspects of a German leading role in Europe and Europe’s position in the global context. The accumulation of German power was regarded a natural precondition for general prosperity in Europe. Arising from a perceived power vacuum in the heart of Europe was the urge to settle Germany’s own affairs and those of the continent at the same time. In this context, List also supported the idea of establishing a system of economic (and later political) cooperation with Austria-Hungary. South-Eastern Europe was widely believed to be a natural hemisphere of German influence, and the implicit consequences of List’s argumentation went into the same direction. Moreover, Lists similar proposal of a German-British alliance has to be seen in close connection with Germanys rise to power, because “Germany (...) would be able to fulfil its part of this agreement only if it dominated Mitteleuropa” [5].

Though List expressis verbis argued against open domination (and he was in fact an opponent to annexations or chauvinistic subjugation of Europe), he envisioned Germany as driving force behind the rise of Europe

as a coming world power. In Lists eyes, a German leadership position would be the natural result of economic dominance, leading – though not directly projected but appreciated- to a kind of indirect hegemony ‘through the backdoor’. Especially the Balkans were seen as ideally suited for colonisation by Germany, and the cooperation with Austria-Hungary was the vehicle to bring about this silent domination by economical means. Needless to say that List, even in his comparably moderate argumentation, did not recognize the inherent tension between the principle of cooperation on one hand and the central position of Germany controlling the process as a main actor on the other hand. With remarkable implicitness the question why other European powers should accept or tolerate Germany as *primus inter pares* was left open. Another blind spot –though not unusual at that time – was the interpretation of the Balkan peoples as uncivilized, underdeveloped and incapable of self-administration: the sheer number and the (political as well as cultural) weight of Serbs, Bulgarians and Romanians was greatly underestimated, and with it the likeliness of urges and aspirations regarding national independence. In his concept, List argued for general positive effects of trans-border cooperation that could help legitimizing Germany’s leading role- which is, in other words, output-legitimacy, arising from a moderate but nevertheless paternalistic approach towards the establishment of new economical and political structures. The preconditions and consequences of German dominance – may it be benevolent or not – was seen more clearly by other central actors in the German national movement like Friedrich Ludwig Jahn. Jahn alluded to the Holy Roman Empire of the German Nation as a historical pattern when he wrote: “Our Reich may come!”, creating a fusion of political, mythological and religious connotations in his plea for an extensive Germany – extensive in territory and power. With this perception of German speciality the existing ambivalence within Mitteleuropa – the inner tension between analytical and normative elements – became even more imbalanced: the rights of other nations for self-determination – still positively acknowledged by List – tended to be dwarfed by the almost objective German position and future role. Hardly surprising, chauvinism could connect with considerations such as Jahn’s. In 1849, Friedrich Engels described Slavic peoples as „lacking history“ and „Barbarians who are not able for self-government“ [6].

An assumed cultural supremacy towards other nations, especially towards Slavic peoples in Europe, seemed to justify the cultural mission of Germans in Eastern and SouthEastern Europe, which Jahn and others supported; needless to say that the economical and political side effects from which Germany would profit most were also much appreciated by them. List and Jahn, different in their approaches but both arguing for a strong future position of Germany, either through/by indirect effect and, finally, hegemony by economic and political strength (List), or by acting out

cultural and military supremacy directly (Jahn) were two sides of the same coin: the assumption of a German mission not only for itself but also for the better for the rest of Europe, due to its geopolitical position. Vorschlag? List's and Jahn's approaches were two sides of the same coin: the assumption of a German mission not only for itself but also for the better for the rest of Europe, due to its geopolitical position. While List came up with /argued for an indirect effect and, in the end, hegemony by economic and political strength, Jahn was in favour of carrying out cultural and military supremacy directly. During the course of the 19th century, "Mitte", middle, center – seemingly objective attributions at first sight- became constricted and tapered as a label for political programmes with distinct normative features. This programme also found supporters in the German national movement and the parliament in the Paulskirche of Frankfurt in 1848/49. Liberals with großdeutsch aspirations still followed the Mitteleuropa narrative, since it seemed to go along well with a future (prosperous and powerful) German nation state: Before 1871, the großdeutsch concept combined the Habsburg Empire as well as the non-German parts of Austria, and this could be regarded obviously as a solution to the 'German question' beyond the concept of a single nation-state. As mentioned before, this understanding of Mitteleuropa competed with another concept in the same period. Czech Historian Frantisek Palacky¹⁸ lobbied – without success for a replacement of this German-centric view by an Eastern pendant, focussing on Austrian Hungary and especially on the smaller nations within the double monarchy. Palacky argued for the transformation into a federative system that was respecting the rights of selfdetermination. Of course the main objective here was to concede Czechs the same rights as the other nations of the Habsburg monarchy, and its second direction of impact was protection [7].

Against the thread of a future Germany becoming too powerful in Europe. However, neither its defensive nor its national and democratic implications could be realized under the given circumstances: Simply speaking there were no advocates amongst Europe's great powers of that time¹⁹, especially not for the democratic reforms this concept premised. So, for the time being, the German-centric view on Mitteleuropa prevailed. But soon after the battle of Königgrätz (Hradec Králové) in 1866, this mental connection began to dissolve. Bismarck's realization of the kleindeutsch option for a German nation state (without inclusion of Austria-Hungary) put an end to any further considerations about Mitteleuropa. The political and societal elite of the Kaiserreich accepted more and more the realities of that time which left little space for changes on the European map. But even then a mental connection to Mitteleuropa stayed attractive, in that sense that it continued to serve as a reference point for intellectual justification of the Reich. Even though reality – in terms of German territory – was disappointing großdeutsch and kleindeutsch actors alike, the pre-existing

idea of cultural hegemony and supremacy began to flourish anew. Hence, on a cultural level, the 'German mission' for Europe found supporters, especially among the academic and intellectual elites of the Reich, and in this interpretation the spacious imagination of Mitteleuropa was able to survive and be ready for new influences arising from political and societal developments during the Kaiserreich. In other words, the cultural-national elements as well as the dimension of emancipation, rooted within traditional national thinking, came under pressure and became more and more threatened by an ideological 'roll back'. Some of these developments can be briefly described with the term imperialism. The nation state began to be inflated to a mythological, if not religious, entity, and this opened up space for chauvinism towards other nations and peoples. The pre-existing idea of German cultural influence in Europe – still alive in the early years of the Kaiserreich – grew stronger on the background of European nation states entering a competition for power, prestige and supremacy. However, in practical terms, in the final years of the 19th century this had little effect on politics or economy, because the German industry did not concentrate on Mitteleuropa due to the transatlantic orientation of its trade relations (especially those of the new and powerful branches like the electrical, engineering or chemical industry). By the Austrian-Hungarian balancing act (Österreich-ungarischer Ausgleich, 1866) the double monarchy emerged as a multi-ethnic state, in which in both of its parts differences continued to exist, e.g. in constitutional law, electoral law. The pre-existing problem of national and ethnic minorities and their role remained unsolved, creating centrifugal forces which – in the long run – undermined the stability of this political construction [8]. Nevertheless ideologically and culturally, the feeling of superiority gained influence, and it was a question of political and economical circumstances if this would bring about changes on the level of official politics of the Reich as well. Until then, the debate about Mitteleuropa had close connections to an inner-German debate also, especially at the turn of the century: „The German Mitteleuropa debate was becoming embroiled in a larger conflict over the future development of German society. The key question was: should Germany become an 'industrial state' or try to remain an 'agrarian state'? It was a debate over Germany's social and political structures as much as over its economic policy". The government of the Kaiserreich therefore did not act as an official supporter of mitteleuropäisch concepts in order to keep its balancing position and to ease the existing antagonisms within the German society.

This did not prevent Mitteleuropa from being increasingly associated with elements of imperialist thinking, and even for anti-semitism it served as an appropriate projection screen. When in 1904 the 'Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein' (Middle European Economical Association) was founded, it acted as a pressure group towards informal imperialism in South-Eastern

Europe by economical means: in a step-by-step-approach, the Balkans, then the Near East and finally the Far East could be addressed as the next regions for silent domination, first in economical, later in political and military terms. However, this never reached the stage of official politics, besides concrete plans for the establishment of the Bagdad-railway. But it illustrates the continued popularity and publicity of Mitteleuropa in German public. The rise of publications dealing with mitteleuropäisch themes and topics reached its peak just before the First World War. The infamous “Septemberprogramm” (September Programme) of 09.09.1914, which was a memorandum by the Reichkanzler (Chancellor of the Reich) Bethmann-Hollweg, tried to answer public demands for German continental expansion in anticipation of a short and victorious World War. It sketched agreements on customs and trade between not less than the countries of France, Belgium, the Netherlands, Denmark, Austria-Hungary and Poland – all of them neighbouring countries of Germany, and eventually also Italy, Sweden, Norway. On the surface of this construction, each of its members should have equal rights, but – as the text declared in stupendous frankness – “actually [this union] should stand under German [9]. Agreements on customs and traffic, direct foreign investments were seen as the instruments, by which – over time – also a political and military dependence from Germany would surely follow. See also “Der Erste Weltkrieg” of Volker Berghahn, who in this context also uses the term „informal empire“ in context with the Balkan region, leadership and secure economical supremacy of Germany in Mitteleuropa” [10]. The status of this document is disputed among historians. It seems to carry defensive character in order to counteract the by far more outreaching and extensive plans for domination of the extreme right on the political spectrum (whose representatives argued for open and direct annexations by military force). Nevertheless, if it would have been realized, the ‘September programm’ would have changed the map of Europe in the sense that Germany – being in a semihegemonic position already – would have become the dominating power in Europe. Again, a little echo of List’s conception can be perceived here: The indirect effects of economic influence were now used by intention as a strategic instrument in order to hide German ambitions for power. Other differences arose from the geographical focus of these plans and concepts: While List was more oriented towards South-Eastern Europe, the ‘Septemberprogramm’ put North-Western Europe into focus, partly as a reaction to assumed developments on the military level (frontlines etc.).

Another concept of this time was more related to a different geographical shape of Mitteleuropa. Liberal publicist Friedrich Naumann had a great success with his book “Mitteleuropa”, using the term prominently as a title. Published in 1914, it was – after the autobiography of Bismarck – in terms of publicity and sales the most successful publication during the Kaiserreich. Naumann envisioned a union between Germany and Austria-

Hungary as forming a core, to which the smaller countries in the southeast should connect themselves, but based upon free will and motivated by the positive outcomes of economic cooperation. Even Poland and the Baltic states were in focus of this federation of states. Naumann was convinced that other countries should be won by conviction and free decision, not by force or indirect domination, and consequently equal powers of all of its members should truly be guaranteed and not just serve as a cover. Naumann's model included the right for selfdetermination and religious tolerance – elements hardly to be found in other concepts, especially not in those of the extreme right. However, Naumann's concept was based upon conditions that were neither given at that time nor likely to be established soon under present circumstances: Given the antagonisms in Germany, it was unrealistic to expect the development of a liberal policy from the authoritarian regime. Self-restriction was not the main pattern in which the Kaiserreich conducted its policies in the time of imperialism, and by its official ideology it rather raised than restricted public expectations towards German dominance and territorial expansion. Even in the unlikely event of the emergence of such a policy change it would have had negative feedback effects by the influential chauvinist and imperialist groups within German society, which would lead to undermining the power basis of the German government [11].

Taking into consideration all this detail, Naumann's proposal was highly unlikely to be carried out, because it presupposed not existing framing conditions. It can also be doubted if the inherent tendency towards a German role of *primus inter pares* could have been prevented in the long run – as Naumann's concept suggested it could be done –, due to the economic strength and the overall powerful position Germany filled already. However a unique feature of Naumann's concept was the untypical reflection about and the acknowledgment of other nation's rights along with the intended guarantee of cultural as well as religious tolerance. This demonstrated Naumann – with the beforementioned limitations – to be a moderate representative of a *Mitteleuropa*-conception in the last years of the Kaiserreich. Trans-border cooperation, beginning from the small field of economic cooperation, was in fact a future-oriented pattern, even though it took two World Wars until it served as a guideline for the establishment of a lasting peace order in Europe. Conclusion *Mitteleuropa* is a historical-political term with spatial or geographical implications. During the 19th century it received influences from different sources, the German national movement as well as from assumptions made in context with the future of the Austrian-Hungarian double monarchy. In the early years of the 19th century, the term was widely undefined, undetermined in focus and function and therefore open to different uses and interpretations. Even at this time, it showed some ambivalent features that were decisive for its future transformation as a keyword in political discourses: Mainly

the coexistence of analytical besides normative levels of meaning. This double characteristic served as a precondition for the peculiar use of the term and – finally – as a term used for disguising German ambitions for domination of Europe. During the course of the 19th century, these two levels became increasingly undistinguishable. In context with the German national movement, Mitteleuropa represented an ideal orientation for the expected and yearned for German nation state. Since then, the neutral, descriptive side of the term was constantly becoming weaker, and with it the future-oriented elements like respect for other nation's rights (self-determination), religious and ethnical tolerance and all concepts of trans-border-cooperation beyond the traditional pattern of hegemonic structures that were also characteristics of mitteleuropäisch ideas of that time. A late echo of some of these future-oriented elements can be perceived in Friedrich Naumann's Mitteleuropa, but it is also a telling fact that it had no chance of being realized due to contradicting framing conditions of that time. Another characteristic of Mitteleuropa is the difficulty to define its scope: Dependent on the concept dealt with (and with the different and always changing hierarchy of economical and political aspects within) and from the mode in which a cross-border-entity should be established (domination, hegemony and imperialism or - claimed (fictitious/ artificial/pretended?) or real - cooperation of equal parties), each author had a different region in mind in terms of geography. Answers to the question "What is Mitteleuropa" were at no time consensual, and this also accounted for the role Germany was supposed to play in these concepts. What remains from this historical discussion?

First of all, the long-lasting discussion about cooperation and – eventually- integration and unification of European states and regions. Implicitly, what we can perceive behind all these concepts is the conviction of numerous mutual interdependencies existing within Europe and determining its future. It is somehow tragic that it took two World Wars and the repeated devastation of Europe until those futureoriented elements were remembered and – in a changed context of time – carried out. Since then, Mitteleuropa as a term of art has lost its attractiveness, so it can no longer be used positively in order to lobby for an "ever closer union"²⁵ between European states, due to its inherent ambivalences and the distrust its use inevitably produces. The suspiciousness against this term by non-Germans is somehow justified by the dominating strategic use of the term especially in the public of the Kaiserreich. It is because of these ambivalences that Mitteleuropa continues to be associated only with its historically proved negative and destructive potential. Maybe it is time to become aware of its progressive elements as well. Thinking about Mitteleuropa may also help us to become aware of the close connection between economic cooperation and political and military power. Especially smaller nation's present aloofness

and fears would become comprehensible, and it would help us not to be blind towards the normative implications of political plans and actions in today's process of integration. Historically well-informed self-reflection, therefore, seems to serve best as a protection against self-righteousness, paternalism and dominance of others, in its intended as well as in its unintended form.

REFERENCES

[1] Pieper F., Kuhr H., Schneider Ch. Die EU, „Kerneuropa“ und Osterweiterung. Geschichte, Entwicklung und Perspektive eines imperialistischen Blocks unter deutsch-französischer Hegemonie. Hamburg, 2004, S. 6-36.

[2] Zeune J. Gea: Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung. Berlin, 1811.

[3] Benecke K. Kleine Beiträge zur Erdkunde Deutschlands. Lübeck, 1810.

[4] List Fr. Das nationale System der politischen Ökonomie (The national system of political economics). - Stuttgart/Tübingen, 1841.

[5] Jaworski R. Zentraleuropa - Mitteleuropa – Ostmitteleuropa, Ernst Moritz Arndt, Über Volkshass und über den Gebrauch einer fremden Sprache (1813) /In: Schriften für und an meine lieben Deutschen. Erster Theil, Leipzig, 1845, S. 379-380

[6] Mommsen, Wolfgang J. Die Mitteleuropaidee und die Mitteleuropapläne im Deutschen Reich, in: ders., Der Erste Weltkrieg. Anfang vom Ende des bürgerlichen Zeitalters. Frankfurt/M., 2004, S. 94-117, here S. 97.

[7] Winkler H. Der lange Weg nach Westen. Bd. 1: Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik, Bd. 2: Deutsche Geschichte vom 'Dritten Reich' bis zur Wiedervereinigung. München: C.H. Beck Verlag, 2000.

[8] Wolfgang J. Mommsen, Mitteleuropaidee, a.a.O., S. 98.

[9] See Roger Chickering, We man who feel most German. A cultural study of the Pan-German League 1886-1914.

[10] Volker B. Der Erste Weltkrieg. München, 2003, S. 57.

[11] Volker U. Die nervöse Großmacht. - FISCHER Taschenbuch, 2013, S. 421-422.

REFERENCES

[1] Pieper F., Kuhr H.; Schneider Ch. Die EU, „Kerneuropa“ und Osterweiterung. Geschichte, Entwicklung und Perspektive eines imperialistischen Blocks unter deutsch-französischer Hegemonie (The EU, “Core Europe” and Eastward enlargement. History, development and perspective of an imperialist bloc under Franco-German hegemony). Hamburg, 2004, pp. 6-36.

[2] Zeune J. Gea: Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung (An attempt at a scientific description of the Earth). Berlin, 1811.

[3] Benecke K. Kleine Beiträge zur Erdkunde Deutschlands (Small contributions to the geography of Germany) Lübeck, 1810.

[4] List Fr. Das nationale System der politischen Ökonomie (The national system of political economics). – Stuttgart.Tübingen, 1841.

[5] Jaworski R. Zentraleuropa - Mitteleuropa – Ostmitteleuropa, Ernst Moritz Arndt, Über Volkshass und über den Gebrauch einer fremden Sprache (1813) (Mitteleuropa-Ostmitteleuropa, Ernst Moritz Arndt, On Popular Hatred and the Use of a Foreign Language). In: Schriften für und an meine lieben Deutschen. Erster Theil, Leipzig, 1845, pp. 379-380

[6] Mommsen, Wolfgang J. Die Mitteleuropaidee und die Mitteleuropapläne im Deutschen Reich, (The Central European Idea and the Central European Plans in the German Reich) in: ders., Der Erste Weltkrieg. Anfang vom Ende des bürgerlichen Zeitalters. Frankfurt.M., 2004, pp. 94-117, here s. 97.

[7] Winkler H. Der lange Weg nach Westen. Bd. 1: Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik, (The long way to the west. Vol. 1: German History from the end of the Old Reich to the fall of the Weimar Republic) Bd. 2: Deutsche Geschichte vom ‘Dritten Reich’ bis zur Wiedervereinigung. München: C.H. Beck Verlag, 2000.

[8] Wolfgang J. Mommsen, Mitteleuropaidee,(Mommsen, Central Europe Idea) a.a.O., p. 98.

[9] See Roger Chickering, We man who feel most German. A cultural study of the Pan-German League 1886- 1914.

[10] Volker Berghahn. Der Erste Weltkrieg. München, (The First World War. Munich) 2003, p. 57.

[11] Volker U. Die nervöse Großmacht. (The First World War. Munichthe nervous great power) - FISCHER Taschenbuch, 2013, pp. 421.422.

ГЕРМАНИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОРТАЛЫҚ ЕУРОПАДАҒЫ ҚИЫН ЖАҒДАЙЫ / ОРТА ЕУРОПА

Райнхард Гессе¹

¹филос.ғ.д., саяси ғылымдарының хабилит. профессоры,

Фрайбург университеті, Германия

hesse@ph-freiburg.de

Аңдатпа. «Орта Еуропа» - бұл көп қырлы тұжырымдама, оны шешу қиын. Оның күрделілігі оның неміс өрнегі ретінде пайда болуынан туындайды, оны дұрыс аудару мүмкін емес, бірақ оның әртүрлі деңгейлердегі салдары бар – географиялық, экономикалық

және (географиялық) саяси – әрқайсысы бір-біріне қарама-қайшы және уақыт өте келе өзгереді. Бұл Орта Еуропаның осы уақытқа дейін циклдік қайта туылуына кедергі келтірмеді, дегенмен контекст өзгерді: 19-шы және 20-шы ғасырдың басынан айырмашылығы, ол қазіргі саяси пікірталастар үшін қолайлы модель болып саналмайды. Шын мәнінде, бұл тарихшылар мен саясаткерлер, әсіресе қазіргі Еуропалық Одақпен салыстырғанда, айырмашылықтарды атап өту үшін айналысатын тақырып. Мұндай алыстатылған көзқарасты кейбір жақсы себептер түсіндіреді: біріншіден, оның билік саясатымен және неміс гегемониясымен бірігуі, екіншіден, оның бірінші дүниежүзілік соғысқа дейінгі жылдардағы Орта Еуропа Фридрих Науманның кең тұжырымдамасына жақындығы, үшіншіден, оның агрессивті асыра сілтеуі және Ұлттық социализмді теріс пайдалануы, соңғысы дамудың шыңын білдіреді. Содан бері Орта Еуропаның барлық нұсқалары беделге ие болды және бұл идея үшін де жарамды, өйткені оның құрлықтағы Германияның үстемдігін ақтау (немесе маска жасау) мүмкіндігі бар. Осының бәрін ескере отырып, миттелеуроптың 1945 жылдан кейінгі еуропалық интеграцияның бейбіт процесінің өзіндік антипроектісі екендігі таңқаларлық емес.

Тірек сөздер: Германия, Орта Еуропа, Еуропалық Одақ, саяси пікірталас, гегемония, неміс Үстемдігі.

ГЕРМАНИЯ И ЕЁ СЛОЖНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЕВРОПЕ / СЕРЕДИННАЯ ЕВРОПА

Райнхард Гессе¹

¹д.филос.н., хабилит. профессор политических наук,
Университет Фрайбург, Германия
hesse@ph-freiburg.de

Аннотация. “Срединная Европа” - это многогранная сложная концепция. Её сложность проистекает не только из её происхождения как немецкого выражения, которое не может быть переведено должным образом, но скорее из того факта, что оно содержит последствия на разных уровнях - географическом, экономическом и (географическом) политическом – каждый из которых противоречив и меняется с течением времени. Это не помешало «Срединной Европе» циклически возрождаться до настоящего времени, хотя контекст изменился: в отличие от 19-го и начала 20-го века, она больше не считается подходящей моделью для нынешних политических дискуссий. На самом деле, это, по-видимому, тема, которой занимаются историки и политики, чтобы подчеркнуть различия, особенно по сравнению с сегодняшним Европейским союзом. Некоторые веские причины объясняют такое дистанцированное отношение: во-первых, его слияние

с политикой власти и немецкой гегемонией, во-вторых, близость к концепции «Срединной Европы» Фридриха Науманна в годы до Первой мировой войны и, в-третьих, её агрессивное преувеличение и злоупотребление национал-социализмом, последний представляет собой пик развития. С тех пор все варианты «Срединной Европы» были дискредитированы. И это справедливо и для идеи как таковой из-за ее способности оправдывать (или маскировать) шосподство Германии на континенте. Учитывая все это, неудивительно, что «Срединная Европа» представляет собой своего рода печально известный антипроект мирного процесса европейской интеграции после 1945 года.

Ключевые слова: Германия, Срединная Европа, Европейский союз, политическая дискуссия, гегемония, немецкое превосходство

Статья поступила 22.05.2021

УДК 13

DOI 10.48371/ISMO.2021.44.2.007

СОВРЕМЕННЫЕ РОССИЙСКО-КАЗАХСТАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Семедов С.А.¹

¹д.ф.н., профессор, Институт управления и регионального развития,
РАНХиГС при Президенте РФ,
Москва, Россия, email: sa-semed@mail.ru

Аннотация: Российско-казахстанские отношения на современном этапе носят позитивный взаимовыгодный характер. Геополитические реалии и глобальные процессы современного мира оказывают влияние на международные отношения, однако, двусторонние отношения во многом определяются не столько «внешним контекстом», а конкретной позицией Казахстана и России. В эпоху тектонических сдвигов в мировой политике и мировой культуре Казахстан не замыкается на сопредельных государствах, и стремится расширить поле для внешнеполитического маневрирования: страна активно развивает экономические, политические, культурные, спортивные, научные, образовательные связи с внерегиональными акторами, включая США, Японию, Республику Корея, Евросоюз, Турцию, Индию, Сингапур, Индонезию и другие государства. Казахская внешнеполитическая концепция демонстрирует желание активно развивать всесторонние отношения с внерегиональными участниками международных отношений, что, отнюдь, не является показателем

снижения уровня двусторонних отношений. Актуальность статьи показано актуальностью глобализации в XXI веке и, как следствие, геополитической ситуации в мире характеризуется нарастанием противоречий и обострением борьбы на международной арене.

Ключевые слова: Россия, Казахстан, глобализация, геополитика, двусторонние отношения, историческая память, имидж, «мягкая сила», дипломатия.

Место России и Казахстана в системе международных отношений определяется целым комплексом геополитических, географических, политических, экономических факторов. В современном мире, характеризующемся анархизмом межгосударственных отношений, турбулентностью, динамизмом политических процессов, крайним снижением политической культуры, важно сохранить культурно-цивилизационную самобытность. Ведь процесс глобализации, характеризуется как универсализацией, так и актуализацией, и повышением интереса к локальным культурам, что дает основание говорить о процессе «глокализации». Мы живем в эпоху, когда «принципы и механизмы рынка неправомерно экстраполируются на область принятия решений» [1]. Россия и Казахстан проходят путь переосмысления своего места и роли в истории человечества. Имея разные, но во многом пересекающиеся исторические пути, наши страны во многом похожи в силу того, что мы имеем почти 260 лет совместной истории в составе единого государства (в 1731 г в состав Российской империи включен Младший Казахский жуз). Современные российско-казахстанские отношения основаны на принципах равноправия, уважения суверенитета, территориальной целостности и национальных интересов партнера. Казахстан, как и Россия, в силу своего геополитического положения и значительного экономического потенциала не замыкается на узорегиональных проблемах. Россия и Казахстан являются активными участниками региональных международных отношений: СНГ, ШОС, ЕАЭС, ОДКБ, ОБСЕ, Совета Европы. Отношения между Россией и Казахстаном носят дружеский стратегический и взаимовыгодный характер.

Российско-казахстанские отношения развиваются в контексте отношений как с соседними государствами (Центральная Азия), так и с внерегиональными участниками международных отношений. Дипломатические отношения между Казахстаном и Российской федерацией были установлены в октябре 1992 года, в том же году были открыты посольства в Москве и Алма-Ате. 25 мая 1992 года между странами был подписан Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи. «Договор в полной мере отразил фундаментальные изменения, произошедшие после распада СССР и выхода двух соседних

государств в абсолютно новые геополитические реалии», - так оценил значимость этого документа К.-Ж. Токаев [2]. В этот же день стороны подписали Договор об использовании космодрома Байконур. Россия согласилась считать объекты инфраструктуры космодрома Байконур собственностью Казахстана. Казахстан закрепил свои суверенные права на космодром Байконур, после чего открывались дополнительные возможности для взаимоприемлемых решений, направленных на обеспечение деятельности уникального объекта. В ходе первого официального визита Президента Н.А. Назарбаева в Москву в марте 1994 года был окончательно решен вопрос о статусе и арендной плате за космодром. Арендная плата за использование территории Республики Казахстан составила 115 млн. долл. в год. Космический комплекс «Байконур» передавался в аренду на 20 лет с продлением срока аренды на последующие 10 лет по взаимному согласию сторон. Военские формирования, обслуживающие жизнедеятельность космодрома, получили статус российских военных формирований, временно расположенных на казахстанской территории. Выплату арендной платы Россия начала с 1998 года, после того, как был решен вопрос о взаимных долговых обязательствах и подписано соглашение о «нулевом варианте». В 2014 году Договор о космодrome «Байконур» был продлен еще на 10 лет.

В январе 1995 года во время визита Н. Назарбаева в Москву были подписаны важные документы: Договор о правовом статусе граждан Республики Казахстан, постоянно проживающих на территории России и граждан Российской Федерации, постоянно проживающих на территории Казахстана, а также Соглашение об упрощённом приобретении гражданства гражданами Республики Казахстан, прибывающими для постоянного проживания в Российскую Федерацию, и гражданами Российской Федерации, прибывающими для постоянного проживания в Республику Казахстан. Эти договора сыграли большую роль в укреплении взаимопонимания и доверия между Казахстаном и Россией.

В октябре 1998 года было подписано двустороннее Соглашение об урегулировании взаимных финансовых претензий. 6 июля 1998 года Казахстан и Россия подписали Декларацию о вечной дружбе. В настоящее время договорно-правовая база российско-казахстанского международного сотрудничества насчитывает более 200 договоров и соглашений в различных областях. Важнейшим аспектом сотрудничества двух стран являются торгово-экономические связи. Казахстан является одним из основных торговых и экономических партнеров России. Товарооборот между государствами составляет (итоги 2020 г.) 19,065 млрд долларов. Россия и Казахстан взаимодействуют в энергетической сфере, в вопросах транспортировки казахской нефти на мировые рынки

с использованием российской трубопроводной системы. Стороны модернизируют совместно нефтеперерабатывающие производства. Основными действующими экспортными маршрутами казахстанской нефти являются: Атырау-Самара, КТК, Атасу-Алашанькоу, порт Актау.

Россия и Казахстан предпринимают меры по созданию и совершенствованию деятельности совместных предприятий. На территории Казахстана действуют более 2000 совместных российско-казахстанских предприятий.

Российско-казахстанские отношения зависят от многих факторов: геополитических, политических, экономических, культурологических.

Геополитические аспекты российско-казахстанских отношений. Хотя Казахстан занимает особое место во внешнеполитической стратегии России, на современном этапе РФ проводит прагматическую политику в центрально-азиатском регионе, которая базируется на ее национальных интересах. При этом, Казахстан и Россия не всегда проводят «согласование политик» в регионе. Естественно, у каждой из сторон есть свои национальные интересы, на защиту которых и направлена внешняя политика и стратегия национальной безопасности каждой из стран. По мере того, как глобальная сила и влияние сдвигаются на Восток, основные международные акторы стремятся выстроить выгодный для себя баланс сил с развивающимися азиатскими республиками [3]. Центральная Азия превращается из периферийного региона в регион, в котором сталкиваются интересы мировых держав. Центрально-Азиатский регион можно рассматривать в качестве «ключа» по отношению к геополитическому будущему всего азиатского континента. Поэтому геополитические цели РФ в ЦА, в первую очередь, детерминированы желанием России не утратить свое влияние в регионе, удержать под своей эгидой остатки постсоветского пространства и тем самым подтвердить свою роль если не мировой, то, во всяком случае, евразийской державы [4]. Стремление российской стороны не потерять свое влияние в регионе вступает в противоречие с интересами значимых мировых акторов, которые также стремятся укрепить свое влияние в регионе: с Соединенными Штатами и Европейским Союзом - на западном направлении, с Турцией, Ираном и Китаем – на восточном. Конкуренцию также составляют Пакистан и Индия. У каждого из игроков есть свои преимущества. У Турции языковая, культурная и региональная близость, у КНР и США мощные политические и экономические ресурсы.

Большая игра в Центральной Азии и место России и Казахстана в этой игре. Особая конкуренция наблюдается в треугольнике РФ-США-КНР. Если конкретизировать внешнеполитические интересы США, то следует отметить, что ее ключевые интересы сфокусированы

в области добычи и транспортировки энергоресурсов. Что касается военно-политического присутствия США, то оно для них представляет немаловажное стратегическое значение ввиду соседства с РФ, КНР, Ирана и зоны АфПак. В целом, Соединенные Штаты не заинтересованы в серьезном привлечении инвестиций в социально-экономическое развитие республик Центральной Азии. Основной их целью является дистанцирование центральноазиатских стран от влияния России.

Китай, в свою очередь, стремится упрочить свои позиции в регионе, для того чтобы провести масштабную экономическую экспансию. В качестве долгосрочной цели можно выделить полное экономическое подчинение центральноазиатских государств и преобразования их в свою сырьевую базу. К немаловажным аспектам взаимодействия Китая со странами ЦА относят вопросы безопасности в приграничных районах, в первую очередь СУАР. Действия КНР будут направлены на сдерживание наращивания конфликтного потенциала и сепаратистских настроений.

К основным областям пересечения интересов внешних игроков в Казахстане, да и в регионе, в целом, относят:

1. доступ к энергоресурсам и содействие в формировании инфраструктуры для нефтегазовой сферы;
2. контроль над стратегическими отраслями промышленности;
3. получение максимально благоприятных условий для инвестирования в экономику региона;
4. формирование благоприятного имиджа своей страны в общественном мнении населения региона.

Таким образом, возникновение у республик Центральной Азии, в первую очередь у Казахстана, новых заманчивых альтернатив напрямую обуславливает все большее стремление России к максимально тесным отношениям с центральноазиатскими партнерами. Наличие других внешних игроков в регионе является серьезным препятствием для реализации российской стратегии, так как это может привести к тому, что государства Центральной Азии сойдут с российской орбиты влияния и откажутся от своей постсоветской идентичности. В связи с этим, к задачам РФ можно отнести сдерживание упрочения на территории Центральной Азии внешних сил, в первую очередь – США и КНР. При этом Россия осознает, что полностью не допустить активность Китая и Соединенных Штатов в регионе она не в силах, поэтому ей следует достичь такого положения вещей, при котором будет соблюден баланс между партнерством и конкуренцией.

Таким образом, Центральная Азия играет стратегически важную роль в обеспечении национальной безопасности РФ. Любая дестабилизация в регионе может спровоцировать расширение очагов конфликтности в сторону России.

Проанализировав факторы, влияющие на формирование внешнеполитического курса РФ в Центральной Азии во всех четырех измерениях: геополитическом, геоэкономическом, военно-политическом и культурно-гуманитарном, следует подчеркнуть, что значимость Центрально-Азиатского региона представляется бесспорной для российской стороны. Несмотря на то, что данный регион практически всегда был включен в зону интересов РФ, ей так и не удалось выработать цельную и долгосрочную политику по отношению к Центральной Азии. На данном этапе России необходимо формировать новую архитектуру отношений с центральноазиатскими государствами уже с учетом присутствия в регионе внешних акторов.

Русские в Казахстане. Рассматривая регион в культурно-гуманитарном измерении, немаловажным фактором, влияющим на формирование внешней политики России в Центрально-Азиатском регионе, будет являться наличие большого числа русскоязычного населения. Центральная Азия стала домом для нескольких миллионов этнических русских. Они являются наследием имперской колонизации конца XIX в., советской переселенческой политики, массовой эвакуации периода Великой Отечественной войны и предпринятой Хрущевым программы освоения «целинных и залежных земель».

На сегодняшний день в Центральной Азии, по оценочным данным, часто завышенным, проживают всего около 70 млн. человек, 9 млн. из которых -русские. Однако по странам показатель численности русских сильно варьируется. Большая часть русского населения Центральной Азии, проживает в трех республиках – Казахстане, Киргизии и Узбекистане. Казахстан по численности русского населения занимает первое место, где на начало 2021 года численность составляла 20% населения страны (3 млн. 619 тыс.). В остальных государствах доля русского населения составляет менее 5% от общей численности. Сфера русского языка и культуры постепенно сокращается. Центральноазиатские государства стараются сохранить свой лингвистический и культурный суверенитет. С момента обретения независимости, число граждан Центральной Азии, которые использовали русский в качестве языка повседневного общения, уменьшилось почти вдвое [5-6].

В 2007 году в Казахстане был принят государственный проект «Триединство языков», цель которого – всеобщее изучение казахского языка как государственного, русского – как языка межнационального общения, английского – как языка интеграции в глобальную экономику. Этот проект широко обсуждался в обществе и получил неоднозначную оценку среди экспертов и общественных деятелей. В 2017 г. Казахстан заявил о плане перехода с кириллицы на латиницу. Процесс этот длинный, последствия могут оказать существенное влияние на

развитие культуры, образования, науки, а в перспективе и на общество, в целом. С философской и культурологической точек зрения, переход на иную знаковую систему, даже существенно не отличающуюся от существующей, может изменить цивилизационный код Казахстана, внести значительные коррективы в историческую память народа. Казахстанское общество, являясь билингва на протяжении почти 100 лет своей истории, будет тяжело переходить на иной биллингвизм: казахский + английский. С методологической точки зрения, не совсем последовательной является государственная политика, направленная, с одной стороны, на выработку идеологии неоевразийства (ЕАЭС), развитие интеграционных процессов в экономической, политической, культурной, образовательной и научной сферах и, с другой стороны, выход фактически из единой знаковой системы – кириллицы + русского языка! Надеюсь, что последствия этого шага будут позитивными и отвечающими национальным интересам многонационального и многоконфессионального казахстанского народа.

Помимо этого, также постепенно уменьшается и общая численность этнических русских вследствие социально-демографических причин: миграции русских, высокого темпа естественного прироста коренных этносов Центральной Азии, их растущей урбанизированности и обострившейся конкуренции на сузившемся из-за экономического кризиса рынке труда. Эксперты прогнозируют, что в обозримой перспективе русскоязычное культурно-языковое пространство в Центральной Азии, за исключением Казахстана, может существенно сократиться. Этому способствует не только издержки во внутренней политике Казахстана и других государств региона, но и непоследовательность и не совсем четкое представление своей центральноазиатской стратегии Российской Федерацией.

Сопряженность проектов ЕАЭС и «Один пояс и один путь». Для ЕАЭС во главе с Россией и Казахстаном, имеющим самые крупные экономики среди участников, проект сопряжение с китайским мега-проектом «Один пояс - Один путь» также является приоритетным. Сопряжение двух проектов будет способствовать развитию транспортно-логической инфраструктуры и процессам контейнеризации транспортного сегмента экономики региона, которые, в свою очередь, позволят оптимизировать механизмы таможенно-тарифного регулирования и ряда других сфер внешнеэкономической деятельности всех вовлечённых стран. Развитие глобального проекта «Один пояс—один путь» будет способствовать значительному увеличению потока грузовых перевозок по следующим направлениям:

-из Китая через Центральную Азию, Россию в Европу (Балтийское море);

- из Китая через Центральную, Западную Азию, Персидский залив в Европу (Средиземное море);
- из Китая в Юго-Восточную и Южную Азию к Индийскому океану.

Реализация обозначенного проекта будет способствовать повышению уровня связанности исследованных регионов; данный проект способствует усовершенствованию логистической инфраструктуры в тех регионах, которые по своему географическому расположению не имеют выхода к морю (Сибирь, Урал, а также вся Центральная Азия). Принимая во внимание все вышеперечисленные обстоятельства, следует отметить, что в рамках реализации сопряжения ЕАЭС и проекта Китая «Один пояс–один путь» российско–казахстанское экономическое сотрудничество получит возможность сформировать новую интеграционную модель партнерства, что внесет существенные изменения в современное мировое хозяйство.

Россия и Казахстан в железнодорожной геополитике. Россия и Казахстан – первая и третья крупнейшие железнодорожные державы на постсоветском пространстве. В железнодорожной сфере интересы двух стран совпадают или переплетаются. У наших стран: высокая степень интеграции железнодорожных систем; совместная роль трансевразийского моста между Западной Европой и Восточной и Юго-восточной Азией; взаимовыгодные поиски транспортных выходов в южные сегменты Римленда (Х. Макингер); стремление России и Казахстана сохранить status quo в Центральной Азии. Исходя из своих национальных интересов, Казахстан достроил в 2016 году магистраль Жезказган – Бейнеу с колесей 1520 мм, отвергнув предложение внедрить европейскую колею 1435 мм. Интересы Казахстана состоят в том, чтобы остаться в «геополитическом пространстве 1520» [7].

Мы видим, что актуальность глобализации в XXI веке и ее последствий существенно возросло от геополитической обстановки в мире что характерно ростом противоречий и обострением борьбы на международной арене. Казавшиеся ушедшими в прошлое конфликты за территории опять актуализировались. Продолжается борьба за ресурсы, в том числе и человеческие во всем мире. Международные конфликты приобретают новые «гибридные» формы. Технологии Манна («теория управляемого хаоса»), Д. Шарпа («концепция и технологии ненасильственной смены политических режимов» или «теории цветных революций») активно используются по всему периметру границ Казахстана и России [8]. Глобализация оказывает «существенное влияние на зарождение и характер протекания» цветных революций тем, «что устраняет барьеры и границы для распространения информации, многократно увеличивает динамику миграционных потоков, экономических, политических, культурных связей и отношений» [9].

Подводя итоги, или в заключении, можем сказать, что Российско-казахстанские отношения характеризуются не только большими успехами и достижениями, но есть еще масса нерешенных, незавершенных проблем. Попытка создания в 90-х гг. единой рублевой зоны окончилась провалом. Есть проблемы в энергетической сфере. Подписание Каспийского многостороннего соглашения о разграничении и правовом статусе Каспийского моря 2018 года в Актау не сняло проблем в межэнергетическом сотрудничестве. Россия и Казахстан вместе с другими участниками ЕАЭС продолжают работу над совершенствованием интеграционного объединения. Имея самую протяженную сухопутную границу в мире (7,5 тыс. км) Казахстан и Россия не используют в полной мере приграничное сотрудничество. Недостаточны усилия наших стран по сотрудничеству в сфере образования и культуры. Во многом не проработаны вопросы научно-технического сотрудничества. Экспертное сообщество двух стран выступает за создание единого образовательного пространства с адаптацией учебных планов и программ как в средней школе, так и в вузах. Недостаточно развиты двусторонние отношения в сфере туризма. На двусторонние отношения оказали влияния и воссоединение Крыма с Россией в 2014 года и последующее введение санкций против России со стороны Запада. Пандемия Ковид-19 во многом затормозила процессы интеграции Казахстана и России. «Пандемийная» и «вакцинная» дипломатия, к счастью не оказали существенного влияния на уровень и интенсивность многосторонних отношений между нашими государствами. Частота встреч руководителей России и Казахстана, В.В. Путина и К.К. Токаева за 2020-2021 гг. не изменилась по сравнению с прошлыми периодами двусторонних отношений.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бурханов К., Булекбаев С. Казахстанский путь в дилемме: Восток или Запад? – Астана: Елорда, 2010 – С.19
- [2] Токаев К.К. Преодоление. Дипломатические очерки. – Алматы: ОАО «САК» - НП ПИК «САУНАР», 2003.- С.159
- [3] Габдуллин Э. Центральная Азия: геополитика, безопасность, сценарии развития // Центральная Азия и Кавказ. – 2019. - Том 14.- №1. - С.41.
- [4] Малашенко А. Интересы и шансы России в Центральной Азии. Pro et contra. http://carnegieendowment.org/files/ProEtContra_58_21-34.pdf
- [5] Шаймарданова З.Д. Зарубежные эксперты о политике Казахстана по возвращению этнических казахов // Матер. Междунар. науч. конф. «Казахская диаспора Центральной Азии: история – культура – памятники». 5.12.2014. – Алматы, 2014.

[6] Hesse R. Education in a Kantian perspective and its importance in the present situation of politics // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана”, серия “Международные отношения и регионоведение”. - 2019. - № 3.- С.7-21.

[7] Фурсов К.А. Россия и Казахстан в железнодорожной геополитике: Общность интересов в больших играх Евразии//Казахстан во всемирной истории: вечные ценности и новые горизонты. – М.: Изд-во МосГУ «Социум», 2016. –С.165-166

[8] Шарп Д. От диктатуры к демократии. Стратегия и тактика освобождения. – М.: Новое издательство, 2010.

[9] Чумаков А.Н. Глобализация. Контуры целостного мира: монография. – Москва: Проспект, 2020. – С.7.

REFERENCES

[1] Burkhanov K., Bulekbayev S. Kazakhstanskiy put' v dilemme: Vostok ili Zapad?(Kazakhstan's path in a dilemma: East or West) – Astana: Yelorda, 2010 – P.19

[2] Tokayev K.K. Preodoleniye. Diplomaticheskiye ocherki. (Overcoming. Diplomatic essays)– Almaty: OAO «SAK» - NP PIK «CAUHAR», 2003. - P.159

[3] Gabdullin E. Tsentral'naya Aziya: geopolitika, bezopasnost', stsenarii razvitiya. Tsentral'naya Aziya i Kavkaz (Central Asia: Geopolitics, Security, development scenarios // Central Asia and the Caucasus) – 2019. - Tom 14.- №1. - P.41.

[4] Malashenko A. Interesy i shansy Rossii v Tsentral'noy Azii. (Russia's interests and chances in Central Asia) Pro et contra. http://carnegieendowment.org/files/ProEtContra_58_21-34.pdf

[5] Shaimardanova Z.D. Zarubezhnyye eksperty o politike Kazakhstana po vozvrashcheniyu etnicheskikh kazakhov (Foreign experts on the policy of Kazakhstan on the return of ethnic Kazakhs) Mater. Mezhdunar. nauch. konf. «Kazakhskaya diaspora Tsentral'noy Azii: istoriya – kul'tura – pamyatniki». 5.12.2014. – Almaty, 2014.

[6] Hesse R. Education in a Kantian perspective and its importance in the present situation of politics. Izvestiya KazUMOiMYa imeni Ablai khana”, seriya “Mezhdunarodnyye otnosheniya i regionovedeniye”. - 2019. - № 3.- P.7-21.

[7] Fursov K.A. Rossiya i Kazakhstan v zheleznodorozhnoy geopolitike: Obshchnost' interesov v bol'shikh igrakh Yevrazii. Kazakhstan vo vseмирной истории: vechnyye tsennosti i novyye gorizonty.(Russia and Kazakhstan in Railway Geopolitics: Common Interests in the Big Games of Eurasia//Kazakhstan in the world history: eternal values and new horizons) – М.: Изд-во МосГУ «Сотсиум», 2016. –P.165-166

[8] Sharp D. Ot diktatury k demokratii. Strategiya i taktika

osvobozhdeniya(From dictatorship to democracy. Liberation strategy and tactics). – M.: Novoye izdatel'stvo, 2010.

[9] Chumakov A.N. Globalizatsiya. Kontury tselostnogo mira(Globalization. Contours of the whole world): monografiya. – Moskva: Prospekt, 2020. – P.7.

ЖАҒАНДАНУ ДӘУІРІНДЕГІ РЕСЕЙ-ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫ

Семедов С.А¹.,

¹философия ғылымдарының докторы, профессор,
Ресей Федерациясы Президентінің жанындағы РАНХИГС басқару
және Өңірлік даму институты,
Мәскеу, Ресей, e-mail: sa-semed@mail.ru

Аңдатпа. Қазіргі Ресей-Қазақстан қарым-қатынасы оң және өзара тиімді сипатқа ие. Қазіргі әлемнің геосаяси болмысы мен жаһандық процестері халықаралық қатынастарға әсер етеді. Алайда екіжақты істер, әдетте, «сыртқы мәнмәтінмен» емес, Ресей мен Қазақстанның нақты ұстанымымен айқындалады. Қазіргі саясат пен қазіргі мәдениеттің тектоникалық қозғалыстары дәуірінде Моңғолия тек көрші елдерге ғана назар аудармауға тырысады және халықаралық маневр жасау саласын кеңейтуге тырысады. Ел АҚШ, Жапония, Корея Республикасы, Еуропалық Одақ, Түркия, Үндістанды қоса алғанда, аймақтан тыс субъектілермен экономикалық, саяси, мәдени, спорттық, ғылыми және білім беру қатынастарын белсенді дамытуда. Қазақстандық халықаралық тұжырымдама халықаралық қатынастардың өңірден тыс субъектілерімен кең ауқымды қатынастарды белсенді дамытуға ұмтылысты көрсетеді, бұл екіжақты қатынастар деңгейінің төмендегенін айғақтамайды. Мақаланың өзектілігі ХХІ ғасырда жаһанданудың өзектілігі және оның салдарынан, әлемдегі геосаяси жағдай қарама-қайшылықтардың өсуімен және халықаралық аренадағы күрестің шиеленісуімен сипатталады.

Тірек сөздер: Ресей, Қазақстан, жаһандану, геосаясат, екіжақты қатынастар, тарихи жады, имидж, “жұмсақ күш”, дипломатия

RUSSIAN-KAZAKHSTAN RELATIONS IN THE TIME OF GLOBALIZATION

Semedov S.A¹.

¹ Doctor of Philosophy, Professor, Institute of Management and Regional Development, RANEPА under the President of the Russian Federation, Moscow, Russia, email: sa-semed@mail.ru

Abstract: Modern Russian- Kazakhstan relations have a positive and mutually beneficial character. Geopolitical realities and global processes

of the modern world influence international relations. However, bilateral affairs are generally defined not by the “outer context” but by the specific position of Russia and Kazakhstan. In the epoch of tectonic movements of modern politics and modern culture Mongolia is trying not to focus only on neighboring countries and is reaching to widen her field of international manoeuvring. The country is actively developing her economical, political, cultural, sports, scientific and educational relations with extra-regional actors, including USA, Japan, Republic of Korea, European Union, Turkey, India, Singapore, Indonesia and other states. The Kazakhstan international concept demonstrates its wish to actively develop extensive relations with extra-regional actors in international relations that by no means indicates the decline in the level of bilateral relations. Relevance of the article the relevance of globalization in the XXI century and, as a result, the geopolitical situation in the world is characterized by an increase in contradictions and an aggravation of the struggle in the international arena.

Key words: Russia, Kazakhstan, globalization, geopolitics, bilateral relations, historical memory, image, «soft power», diplomacy.

Статья поступила 22.05.2021

УДК 748

DOI 10.48371/ISMO.2021.44.2.008

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ШЕТЕЛ АСЫП КЕТУІ НЕЛІКТЕН КҮННЕН-КҮНГЕ АРТУДА?

Раев Д.С.¹

¹ҚазХҚжӘТУ-нің профессоры, филос.ғ.д.
Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы, Raev_s@mail.ru,
Жумағазиева М.Ж.²

²ҚазХҚжӘТУ-нің магистратура ХҚ 2-курс студенті
Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы,
han_saran@mail.ru,

Андатпа: Қазіргі қоғам үшін жоғары әлеуметтік, саяси және экономикалық маңыздылық біздің еліміздің жағдайы үшін маңызды рөл атқарады – қазақстандық жастардың шетелдік көші-қоны, зияткерлік көші-қон проблемаларының негізгі себептерін анықтау және осы проблеманың мүмкін болатын шешімдерін ұсыну. Көші-қон жағдайында ел экономикасы саяси және әлеуметтік-демографиялық жағдайдың жай-күйіне тікелей әсер етеді, бұл елдің ішкі жағдайына

теріс факторларды болдырмау мақсатында мәселені тез арада шешуге мүмкіндік береді.

Тәуелсіздік алғаннан бастап көші-қон, “ақыл-ой кемістігі” проблемасы, Қазақстанға білімді жастарды жоғары оқу орындарына тарту, олардың жұмыспен қамтылуы, еркін дамуы және мемлекеттің отандық мамандарды, яғни білікті кадрларды қолдауы демографиялық ахуалды ғана емес, Қазақстанды дамыған елдерде белгіленетін деңгейге көтеруі тиіс, ғылыми-технологиялық жаңалықтар арқылы экономикалық және әлеуметтік жағынан осал елдер тобының басқа, озық елдер тобына кіру процесін қысқа мерзімде бастауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: жас түлек, зияткерлік миграция, эмиграция, иммиграция, шет ел, білім алу, жаһандану, экономикалық интеграция.

Қазіргі күнде әлем бойынша халықаралық қатынастар артып, мемлекетаралық байланыстар жаңа деңгейге шығып жатқаны – тек әлем елдері үшін емес, Қазақстан үшін де әсері айқын байқалуда. Дүниежүзілік саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени интеграция, яғни жаһандану үрдісінің әлем халықтары арасында қарқынды дамуы нәтижесінде, бүгінгі күні мемлекет ішлік, әлеуметтік өзгерістер ауқымы артуда. Сондай өзгерістердің бірі және маңыздысы ретінде зияткерлік миграция мәселесі күнделікті күн тәртібінен түсер емес. Тәуелсіздік тұғырын 30 жыл бұрын ғана құрған Қазақстан – жас, әлеуеті зор, болашақтың мемлекеті ретінде өз орнын айқындауда. Осындай, жаңашыл мемлекетке қалайша осы мәселе тән болып тұр. Қазақстанда интеллектуалды мигранттардың артуына не түрткі болуда?

Соңғы кездері миграция терминімен қатар айтылатын «Зияткерлік миграция» ұғымы күннен күнге тек танымал болып қана қоймай, әлем бойынша өз ауқымын секунд сайын арттырып жатыр. Қазіргі уақытта «Зияткерлік миграция» ғалымдардың, жоғары сапалы мамандардың өз елінен тысқары жерге жұмыс істеу мақсатымен көшуімен сипатталады. Алайда, нақты бұл тұжырымға да ғылыми дискурста да нақты анықтама берілмеген. Әдетте зияткерлік мигранттар ретінде өзге елге көшіп жатқан ғалымдар, зияткер тұлғалар, шет елде білім алатын студенттер, жаңа ғылыми-технологиялық мамандықтардың шеберлерінің миграциясын жатқызады.

Зияткерлік миграция мәселесі қазіргі таңда өзекті мәселелер қатарында, мақаланың мақсаты осы мәселені әр қырынан ашып көрсету, қарқыны мен ауқымы, сипаты осыдан 20 жыл бұрынғы зияткерлік миграциямен салыстырғанда жер мен көктей.

1990-жылдардағы зияткерлік миграция негізінен этникалық сипатқа ие болып, ауқымы жағынан қазіргіден бірнеше есеге артық болды. Ал, қазір ауқымы жағынан демографиялық жағдайға әсер етеді деп айтарлықтай болмағанымен, мемлекетке тигізер әсері бірнеше есеге ауқымдырақ. Зияткерлік миграция басқа миграция түрлеріне қарағанда елдегі саяси жағдайға көбірек тәуелдірек. Себебі, саяси жағдайға байланысты елдегі кәсіби мамандандырылған салада, ғылыми зерттеу жұмыстарына жағдай мен қолайлы ортаның орнауы – ғалымдардың ғылыми жетістікке жетуінде, бір салада маманның ашылу мүмкіндігі анықталады. Ал, XX-XXI ғасырларда жеке елдердің ғана емес, жалпы әлемдегі саяси жағдай, саяси климат өзгерді. Бұл трансформация жаһандану үрдісімен байланысты. Яғни, жалпыәлемдік саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени интеграция, халықаралық бірлестік пен ынтымақтастықтың орнауы басты себеп екені тайға таңба басқандай [1]. Соңғы 80 жылда қарқынды жүріп бастаған зияткерлік миграция – халықаралық қауымдастықтың бір-бірімен тығыз байланыс орнауымен тұба-тұс келген. БҰҰ-ның құрылуы, әлемде орнап жатқан саяси одақтар, экономикалық интеграциялар және тағы басқа халықаралық қатынастардың оң нәтиже беріп, геосаяси жағдайды тиісті түрде пайдаланып бастаудың нәтижесінде. Алдымен, бұл трансформация жеке мемлекеттердің шекаралары экономика жағынан ашық бола бастауымен сипатталды. Яғни, өндірістер мен өнеркәсіптер, тауар айналымдары дүниежүзілік масштабтарға ауыса бастады. Ал сонымен бірге адамдар ағымы да артты.

Қазақстан тәуелсіздігін алған жылдары көшкен халықтың негізгі басым көпшілігі өзге ұлт өкілдері болды. Бұл сол кезеңдегі саяси өзгерістермен тығыз байланысты. КСРО-ның құлдырауы, құрамына кірген елдердің өз тәуелсіздіктерін алуы нәтижесінде, еліміздегі өзге ұлт өкілдері өз туған отандарына қайтуды жөн көріп, шетел асып жатты. Тек 1990 жылы Қазақстаннан шетелге 79,4 мың немістер, 1,6 мың татарлар, 1,4 мың беларустар көшті [2]. Сол кезеңнің ерекшелігі де осы саяси өзгерістерге байланысты әлемдегі өзгерістердің орнауы болып табылады.

Ал, қазіргі кезде, саяси өзгерістер есебінен емес, саяси әлеуметтік бірлестіктерді, экономикалық интеграцияны толық сипаттайтын жаһандану үрдісі басты назарды алып отыр. Жаһандану деген сөзді естімеген құлақ жоқтың қасы. Шынында, қазіргі заман сипаты да осы жаһанданумен анықталады. Мемлекеттер арасындағы достық қарым-қатынастар, халықаралық ұйымдар есебінен, ұлтаралық бірлестіктердің құрылуы, дүниежүзі бойынша ортақ қоғам, ортақ саясатты көздейді. Халықтардың еркін миграциясы, мемлекеттер арасындағы байланыстың жаңа сатысының дәлелі. Яғни, қазіргі зияткерлік миграцияны қоғам талабы, қалыпты жағдай деп қарастыруға

болады. Себебі, зияткерлік миграция әрқашан болған, болып жатқан және болатын мәселе ретінде өзін баяғыдан-ақ әлемге танытып қойған үрдіс. Бұл мәселе әрқашан болғанымен, мемлекеттің пайдасына өзгертуге, тиімді қолдануға ешкім кедергі келтірмейді және оған Қазақстанның мүмкіндіктері орасан зор. Алайда, ол мүмкіндіктерді қалай тиімді пайдаланбақпыз, егер зияткерлік мәселенің басты себептерін анықтап, мемлекет тарапынан қадам жасамасақ?

Кез-келген мемлекет үшін зияткерлік эмиграцияның келтірер шығыны, зияны орасан зор. Тек демография жағынан емес, халық сананың азаюы емес, мемлекеттің болашағына тікелей әсер етуімен маңызды. Еліміздің негізгі даму бағыты осынау жаһандану кезінде – ғылыми-технологиялық прогресс. Озық технологиялар мен инновациялық идеялар жарысы күннен күнге артуда. Яғни, қазір мемлекеттер жарысы әскери күшпен емес, ғылыми жетістіктермен өлшенуде. Жаңа технологиялар мен ғылыми ізденушілік жұмыстар, жаңа ғылыми жаңалықтар саны артып жатқан заманда бәсекеге қабілеттілік – мемлекеттің болашақта жаһанданумен жұтылып кетпеуінің, ғылыми сайыста артта қалып, дамыған елдер көшінің соңында қалып кетпудің басты шарты. Ал, осы шарт еліміздің ертеңі болып, ел артқан үміт, халық алдындағы келешек үшін жауапкершілік, осы – қазіргі заман батырларының мойнында.

Ал, қазіргі зияткерлік миграция – осы сенімді су сепкендей басуда. Күннен күнге шетел асып кетіп жатқан жастарымыздың саны артуда. Бір жағынан, шетелде білім алуы – олардың халықаралық аренадағы бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Шетелдің әдістерімен білім алу арқылы АҚШ, Германия, Ұлыбритания, Канада сияқты ғылыми-технологиялық саладағы хас-шеберлердің қателіктері мен жетістікке жетудегі басты қаруларын білу арқылы, сол елдердің өзін озып кетуге әлеуетіміз жеткілікті болғандықтан, бұл өте маңызды стратегиялық шешім. Алайда, барлығы өзгеше болуы да мүмкін.

Қазақстан үшін әрбір мектеп бітіруші түлек үлкен қазына. Қазақстан жастарын білімді қылып өсіруге, жеткізуге, жан-жақты дамытуға мемлекет бюджетінен қыруар қаржы жұмсалады. Жалпы білім беретін орта мектептің бір оқушысына жылына 224 мың теңге бөлінеді [3]. Сонда бір оқушының мектепті толық оқып шығуына орташа шамамен 2,7 млн. теңге бөлінеді. Мемлекет оқушыларға арнап оқушылар сарайын, үйірмелер мен бос уақытты пайдалы өткізу үшін сан түрлі бағдарламалар, жобалар жасап жатыр. Жастарға, еліміздің болашағына инвестиция жасалып жатқанда, осы инвестиция қайтымсыз, шетелге көшіп кетуі мемлекет экономикасы мен әлеуметтік жағдайына жығылғанға жұдырық болуда. Себебі, оларға бөлініп жатқан қаржы халық қалтасынан кетіп жатқан салық, ата-аналарының салықтары. Осы орайда, халық үмітін тастап, оқушылардың шетел

асып, «жақсы өмір» іздеп кетуі өкінішті. Қазақстан жастары әлем бойынша білімі жағынан, инновациялық көзқарас және креативтілігі жағынан жоғары бағаланады. Бірақ, біздің сол «ақыл-ойларымыз» қазір Сингапур, АҚШ, Канада, Ресей, Германия, Израиль, Қытай сияқты елдерде тарап жүр. Қазақстанда жоғары сапалы мамандар, білікті мамандар тапшы. Шетелден мамандарды тарту көп шығын алып келеді. Ал, өз мамандарымызды пайдалану әлде қайда тиімді болушы еді.

Күнделікті күн тәртібінен түспей келе жатқан көкейтесті зияткерлік эмиграция мәселесінің басты себебі ретінде жаһандану, ал соның ішінде, маңызды факторлардың біріншісі ретінде экономикалық интеграцияны қарастырсақ. Экономикалық интеграция бірнеше мемлекетпен келісе отырып, экономикалық жағдайын көтеру. Қазақстан осы экономикалық интеграциядан не алады және бұдан бізге зияны тимейді ме деген сұрақ көптеген адамдарды қызықтыруда.

- Біріншіден, Қазақстан ЕЭО-тың құрамында болу арқылы экономиканың бірнеше сатыға көтере алады. Себебі, осы одақтың арқасында біз жаңа мүмкүндіктер мен жаңа дәрежеге оңай қол жеткіземіз. Яғни, біздің еліміз Еуразияның жүрегінде орналасқандықтан мұхитқа жол жоқ. Ал, Ресеймен экономикалық одақта болу арқылы біздің тауарлар тек Еуразия елдеріне емес, барлық әлемге мұхит арқылы тарауына мүмкіндігі бар екені айдан анық. Және осы одақ арқылы, тауарларды теміржол арқылы тасымалдау құны бірнеше есеге төмендеді. Бұл экономиканың дамуына орасан зор септігін тигізеді.

- Екіншіден, экономикалық интеграция тек экономикалық жағдайды жақсартып қоймай, саяси, әлеуметтік жағдайды жақсартары маңызды. Атап өтсек, Қазақстанның Қырғызстанмен, Армениямен, Ресеймен және Беларусьпен қарым-қатынасы артады, сауда-саттық жоғарғы дәрежеде жүреді. Және сапалы өнім бес елдің қарапайым дүкендерінің сөрелерінде тұратыны, түсетін пайданың қарапайым кездегі тауар алмасымынан 20%-дан жоғары болатыны алдын ала ұйымдастырылып, қазіргі таңда дәлелденіп жатқаны экономикалық интеграцияның пайдасына тағы дәлел.

- Үшіншіден, басқа елдерге жұмысқа бару, өндіріс орындары мен жұмыс орындарының көптеп ашылуы, халықтар мен ұлттар мүдделерінің сақталуы арқылы үлкен пайда көрері тайға таңба басқандай. Алайда, таяқтың екі ұшы болады демекші, бұл бүгінде еліміздің пайдасына емес, керісінше, осы зияткерлік мәселеге алып келуде. Кедендік одақ, еркін еңбек және білім мигранттарының қозғалысы – қазақстандықтардың өзге елге көшу идеясын іске асыруға көмектесуде.

Қазақстандықтардың шетелге деген қызығушылығы білім беру саласымен тығыз байланысты. Қазақстанда білім саласына қыруар ақша жұмсалғанымен, көрсетіп жатқан нәтижелері, шын мәніндегі білім беру саласының жағдайы бөлінген қаржыны мүлде ақтамауы ащы болса да, шындық. Қазақстандық Жоғарғы оқу орындарының ішінде халықаралық стандарттарға сай жабдықталған, білім сапасы бәсекеге қабілетті жоғарғы оқу орындары саусақпен санарлық [4]. Бұл өз кезегінде елдегі тағы бір маңызды мәселеге, жемқорлықтың жоғарғы деңгейіне алып келеді. Жоғарғы оқу орнына түсу, мемлекеттік гранттарды барынша әділ таратуға, лайықтыларға ғана таратуға тырысқанымен, бұл тұста жемқорлық мәселесі орын алатыны таңдай қақтырмай қоймайды. Ал, Қазақстандықтардың шетелге оқуға, соның ішінде Ресей мен Қытайға көшуінің басты себептері ретінде:

- Біріншіден, Ресей мен Қытай жыл сайын бөлетін гранттар бойынша арзан немесе тіпті тегін оқыту.

- Екіншіден, Қытай мен Ресейдің жоғары оқу орындарына түсу салыстырмалы жеңіл. Себебі, ҰБТ мен тілдік тесттер талап етілмейді. Батыстың оқу ордаларына оқуға түсумен салыстырғанда, көрші елдерде білім алу тиімдірек.

- Үшіншіден, ата-аналар үшін балаларды жақын елдерге жіберу материалдық жағынан да, қауіпсіздік жағынан да қолайлы.

Одан бөлек, дарынды жастарымыздың мұхит асып жатуының себебі – Қазақстанда ғылымға әлі тиісті деңгейде көңіл бөлінбеуі, ғылыми зерттеулерге деген қолдаулар мен климаттың жеткіліксіздігі, ғылыми базаның төмендігі мен КСРО кезінен келе жатқан «ескі ой, көзқарастың» жас ғалымдардың ашылуына кедергі жасауы. Ал, еліміздің ең дарындыларын АҚШ-тағы «Айви Лигасында» (орысша- «Лига Плюща»)[5-6], яғни АҚШ-тың солтүстік-шығысында орналасқан Американың және әлемнің ең үздік жоғарғы оқу орындары, университеттерінің қауымдастығында білім алуға шақыруы тек Қазақстан емес, әлем жастарына арман болып келетін мүмкіндік. Ең мықты деген оқу орындары жас дарындылардың, интеллектуалды тұлғалардың ашылуына, қай салада мықты екенін анықтап, сол сала бойынша мүмкіндіктер беруі арқылы өз елінде, Қазақстанда әлі ешқашан болмаған ғылыми зерттеулерге деген қолдауларға ие болуы олардың мықты жақтары, ал біздің ел үшін сын.

Білім саласы – ғылыми-технологиялық даму басты бағдарға айналған заманда қоғамның маңызды бағытына айналған уақытта, жаһандану қарқынды етек жайып жатқан кезде, еліміздің әлеуеті мен қазба байлығы, мүмкіндіктері, экономикалық басымдылығын шын мәнісіндегі халық жағдайы мен мемлекеттегі мәселелермен сәйкестендіріп, өзге елдермен салыстыру жүргізе келе шетелге

көшіп кету – жастардың жеке басының болашағы үшін маңызды. Ал, тек патриоттық рухты дамытып, жастардың болашағы үшін жағдай жасамай, әр салада қателіктердің тым көп болуы, үйлесімсіз жайттардың логикалық шешімін таппауы – бұл мәселені ешқалай шеше алмайтыны айдан анық. Сол себепті, мемлекетте ең бірінші жемқорлық, парақорлық және жағымпаздық саясатының көзін жою басты шарт. Барлық мәселенің бастамасы болып тұрған осы комплекстік мәселе өз шешімін таппай, басқа салалардағы мәселелерді шешіп, жағдайды жақсарту мүмкін емес [7]. Тек, содан кейін білім саласына барынша көңіл бөліп, жас дарындарға барынша жағдай жасау. Жоғарғы оқу орындарының деңгейін халықаралық дәрежеге жеткізіп, ғылыми зерттеу орталықтарының санын арттыру қажет.

Қорытынды. Мақалада салыстырмалы әдіс қолданылған. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйініне келетін болсақ, жаһандану дүниежүзілік басты үрдіске айналған уақытта зияткерлік миграцияны ешқалай тоқтата алмаймыз. Алайда, осы зияткерлік миграцияның басты себептерін анықтай отырып, елдің осал салаларын дамытуға, мемлекеттегі кемшіліктерді шешуге бағыт алу арқылы, оның оң пайдасын көре аламыз. Зияткерлік миграция әлем бойынша жүріп жатқан үрдіс болғандықтан, бәсекеге қабілеттілік басты шарт болып табылады, және қазіргі Қазақстанның зияткерлік миграция жағдайына қарай отырып, еліміздің бәсекеге қабілеттілігі әлі төмен деңгейде екенін айтуға болады. Елдің ертеңі болып отырған жастардың елді алдыңғы қатарға шығаруы, сол жастарға қазір жасалатын, жасалып жатқан жағдай мен мүмкіндіктерге байланысты екенін ұғынып, барынша дарынды жастардың біздің елде ғылыми жетістіктерге жетіп, әлем елдерін таң қалдыруы арқылы, елге сырттан дарынды жастардың ағылуына жол ашу арқылы зияткерлік миграцияны ел пайдасына қарату мүмкіндігін тиімді пайдалану басты назарға қойылуы керек.

ӘДЕБИЕТ

[1] Тағыберген А. Елден кеткен дарындылар «сатқын» емес. <http://politic.bugin.kz/2552-elden-ketken-daryndylar-satqyn-emes>.

[2] Ибраева А. Миграция как угроза экономической безопасности: почему казахстанцы уезжают за границу // Курсив. – 2018. - 29.08.

[3] Абраимов А.Т. Политика репатриации Республики Казахстан: к вопросу о причинах возвращения казахов // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. – 2013.- № 2.

[4] Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. Нұр-Сұлтан қаласы, 2 наурыз 2020 жыл. <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/kazakhstan-nachal-chetvertyu-etap-usileniya-mer-protiv-koronavirusa-kakie-porucheniya-dal-askar-mamin-na-zasedanii-i-o-chem-govorili-na-brifinge-s-zhurnalistami>.

[5] Dauletova G.O., Baissultanova K.Sh. International cooperation of Kazakhstan and China in the field of education in the framework of “One belt - one way” in online mode // Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Международные Отношения и Регионоведение». –2020. – № 4 (42).

[6] Шаймарданова З.Д. Трансформация подходов к обеспечению безопасности //Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана”, серия “Международные отношения и регионоведение”. - 2018. - № 4.- С.7-13.

[7] Шаймарданова З.Д. Основные теории изучения миграции // Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Международные отношения и регионоведение». – 2020. – № 2. – С.7-12.

REFERENCES

[1] Tagybergen A. Elden ketken daryndylar «satqyn» emes (Talented people who have left the country are not “traitors”). <http://politic.bugin.kz/2552-elden-ketken-daryndylar-satqyn-emes>

[2] Ibraeva A. Migratsiya kak ugroza ekokomicheskoy bezopasnosti: pochemu kazahstancy uezzhayut za granicu (Migration as a threat to economic security: why Kazakhstanis go abroad). Kursiv, 2018. 29 tamyz.

[3] Abraimov A.T. Politika repatriacii Respubliki Kazahstan: k voprosu o prichinah vozvrashcheniya kazahov (Repatriation policy of the Republic of Kazakhstan: to the question of the reasons for the return of the Kazakhs). - Almaty, 2013.

[4] Oficial’nyj informacionnyj resurs Prem’er-Ministra Respubliki Kazahstan (Official information resource Prime Minister of the Republic of Kazakhstan). Nur-Sultan qalasy, 2 nauryz 2020. <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/kazahstan-nachal-chetvertyj-etap-usileniya-mer-protiv-koronavirusa-kakie-porucheniya-dal-askar-mamin-na-zasedanii-i-o-chem-govorili-na-brifinge-s-zhurnalistami>

[5] Dauletova G.O., Baissultanova K.Sh. International cooperation of Kazakhstan and China in the field of education in the framework of “One belt - one way” in online mode. Izvestiya KazUMOiMYa im. Ablai khana. Seriya «Mezhdunarodnyye Otnosheniya i Regionovedeniye». – 2020. – № 4 (42).

[6] Shaimardanova Z.D. Transformatsiya podkhodov k obespecheniyu bezopasnosti (Transforming security approaches). Izvestiya KazUMOiMYa imeni Ablai khana”, seriya “Mezhdunarodnyye otnosheniya i regionovedeniye”. - 2018. - № 4.- P.7-13.

[7] Shaimardanova Z. D. Transformation of approaches to ensuring security. Izvestiya KazUMOiMYa imeni Ablai khana”, seriya “Mezhdunarodnyye otnosheniya i regionovedeniye”. - 2018. - No. 4. - P. 7-13.

ПОЧЕМУ ПРОИСХОДИТ ОТТОК МОЛОДЕЖИ ИЗ КАЗАХСТАНА ЗА ГРАНИЦУ?

Раев Д.С.¹,

¹доктор филос.н., профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
Алматы, Республика Казахстан, Raev_s@gmail.com,

Жумагазиева М.Ж.²,

²магистрант 2 курса КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
Алматы, Республика Казахстан

han_saran@mail.ru

Аннотация: Высокая социальная, политическая и экономическая значимость для современного общества играет важную роль для состояния нашей страны – выявление основных причин проблем зарубежной миграции казахстанской молодежи, интеллектуальной миграции и предоставление возможных решений этой проблемы. Экономика страны в случае миграции имеет прямое влияние на состояние политической и социально-демографической ситуации, что вызывает немедленную аутоцелизацию решения вопроса в целях избежания негативных факторов на внутреннее положение страны.

Начиная с обретения независимости, проблема миграции, “умственной отсталости”, привлечение в Казахстан образованной молодежи в высшие учебные заведения, их занятость, свободное развитие и поддержка государства отечественных специалистов, т.е. квалифицированных кадров, должна повысить не только демографическую ситуацию, но и поднимет Казахстан на тот уровень, который фиксируется в развитых странах, позволит в кратчайшие сроки начать процесс вхождения группы экономически и социально уязвимых стран в другие, продвинутые группы стран посредством научно-технологических открытий.

Ключевые слова: молодой выпускник, интеллектуальная миграция, эмиграция, иммиграция, зарубежье, образование, глобализация, экономическая интеграция.

WHY IS THERE AN OUTFLOW OF YOUTH FROM KAZAKHSTAN ABROAD?

Raev D.S.¹

¹D.philos.sc., professor, Kazakh Ablai khan UIRandWL
Almaty city, Republic of Kazakhstan, raev_s@gmail.com,

Zhumagazieva M.Zh.,²

²2nd year master’s degree student of Ablai khan KazIRandWL

Almaty city, Republic of Kazakhstan, han_saran@mail.ru

Abstract: High social, political and economic significance for modern society plays an important role for the state of our country-identifying the

main causes of problems of foreign migration of Kazakh youth, intellectual migration and providing possible solutions to this problem. The economy of the country in this case, in emigration, and has a direct impact on the state of political and social demographicsyn, is an urgent issue that needs to be addressed.

The problem of emigration, which has been observed since independence, the problem of” “mental exhaustion””, the attraction of educated young people to universities, their employment, the competition of free development and state support of domestic specialists will not only increase the demographic situation, but also increase the chances of raising Kazakhstan to the level of solidarity with the developed countries, in a short time will give an impetus to the beginning of a group of countries with high economic and social status, scientific and technological discoveries.

Key words: young graduate, intellectual migration, emigration, immigration, abroad, education, globalization, economical integration.

Статья поступила 18.05.2021

III БӨЛІМ. АЙМАҚТЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР

РАЗДЕЛ III. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

III PART. REGIONAL RESEARCHS

УДК 327

DOI 10.48371/ISMO.2021.44.2.009

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ КОРЕИ В ПЕРИОД ОККУПАЦИИ

Галиев А.А.¹

¹ доктор исторических наук, профессор кафедры послевузовского образования КазУМОиМЯ имени Аблай хана, Алматы, Казахстан
galiev_anuar@mail.ru

Кадырбек Д.А.²

² магистрант КазУМОиМЯ имени Аблай хана, Алматы, Казахстан
dinmukhamed.kad@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена социально-экономической жизни Кореи в период оккупации. В статье поставлена задача рассмотрения основных хронологических событий в период оккупации Кореи, в ней также рассматриваются наиболее важные события и изменения в жизни корейского населения под влиянием Японии не только в экономическом, но и в культурном плане. Также были рассмотрены цели и действия Японского правительства на территории корейского полуострова. В отечественной литературе этой теме уделено не так много внимания. В основном были рассмотрены американские корейские и японские научные труды на эту тему. В ходе исследования, описывается колониальная система Кореи и ее правительства в лице японского генерал губернаторства. Также отражены культурные и экономические потрясения Кореи того времени.

Ключевые слова: Корея, Япония, колониальный период, женщины для утешения, восприятие истории.

Менее чем за полвека вестернизация Японии привела ее к превращению из изолированного феодального общества в промышленно развитую мировую державу. Именно в период Мэйдзи (1868-1912) Япония сделала экономический рывок и уже могла противопоставить себя западным империям, создав централизованную бюрократическую

систему, которая заменила баланс сил между автономными владениями. Призывная армия заменила военную власть самураев, а правительство импортировало иностранных советников и технологии для промышленных, коммерческих и образовательных целей. Были отправлены официальные миссии для изучения современных западных обществ, и Япония позже приняла лозунг «Богатая страна, сильная армия». Расширив свои границы колониями в Азии, Япония закрепила себя на карте мира 20 века как сильная милитаристическая империя.

Впервые Япония продемонстрировала свою новую и модернизированную военную мощь в результате поражения манчжурской армии в китайско-японской войне 1894–1895 годов. Япония не только устранила своего конкурента в азиатско-тихоокеанском регионе, но и повысила престиж своей страны, заключив в 1902 году союз с Великобританией как равноправной державой. Однако одной из самых существенных побед японской военной машины случилось в 1905 году, когда Япония победила Россию в русско-японской войне присоединив земли южного Сахалина, Тайваня и островов Рюкю. В это время экспансии Япония проявляла все больший интерес к Корее. В 1910 году Япония полностью захватила Корею. Для Японии Корея была не только привлекательным объектом для военной мобилизации и экспансии, но также служила хорошей защитой от вторжений на западный периметр островного государства.

Методология. Статья актуально тем, что основана на анализе хронологических событий колониального периода Кореи. Были изучены и подвержены анализу статьи, газетные источники того времени, а также документы. Из общенаучных методов, которые использовал автор, необходимо отметить следующие: метод анализа и синтеза, сравнительно исторический метод, а также метод историзма.

Исследователи из стран СНГ, в том числе и Казахстана практически не рассматривали данный аспект проблемы. Эта эпистемологическая проблема более изучена и изложена в корейской, японской и западной историографии. В данной статье были взяты работы российских и советских ученых, таких как Кузнецов С.И., Иванов К.В., Кистанов В.О., Курбанов О.С. и других. Также были изучены статьи американских историков, таких как Робинсон К., Макнамара Д., и т.д. Особо ценными были корейские и японские источники за авторством Сабуро И., Йошида С., Ли Ё., Сон Е и т.д.

В колониальные годы Япония рассматривала Корею и ее жителей как предмет администрирования, установив в Корее власть генерал-резидента, отправленного для решения таких задач. Генерал-губернатор был наделен всеми полномочиями в отношении корейской дипломатии, внутреннего управления и военных дел. Корейское “марионеточное правительство” приняло агрессивную

политику Японии в области финансов, банковского дела, сельского и лесного хозяйства, горнодобывающей промышленности, транспорта, образования, культуры, юриспруденции, внутренней безопасности, местной администрации и королевского двора. Большое количество японских чиновников проникло в исполнительную и судебную ветви корейского правительства, ускорив японскую схему полного корейского господства. Корейские вооруженные силы были разоружены и расформированы, а судебная система была. Более того, в секретном меморандуме, приложенном к корейско-японскому соглашению, было оговорено, что корейские вооруженные силы будут распущены, а суды, недавно построенные тюрьмы и полиция будут переданы японскому руководству. Это позволило японцам взять на себя фактически судебную и исполнительную власть.

При широком субсидировании от правительства японские торговцы расширяли свое влияние на полуостров. Японские фирмы работали в Корее с огромным капиталовложением. Число японцев, проживавших в Корее в 1908 году, составляло 126 000, а к 1911 году это число возросло до 210 000 [1, с. 128].

Арендаторское сельское хозяйство было широко распространено в Корее еще до того, как появилась Япония. В 1910-х годах около 70% всех фермерских хозяйств были либо, фермерами-собственниками-арендаторами, либо фермерами-арендаторами, при этом около половины площади пахотных земель обрабатывались фермерами-арендаторами. Из всех рисовых полей почти 70% возделывались фермерами-арендаторами. Многие корейские землевладельцы в то время были отсутствующими землевладельцами, которые не были заинтересованы в управлении своей фермой и даже не жили в местных деревнях. До аннексии фактическая работа по управлению некоторыми фермами выполнялась японцами, жившими в Корее. Число японских жителей, занятых в сельском хозяйстве, также быстро росло по мере того, как захват Японии корейской земли набирал силу. Корейские фермеры, контролируемые ростовщицким японским капиталом, стали легкой добычей экспроприации.

В 1912 году правительство обнародовало законы, которые позволили японцам владеть землей на территории Кореи. Япония реализовала крупномасштабную программу переселения, в рамках которой 98000 японских семей-собственников поселились в Корее до 1918 года. Вскоре корейские фермеры не только лишились своей земли, но и были вынуждены работать на правительство. Количество голодающего местного населения резко возросло. Японский план предусматривал передачу японским переселенцам государственных невостребованных земель, военных ферм, возделываемых войсками, и мобилизацию корейских рабочих для их освоения. В течение

года компания захватила 30 000 гектаров которые располагались на территории военных ферм и на невостребованных землях. Посредством полного контроля корейского правительства над своим собственным финансовым управлением генерал-губернаторство также отдало собственность королевского двора в частные руки тем самым ликвидировав финансовую помощь зарождающимся сепаратистским движениям.

В рисовом поясе южной Кореи имели большое влияние японские частные лица и компании, которым принадлежало от нескольких сотен до нескольких тысяч гектаров рисовых полей. Самой крупной компанией этого типа была Тоюо Takushoku Kabushiki Kaisha (Компания по развитию восточных регионов), национальное предприятие Японской империи, основанное в 1908 году. Было вполне естественно, что эти японские землевладельцы первыми переняли улучшенные сорта риса. Их основная цель заключалась в том, чтобы максимизировать свой доход за счет экспорта риса, который они собирали в качестве арендной платы от арендаторов, на внутренний рынок в Японии. Однако даже в конце 1920 года японцы, жившие в Корее, владели лишь около 10% всех посевных площадей риса в Корее [2, с. 285]. Этот факт предполагает, что корейцы также сыграли свою роль в широком распространении улучшенных сортов риса.

В 1915 году Генеральное правительство издало постановление, согласно которому инспекция риса возложена на провинциальную власть. В 1917 году правила были пересмотрены, и проверки оплачивались из провинциальных бюджетов. В 1932 году был сделан следующий шаг: были открыты центры зерновой инспекции и инспекция риса на экспорт стала национальной операцией. Что касается упаковки, Генеральное правительство в 1927 году издало правила проверки камасу (соломенных пакетов), призванные улучшить качество пакетов и обеспечить их единообразие. В 1932 году были разработаны спецификации для стандартных соломенных мешков. Генерал-губернаторство также поддерживало операции по хранению риса. Продажи риса, как правило, были сосредоточены осенью и зимой после сбора урожая, когда снижение цен было неизбежным. Современные складские помещения необходимы как в регионах, производящих рис, так и в портах, где рис загружается, как для поддержания качества риса, так и для корректировки периода продажи. В 1930 году Генеральное правительство объявило о плане строительства хранилищ риса в Корее, который лег в основу создания компании Chosen Beikoku Soko Kabushiki Kaisha (Корейская компания по хранению риса).

Целью компании было строительство и эксплуатация «коммерческих» складов риса в портах и «сельскохозяйственных»

складов риса в регионах, производящих рис, а также предоставление низкопроцентного финансирования под залог хранимого риса. Согласно плану, строительство коммерческих складов риса шло быстрыми темпами; к 1933 году их общая мощность составляла 1,6 млн коку. Прежде чем собранный рис попадет к потребителю, его необходимо очистить от шелухи и отполировать. Эта обработка была произведена частными компаниями; Генерал-губернаторство не принимало в ней прямого участия до последних этапов Второй мировой войны [3, с. 77-102].

Кроме того, по оценкам исследователей свыше 700 000 корейского населения были отправлены на Сахалин и в некоторые районы южных островов Тихого океана в качестве принудительных рабочих в горнодобывающей, строительной и судостроительной отраслях.

Помимо отправки рабочей силы на свои земли, Япония также воспользовалась и природными ресурсами Кореи. Генерал-губернаторство в 1911 году ввело принудительные меры, которые дали японцам свободу вырубать деревья, что дало японским лесозаготовительным компаниям больше полномочий в обращении с корейскими ресурсами. В мае 1918 года японцы обнародовали Закон о лесном хозяйстве Кореи, который заставлял владельцев лесных хозяйств регистрироваться в колониальном управлении. Контролируя, каким компаниям будет разрешено заниматься лесным хозяйством, а каким нет, японцы под предлогом национализации передали в собственность 1 090 000 га лесов и 3 090 000 га могильных лесов японским лесозаготовительным компаниям. Разрешение японским компаниям заниматься лесным хозяйством на корейских землях привело к чрезмерной вырубке деревьев, что в свою очередь вызвало опустошение корейских лесов и обширной эрозии в горах. Например, используя благоприятные новые условия, компания «Ориентал Девелопмент» смогла расширить свою собственность на землю до 154 221 га. Количество фермеров-арендаторов в подчинении компании превысило 300 тысяч. Эти же фермеры-арендаторы в свою очередь были лишены права обрабатывать землю. Количество споров о праве собственности на землю, возникших в результате проводимой политики, составило 34 тысячи дел. Большинство этих земельных споров исходило от местных корейских фермеров, которые были лишены своей земли в результате обвинений со стороны японцев в их попытках незаконного приобретения земли. Генерал-губернаторство разрешало споры путем применения «закона о принудительном примирении».

Правительство также приняло Положение о рыболовных ассоциациях в 1912 году, которое поставило корейский промысел под контроль Японии, обеспечив совместную продажу всего улова

корейских рыбаков. Около 30 000 японских рыбаков, проживающих в Корее, и около 90 000 японских рыбаков, в основном браконьеры, опустошили корейские рыболовные угодья, которые обеспечивали пропитание 200 000 корейских рыбаков [4, с. 126].

С 1911 по 1940 год корейская горнодобывающая и обрабатывающая промышленность резко выросла. Что касается реальной добавленной стоимости, то среднегодовые темпы роста в горнодобывающей промышленности составляли около 12%, а в обрабатывающей промышленности - 9%. Расширение было особенно быстрым в 1930-е годы, годовые темпы роста приближались к 20% и 10% соответственно. Обычно говорят, что Генерал-губернаторство проводило политику подавления в обрабатывающей промышленности Кореи в 1910-х годах, пассивную в 1920-х годах и активную в 1930-х годах. Несомненно, что по сравнению с сельскохозяйственным сектором Генерал-губернаторство не проявляло особого интереса к индустриализации Кореи в 1910-х и 1920-х годах. Однако нельзя сказать, что 1910-е были эпохой подавления. Многие исследователи упоминают Постановление о компаниях в качестве основной основы политики подавления. Обнародованный Генерал-губернатором в 1910 году, он требовал официального разрешения для создания компании. По словам «подавляющего», цель этого Постановления заключалась в том, чтобы предотвратить развитие торговли и промышленности в Корее, особенно корейского капитала. Они подчеркивают, что многие заявки на создание компаний, поданные корейцами, были отклонены. Но это мнение - просто результат неправильного прочтения данных. Фактически, был одобрен высокий процент заявок на формирование компании Colonial Development of Modern Industry in Korea, 1910-1939 / 40, представленных корейцами.

Хотя теоретически корейцы, как подданные Японской империи, должны были иметь такой же статус, как и граждане Японии, японское правительство относилось к корейцам как к побежденному народу и пыталось искоренить многие аспекты культурной идентичности. Канадский журналист Фредерик Артур Маккензи живший в Корее в период оккупации так описывал положение страны в тот момент: Однако становилось все более и более очевидным, что целью японцев было не что иное, как полное поглощение страны и уничтожение всех следов корейской национальности. Один из самых влиятельных японцев в Корее откровенно сказал мне об этом. «Вы должны понимать, что я не выражаю официальных взглядов», - сказал он мне. «Но, если вы спросите меня как человека, каков будет результат нашей политики, я вижу только один конец... Корейский народ будет поглощен японцами. Они будут говорить на нашем языке, жить нашей жизнью и быть неотъемлемой частью нас. Мы научим их нашему

языку, создадим наши учреждения и сделаем их единым целым с нами». Таков доброжелательный японский план; более грубая идея, которую обычно рассматривают, состоит в том, чтобы поглотить корейские земли, передать всю промышленность страны в руки японцев и черпать воду для их триумфальных завоевателей. Японец считает, что кореец находится на совершенно ином уровне, чем он сам, для него он трус, слабак и хулиган. Он презирает его и обращается с ним соответственно [5].

Чтобы предотвратить сопротивление корейского народа, генерал-губернаторство Японии должно было заботиться о повышении осведомленности и просвещения общественности. Таким образом, в ходе общенационального поиска книг по истории и географии Кореи в 1910 году было конфисковано и сожжено от 200 000 до 300 000. Изъятые книги содержали такие материалы, как биографии национальных героев прошлых веков и корейские переводы иностранных книг, касающихся независимости, национализма и революции. Япония также попыталась переосмыслить корейскую историю, чтобы предотвратить национализм [6, с. 169]. Японское правительство приказало историкам из исследовательского отдела Южно-Маньчжурской железнодорожной компании написать новую «историю» Кореи. Книга «История Корейского полуострова» выпущенная в 1915 году является примером одной из книг, написанных японскими историками. Они ограничили сферу корейской истории полуостровом, «оторвав его от отношений с азиатским континентом и отмахнувшись от ошибочных суждений корейских историков». Помимо изменения корейской истории, японское Генерал-губернаторство закрывало газеты (газеты были позже разрешены, но подверглись жесткой цензуре), арестовывало корейских политиков и представителей корейской интеллигенции, а также вводила запрет на собрания. Попытка японцев искоренить корейское национальное самосознание стала еще более заметной в образовательной политике. Правительство усилило контроль как над традиционными, так и над частными школами. Школы были закрыты, и детям было отказано в возможности учиться, в результате чего сотни тысяч молодых людей по всей стране остались необразованными и неграмотными. В период с 1910 по 1922 год количество частных школ сократилось с 2000 до 600. Однако школы постоянно открывались в районе Кандо. В 1919 году только в Маньчжурии количество корейских школ достигло 130 [7, с 47].

Чтобы сохранить свою твердую власть в Корее, Япония не позволяла корейцам организовывать группы и подавляла любые формы политического инакомыслия или восстания. В знак протеста против японского правительства 1 марта 1919 г. корейцы подняли общенациональное восстание, известное как «Движение 1 марта».

Группа корейских оппозиционеров начала борьбу за независимость как внутри страны, так и за рубежом, организовывая массовые уличные протесты по всей стране. В ответ на протесты Япония инициировала жестокую кампанию репрессий, используя военных для срыва демонстраций. Шесть японских пехотных батальонов и 400 военнослужащих военной полиции были задействованы для подавления мирных протестов. В итоге 7500 корейцев были убиты и 16000 ранены.

Правительство генерал-губернатора жестоко подавляло восставшие массы. Многих корейцев пытали, чтобы получить информацию о возможных восстаниях и заговорах. Заговорщиков либо сажали в тюрьму, либо казнили, чаще всего без суда. Один из примеров усилий Японии по подавлению сопротивления произошел 15 апреля 1919 года. Тридцати сельским жителям было приказано собраться в христианской церкви отрядом японских войск. После этого окна и двери церкви были закрыты, позже здание подожгли, в то время как японские войска обстреляли жителей деревни. Такие акты устрашения были не редкостью, так как за это военных японцев массово поощряли.

В 1920-х годах экономическая политика и грубая сила работали вместе, чтобы предотвратить восстание набирающих популярность у местного населения корейских националистов и поддержать японскую колониальную идеологию. Как упоминалось ранее, экономическая политика увеличила социально-экономическую дистанцию между корейскими арендодателями и корейскими арендаторами; то же самое было верно в отношении политики. Корейские помещики составляли большинство корейской элиты, которая составляла умеренную фракцию националистического движения. С другой стороны, корейские арендаторы были преимущественно радикальными социалистами. Умеренные стремились работать в колониальных рамках, в то время как радикалы хотели полного свержения колониальной системы [8, с. 65-90]. Таким образом, радикалы заклеили умеренных националистов, которые работали в колониальной системе, как японских коллаборационистов. Классовая напряженность, возникшая в результате более ранней экономической политики, привела к расколу внутри корейского националистического движения [9].

С ростом напряженности на протяжении 1930-х годов, ведущей к войне к концу десятилетия, к подпитке внутренней экономики Японии и необходимости ее непрерывной кампании милитаристской имперской экспансии предъявлялись новые требования. Японии угрожала огромная нехватка рабочей силы для обслуживания различных фабрик и предприятий, которые посвятили большую часть своей продукции военным усилиям. Принудительный труд, набранный из местного населения территорий, непосредственно колонизируемых

или находящихся под контролем японских имперских сил, несомненно, имел место с установлением марионеточного режима Маньчжоу-Го. Эксплуатация Маньчжоу-Го и других контролируемых японцами и колонизированных регионов, особенно Кореи, из-за их материальных и человеческих ресурсов возрасало пропорционально увеличению военных действий и их требований.

Для Кореи 1931 год совпал с назначением Угаки Казусигэ генерал-губернатором колонии. Его политика была нацелена на большинство отраслей использующие недорогие поставки рабочей силы Кореи для производства продуктов и ресурсов для собственной милитаризованной экономики Японии. Чтобы мобилизовать человеческие ресурсы, Угаки продвигал все более принудительную программу этнической ассимиляции в школах. Он расширил обязательное обучение японскому языку и резко ограничил преподавание корейского языка в школах. К концу 1930-х годов корейский язык был полностью запрещен [10, с. 9].

Начиная с 1937 года внутренняя нехватка рабочей силы на основных японских островах усугублялась давлением на военнослужащих в связи с началом полномасштабной войны в Китае и других странах Юго-Восточной Азии. Во время Второй мировой войны колониальная идеология работала через экономические механизмы, которые институционально побуждали корейцев вносить свой вклад в военные усилия Японии. В 1937 году, доведенные до крайней нищеты японскими экономическими механизмами, корейские мужчины с готовностью записывались в солдаты, а корейские женщины уезжали из дома в поисках работы. В свою очередь, к 1939 году японские власти обнародовали Закон о национальной мобилизации рабочей силы, который разрешал вербовку (а затем и призыв) корейских рабочих для удовлетворения спроса на рабочую силу в тяжелой промышленности, горнодобывающей промышленности и строительстве военной инфраструктуры как в контролируемых Японией, так и в районах материкового Китая, в основном, в пределах основных островов собственно Японии. Тяжелые требования войны в Японии вынуждало страну ограничить не только собственные человеческие ресурсы, но и использовать корейскую рабочую силу.

К тому времени, когда китайский и южный фронты зашли в тупик в конце 1942 года, почти все здоровые мужчины в Японии были либо мобилизованы в вооруженные силы, либо призваны на военную промышленность, так что из всего этнического японского населения из 70 миллионов более 10 миллионов были мобилизованы на военные цели. Правительство также начало вербовать корейскую молодежь в японскую армию в качестве добровольцев в 1938 году и в качестве призывников в 1943 году.

Ситуация стала неблагоприятной, и общенациональная

мобилизация достигла своего предела [11, с. 132-135]. Нехватка рабочей силы обострилась на строительстве баз, аэродромов, дорог, гаваней и т.п., необходимых для продолжения кампании как в Японии, так и на оккупированных территориях, и военные операции были затруднены. Таким образом, имперское правительство приняло в качестве национальной политики использование человеческих ресурсов Корейского полуострова и подготовило корейцев на основании постановлений кабинета министров и министерств.

Некоторые формы трудовой «вербовки» были равносильны похищению. Было бесполезно надеяться, что достаточное количество корейцев добровольно станут членами «рабочей силы» Японии. Таким образом, местные должностные лица по трудоустройству Японии на полуострове должны были ждать, пока семьи уснут, а затем посреди ночи нападать на дома, где жили потенциальные работоспособные мужчины. Другой метод заключался в том, чтобы отправить грузовики в поля и погрузить в них людей, которые понятия не имели, что с ними происходит. Когда таким образом будет собрана определенная захваченная рабочая сила, корейцев отправят на рудники в Хоккайдо (Северная Япония) или на остров Кюсю (Южная Япония). Такими методами местные «трудовые офисы» в Корее выполняли свои обязанности по найму рабочей силы.

В годы войны, казалось бы, ненасытный спрос на рабочую силу был удовлетворен планами собрать больше людей, на этот раз из материкового Китая. Начиная с 1943 года, десятки тысяч китайских военнопленных и гражданских лиц были собраны и отправлены в Японию для каторжных работ в тяжелой промышленности и горнодобывающей промышленности. Масштабы японской мобилизации корейских рабочих, насильственно доставленных в Японию между 1939 и 1945 годами по оценкам исследователей в общей сложности, составлял от 670 000 до 930 000 из которых от 20 000 до 60 000 предположительно погибли.

Принято считать, что как для китайских, так и для корейских рабочих, служащих в Японии, основные причины смерти были недоедание, истощение и перенапряжение или несчастные случаи, на рабочем месте которые напрямую связаны с тяжелыми условиями жизни и труда, которым подвергались многие рабочие. Другие причины включают насильственное подавление протестов рабочих и беспорядков (400 человек были убиты в июне 1945 года в инциденте на японском медном руднике), убийство покушавшихся на бегство и, по крайней мере, в одном случае предполагаемое убийство рабочих во избежание раскрытия секретных японских военных объектов.

Так называемые «станций утешения» публичные дома, находящиеся под прямым контролем и управляемые японскими

военными, были расположены вдоль линии фронта и обслуживаемые «женщинами для утех» были во многих оккупированных территориях Кореи и Китая. Оказавшись на фронте, всех женщин заставляли служить проститутками в японских войсках. Солдаты обычно должны были платить за услуги этих женщин, однако многим женщинам не платили. Другие получали «плату» в виде военных билетов, которые использовались только для покупки предметов первой необходимости, таких как мыло или продукты питания. Таким образом, женщины работали в условиях, более близких к рабству, чем к проституции. Нет точной цифры, устанавливающей окончательное количество нанятых женщин для утех, но документальные свидетельства доступные на данный момент предполагают цифры в диапазоне от 80 000 до более 200 000. Подавляющее большинство, а именно 85% “женщин для утех” размещенных на территории, контролируемой Японией составляли корейские женщины.

Элемент обмана часто использовался военными и гражданскими вербовщиками при поиске корейских женщин (многие из которых были бедными) с различными обещаниями учебы, уважаемой гражданской работы. Более того, многие из военных и гражданских вербовщиков корейских “женщин для утех” часто были другими корейцами. [12] К 1942 году спрос на трудовые ресурсы в Японии вынудил мобилизовать корейские ресурсы для удовлетворения своих экономических потребностей и потребностей военного времени, женщин собирали для обслуживания промышленности военного времени на фабриках. В 1943 году был создан “Корпус добровольной службы женщин”, целью которого было объединение корейских женщин для участия в войне. К августу 1944 года генерал-губернатор Кореи ввел в действие “Закон о добровольной трудовой деятельности женщин”, который мог «заставлять незамужних женщин в возрасте от 12 до 40 лет участвовать в военных действиях в течение 12 месяцев». По сути, это был приказ о призыве кореянок. Эти инструменты использовались для направления корейской женской рабочей силы на работу на фабриках, те же инструменты использовались для призыва корейских женщин в качестве «женщин для утех». Рационализация включала мнение о том, что изнасилования (или половые акты) «обеспечивают боевой дух у японских солдат».

Япония также начала строить крупномасштабную промышленность в Корею в 1930-х годах в рамках общереспубликанской программы экономической самостоятельности и подготовки к войне. В период с 1939 по 1941 год обрабатывающий сектор составлял 29 процентов от общего экономического производства Кореи. Основные отрасли промышленности - сельское хозяйство, рыболовство и лесоводство - занимали в этот период лишь 49,6 процента от общего

объема производства, в отличие от 84,6 процента от общего объема производства в период с 1910 по 1912 год.

Практически все отрасли промышленности принадлежали либо японским корпорациям, либо дочерним японским корпорациям в Корее. По состоянию на 1942 г. корейский капитал составлял лишь 1,5% от общего капитала, инвестированного в корейскую промышленность. С корейских предпринимателей взимались процентные ставки на 25 процентов выше, чем с их японских коллег, поэтому корейским предприятиям было трудно открыться. Японцы захватывали все больше и больше сельскохозяйственных угодий, и все больше корейских фермеров либо становились издольщиками, либо мигрировали в Японию или Маньчжурию. По мере того, как в Японию экспортировалось все больше корейского риса, потребление риса корейцами на душу населения снижалось; между 1932 и 1936 годами потребление риса на душу населения снизилось до половины уровня, потребляемого в период с 1912 по 1916 год. Хотя правительство импортировало фуражное зерно из Маньчжурии, чтобы увеличить запасы продовольствия в Корее, потребление продовольственного зерна на душу населения в 1944 году было на 35 процентов ниже, чем в 1912-1916 гг. [13].

Под японским правлением страну наводнили интеллектуальные влияния, отличные от традиционных буддийских, конфуцианских и шаманских верований. Была представлена живопись в западном стиле, и литературные тенденции, даже среди писателей, которые подчеркивали темы социального протеста и национальной независимости, имели тенденцию следовать японским и европейским моделям, особенно тем, которые были разработаны в конце девятнадцатого и начале двадцатого веков. Произведения русских, немецких, французских, британских, американских и японских авторов читались более образованными корейцами, а корейские писатели все чаще перенимали западные идеи и литературные формы. Были видны социальные и политические темы. «Слезы крови», первый из «новых романов», опубликованный И Ин Джик в серийной форме в журнале в 1906 году, подчеркивал необходимость социальных реформ и культурного просвещения по западным и японским образцам. В книге И Гван Су «Бессердечные», опубликованной в 1917 году, подчеркивается необходимость массового образования, западной науки и отказа от старой семьи и социальной системы. В книге «Готовая жизнь» Чаэ Ман Сика, опубликованной в 1934 году, был протест против несправедливости колониального общества [14, с. 51-52].

В 20-30-е годы социалистические идеи начали оказывать влияние на развитие литературы. В 1925 году левые художники, отвергнув романтизм многих современных писателей, создали Федерацию

корейских пролетарских художников, которая просуществовала до тех пор, пока не была подавлена японскими властями в 1935 году. Одним из лучших представителей этой группы был И Ки Ён. В его романе 1936 года «Дом» рассказывается о несчастьях сельских жителей под властью Японии и попытках главного героя, студента, организовать сопротивление. Поэтами колониального периода были И Санг-хва, Ким Со-вол и Хан Ён Ын. Но начало Второй китайско-японской войны ознаменовало период беспрецедентных репрессий в культурной сфере со стороны японских властей, которые продолжались до освобождения Кореи в 1945 году.

С конца 1930-х до 1945 года колониальное правительство проводило политику ассимиляции, основной целью которой было заставить корейцев говорить по-японски и считать себя японскими подданными. В 1937 году генерал-губернатор Японии приказал, чтобы все обучение в корейских школах велось на японском языке и чтобы ученикам не разрешалось говорить по-корейски ни в школе, ни за ее пределами [11, с. 169]. В 1939 году другой указ «поощрял» корейцев принимать японские имена, и к следующему году стало известно, что это сделали 84 процента всех корейских семей. В годы войны газеты и журналы на корейском языке были закрыты. Вера в божественность японского императора поощрялась, и синтоистские святыни строились по всей стране. Если бы японское правление не закончилось в 1945 году, то судьба коренного корейского языка, культуры и религиозных обычаев была бы чрезвычайно неопределенной.

Японский правительственный контроль был особенно сильным в военные годы противостояния с Китаем. Однако внутреннее корейское сопротивление практически прекратилось в 1930-х годах, когда полиция и военные жандармы установили строгий надзор за всеми людьми, подозреваемыми в подрывной деятельности, и сурово наказали непокорных. Большинство корейцев предпочли выразить признательность колониальному правительству. Остальные активно сотрудничали с японцами. Обращение с коллаборационистами стало деликатным, а иногда и насильственным вопросом в первые годы после освобождения.

В заключении хочется отметить, что данный этап был очень важным для страны в то время и становление корейской нации как таковой произошло именно в этот период ведь именно в колониальный период в Корею начал расти национализм и патриотизм. Именно в то непростое для корейского народа время проснулось национальное самосознание корейцев несмотря на усилия японского правительства его подавить. Этот период подарил корейскому народу большое количество деятелей искусства и интеллигенции. Именно исторический фактор в дальнейшем будет влиять на отношение Южной Кореи

и Японии. Сейчас, когда обе страны являются экономическими гигантами не только азиатско-тихоокеанского региона но и всего мира “камнем преткновения” в отношениях двух стран является именно колониальный период.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Кузнецов С.И. Исполнительная власть в Японии: личность и история (1885-1945) / Гос. ком. Рос. Федерации по высш. образованию, Иркут. гос. ун-т. - Иркутск: Иркут. гос. ун-т, 1996. - 128 с.

[2] Шабшина Ф.И. В колониальной Корее (1940-1945). Записки и размышления очевидца / Отв. ред. Ю.В. Ванин. - М.: Наука, 1992. - 285 с.

[3] Choi Chungmo. The Discourse of Decolonization and Popular Memory: South Korea // Positions Spring. Duke University Press. - 1993. - Vol. 1, No. 1. - P. 77-102.

[4] Dilemmas of Reconciliation. - Waterloo ON: Wilfred Laurier University Press, 2003. - P. 126.

[5] Hauser, William B. History of Japan. 2 August 2003. <http://www.japanesegojuryukaratedo.com/japan%20History.htm>.

[6] The incident occurred on June 20, 1945 at the Hanaoka Copper Mine, Akita Prefecture. 850 Chinese workers were involved in the riot over working conditions.

[7] Dower, John W. War without Mercy: Race and Power in the Pacific War. - New York: Pantheon, 1986. – P. 47 (cites the estimated figure of 670,000 labourers and 60,000 deaths between 1939 and 1945 from a 1974 source (see Dower, footnote 38. I have not included 10,000 who may have perished in the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki in August, 1945). Korean historian Pak Kyong-Sik, cited in Schmidt, at p. 83, gave an estimate of «4.5 million ... mobilized within Korea and about one million ... forcibly transferred to Japan. Pak estimates that about two percent [hence: 20,000] of the one million were forcibly transferred to Japan.» It is not entirely clear to me if the one million «mobilized» specifically refers to labourers or a combined grouping of military and civilian conscripts, and hence I consider it tentative. Ienaga also cites Pak Kyong-Sik in Pak's work, Chosenjin kyosei kenko no kiroku (Korean Slave Labourers) (no date given) as a source for the following figures (p. 158, and footnote 29): «Approximately 187,000 soldiers and more than 20,000 sailors came from [Korea]. If forced [labourers] are included, a total of 370,000 Koreans were pressed into war duty. « [Emphasis added] Of this figure, there were only 191,000 forced labourers, though this figure may only reflect numbers from 1941 to 1945.

[8] Kim Keong-il. Nationalism and Colonialism in Japan's «Greater East Asia Co-Prosperity Sphere» in World War II // The Review of Korean Studies. - 2002. - Vol. 8. No. 2. - P. 65-90.

[9] McNamara, Dennis. Imperial Expansion and Nationalist Resistance in Korea, 1879-1910. - Michigan: University, 1985.

[10] Minow M. Between Vengeance and Forgiveness. - Boston: Beacon Press, 1998. – P. 9.

[11] Yoshida Seiji (quoted in George Hicks). The Comfort Women: Japan's Brutal Regime of Enforced Prostitution in the Second World War. - New York: W.W. Norton, 1994. – P. 51-52.

[12] Matsuki Kunitoshi. Japan's Annexation of Korea. Society for the Dissemination of Historical Fact. http://www.sdh-fact.com/CL02_1/76_S4.pdf (3.04.2014).

[13] Michael E. Robinson Korea's Twentieth-Century Odyssey: A Short History Copyright Date: 2007. - Hawai: University of Hawai'i Press, 2007.

[14] Dwyer S. Reconciliation for Realists / In: Carol A.L. Prager and Trudy Govier, eds. - New York: W.W. Norton, 1994. – P. 51-52.

REFERENCES

[1] Kuznetsov S.I. Ispolnitel'naya vlast' v Yaponii: lichnost' i istoriya (1885-1945) (Executive Power in Japan: Personality and history (1885-1945) Gos. kom. Ros. Federatsii po vyssh. obrazovaniyu, Irkut. gos. un-t. - Irkutsk: Irkut. gos. un-t, 1996. – 128 p.

[2] Shabshina F.I. V kolonial'noy Koreye (1940-1945). Zapiski i razmyshleniya ochevidtса (In colonial Korea (1940-1945).(Notes and reflections of an eyewitness). Otv. red. YU.V. Vanin. — M.: Nauka, 1992. — 285 p.)

[3] Choi Chungmoo. The Discourse of Decolonization and Popular Memory: South Korea. Positions Spring. Duke University Press. - 1993. - Vol. 1, No. 1. - P. 77-102.

[4] Dilemmas of Reconciliation. - Waterloo ON: Wilfred Laurier University Press, 2003. - P. 126.

[5] Hauser, William B. History of Japan. 2 August 2003. <http://www.japanesegojuryukaratedo.com/japan%20History.htm>.

[6] The incident occurred on June 20, 1945 at the Hanaoka Copper Mine, Akita Prefecture. 850 Chinese workers were involved in the riot over working conditions.

[7] Dower, John W. War without Mercy: Race and Power in the Pacific War. - New York: Pantheon, 1986. – P. 47 (cites the estimated figure of 670,000 labourers and 60,000 deaths between 1939 and 1945 from a 1974 source (see Dower, footnote 38. I have not included 10,000 who may have perished in the atomic bombings of Hiroshima and Nagasaki in August, 1945). Korean historian Pak Kyong-Sik, cited in Schmidt, at p. 83, gave an estimate of »4.5 million ... mobilized within Korea and about one million ... forcibly transferred to Japan. Pak estimates that about two percent

[hence: 20,000] of the one million were forcibly transferred to Japan.» It is not entirely clear to me if the one million «mobilized» specifically refers to labourers or a combined grouping of military and civilian conscripts, and hence I consider it tentative. Ienaga also cites Pak Kyong-Sik in Pak's work, Chosenjin kyosei kenko no kiroku (Korean Slave Labourers) (no date given) as a source for the following figures (p. 158, and footnote 29): «Approximately 187,000 soldiers and more than 20,000 sailors came from [Korea]. If forced [labourers] are included, a total of 370,000 Koreans were pressed into war duty. « [Emphasis added] Of this figure, there were only 191,000 forced labourers, though this figure may only reflect numbers from 1941 to 1945.

[8] Kim Keong-il. Nationalism and Colonialism in Japan's «Greater East Asia Co-Prosperity Sphere» in World War II. The Review of Korean Studies. - 2002. - Vol. 8. No. 2. - P. 65-90.

[9] McNamara, Dennis. Imperial Expansion and Nationalist Resistance in Korea, 1879-1910. - Michigan: University, 1985.

[10] Minow M. Between Vengeance and Forgiveness. - Boston: Beacon Press, 1998. – P. 9.

[11] Yoshida Seiji (quoted in George Hicks). The Comfort Women: Japan's Brutal Regime of Enforced Prostitution in the Second World War. - New York: W.W. Norton, 1994. – P. 51-52.

[12] Matsuki Kunitoshi. Japan's Annexation of Korea. Society for the Dissemination of Historical Fact. http://www.sdh-fact.com/CL02_1/76_S4.pdf (3.04.2014).

[13] Michael E. Robinson Korea's Twentieth-Century Odyssey: A Short History Copyright Date: 2007. - Hawai: University of Hawai'i Press, 2007.

[14] Dwyer S. Reconciliation for Realists. In: Carol A.L. Prager and Trudy Govier, eds. - New York: W.W. Norton, 1994. – P. 51-52.

ОККУПАЦИЯ КЕЗІНДЕГІ КОРЕЯНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨМІРІ

Галиев А.А.¹,

¹ тарих ғылымдарының докторы, жоғары оқу орнынан кейінгі білім кафедрасының профессоры, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ

Алматы, Қазақстан, galiev_anuar@mail.ru

Кадырбек Д.А.²

² Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ магистранты,

Алматы, Қазақстан, dinmukhamed.kad@mail.ru

Аңдатпа. Мақала Кореяның оккупация кезіндегі әлеуметтік-экономикалық өміріне арналған. Мақалада Кореяны басып алу кезіндегі негізгі хронологиялық оқиғаларды зерттеу міндеті қойылған, сонымен

қатар экономикалық, мәдени тұрғыдан ғана емес, Жапонияның ықпалындағы Корея халқының өміріндегі маңызды оқиғалар мен өзгерістер өзгертілген. Сонымен қатар Жапония үкіметінің Корей түбегі аумағындағы мақсаттары мен әрекеттері қарастырылды. Орыс әдебиетінде бұл тақырыпқа көп көңіл бөлінбеген. Көбіне осы тақырып бойынша американдық корей және жапон ғылыми еңбектері қарастырылды.

Зерттеуде Кореяның отарлық жүйесі және оның жапон генерал-губернаторы ұсынған үкіметі сипатталған. Сонымен қатар, сол кездегі Кореядағы мәдени және экономикалық өзгерістерді көрсетеді және осы мәселені қарастыру мақаланың өзектілігін көрсетеді.

Тірек сөздер: Корея, Жапония, отарлық кезең, әйелдер жайлылық үшін, тарихты қабылдау.

SOCIO-ECONOMIC LIFE OF KOREA DURING THE OCCUPATION

Galiev A.A.¹,

¹doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of
Postgraduate Education, Ablai Khan KazUIR & WL
Almaty, Kazakhstan, galiev_anuar@mail.ru

Kadyrbek D.A.²

²master student Ablai Khan KazUIR & WL,
Almaty, Kazakhstan, dinmukhamed.kad@mail.ru

Abstract: The article is devoted to the socio-economic life of Korea during the occupation. The article sets out the task of examining the main chronological events during the occupation of Korea, it also examines the most important events and changes in the life of the Korean population under the influence of Japan, not only economically but also culturally. The goals and actions of the Japanese government on the territory of the Korean Peninsula were also considered. Not much attention has been paid to this topic in Russian literature. Mostly, American Korean and Japanese scientific works on this topic were considered. The study describes the colonial system of Korea and its government represented by the Japanese governor general. It also reflects the cultural and economic upheavals in Korea at that time and all of them is actual in this article.

Keywords: Korea, Japan, colonial period, women for comfort, perception of history.

Статья поступила 28.05.2021

УДК 327

DOI 10.48371/ISMO.2021.44.2.010

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ С НАЧАЛА 1990-х ГОДОВ

Галиев А.А.¹

¹доктор исторических наук, профессор кафедры послевузовского
образования КазУМОиМЯ имени Аблайхана
Алматы, Казахстан, galiev_anuar@mail.ru

Мамадалиев А.Р.²

²магистрант КазУМОиМЯ имени Аблайхана,
Алматы, Казахстан, abduniyazm@mail.com

Аннотация: Статья посвящена социальным и экономическим взаимоотношениям между Китайской Народной Республикой и Республикой Казахстан. В статье поставлена задача рассмотрения динамики развития ключевых событий, а также рассматриваются наиболее важные культурные и политические мероприятия между странами. Также произведено наблюдение развития отношений между Китаем и Казахстаном, проведен анализ взаимовыгодных договоренностей и анализ касательно образования. Многие ученые политологи уже изучали перспективы сотрудничества между республиками. На основе разных работ были рассмотрены основные моменты развития отношений после обретения Казахстаном независимости. Данная статья анализирует важность социально-политических взаимоотношений двух соседских стран, как в Центральной Азии, так и на мировой арене. В ходе исследования, выявлена важность долгосрочных, социально-экономических взаимоотношений Казахстана с Китаем, как с одним из экономических лидеров на мировой арене и это все являются актуальностью данной статьи.

Ключевые слова: Китай, Казахстан, экономические взаимоотношения, дипломатические отношения, социальный обмен, двухсторонние соглашения.

Казахстанско-китайские отношения можно отнести еще ко временам Великого Шелкового пути. Уже в то время за счет путей, проходящих из Китая через Казахстан в сторону Европы, можно было увидеть экономические взаимоотношения. Большое количество товарооборота из Китая в казахские земли являлось важным фактором экономики.

Сегодня Китай и Казахстан сосуществуют в очень теплых отношениях и все это благодаря стремлению обеих сторон к мирному взаимовыгодному пониманию. На сегодняшний день проблемы и перспективы развития социально-экономических отношений Республики Казахстана и Китайской Народной Республики приобретают актуальность в условиях преобразования экономики Казахстана. В условиях глобализации связи с Казахстаном очень важны для многих стран. Для Китая это обусловлено территориальным местоположением страны. В связи с тем, что Центральная Азия является очень важным регионом с богатыми землями, и интерес со стороны держав очень высок. Плюс ко всему Казахстан находится в треугольнике держав, таких как США, Россия и Китай. Для каждой из стран наша страна является стратегически важным партнером. Поэтому можно подчеркнуть, что влияние этих великанов имеется.

Основой истории взаимоотношения стран, стал развал Советского союза и получение независимости Казахстаном. В 1991 году для развивающегося Китая появились возможности новых соседских отношений со странами Центральной Азии. Также это являлось возможностью наверстать упущенное, так как отношения СССР и КНР, после смерти И. Сталина были не самые лучшие, и никаких политических и экономических отношений не было. Тем самым, Пекин смог дождаться момента распада своего советского соседа и открыть свою программу развития. Для стран Средней Азии, только-только образовавшихся, было очень важно наладить партнерские отношения и воспользоваться динамизмом Поднебесной в своих интересах. Китай наладил близкие отношения с пятью странами Центральной Азии. Однако в действительности можно назвать Казахстан особенной страной с особым статусом для КНР. Китайско-казахстанское партнерство можно назвать «стратегическим». Астана с обретения независимости является политическим союзником для Пекина. Это особые китайско-казахстанские отношения, основанные на многогранности взаимоотношений в экономике, политике, культуре и т.д. Большой товарооборот Китая с Казахстаном составляет около 60-70% всей торговли между КНР и странами Центральной Азии. Казахстан под руководством президента Нурсулатана Назарбаева смог принять важные экономические реформы либерализации, которые смогли успешно привлечь иностранные инвестиции. Тем самым Республика Казахстан стала второй богатейшей страной на постсоветском пространстве. ВВП на душу населения оценивался в 9400 долларов США в 2006 году. Это второй результат после Российской Федерации (12000 долларов США). По сей день Казахстан является экономическим лидером в Центральной Азии. Тем самым мы видим, что Казахстан за 15 лет с обретения независимости смог

сократить почти вдвое население, проживающее ниже черты бедности. Кроме того, за это время появился средний класс, гарантирующий долгосрочную стабильность в стране [1, с. 17].

Показательный рост экономических отношений с Китаем с обретения независимости ни разу не поддавался сомнению с обеих сторон. Казахстан открыл несколько консульств в Поднебесной. Первое в Гонконге в 2003 году и после открыл консульство в Шанхае в 2005 для упрощения контактов взаимоотношений.

Дипломатические отношения между Китайской Народной Республикой и Республикой Казахстан были установлены 3 января 1992 года. В октябре 1993 года состоялся официальный визит Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева в Китай, в ходе встречи был подписан первый официальный документ, который определил принципы двусторонних отношений - «Совместная декларация об основах дружественных отношений между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой» [2, с. 21]. За 20 лет были сформированы принципы и правовые основы развития двусторонних отношений. 200 документов о двустороннем сотрудничестве в политической, экономической сферах, а также в сфере безопасности и культурного сотрудничества.

Экономическое присутствие и интерес Китая к Казахстану в последнее время значительно возросли. В целом, основными экономическими интересами Китая в Казахстане являются:

1. Получение доступа к источникам нефти и газа для обеспечения энергетической безопасности Китая. В последние годы рост китайской экономики привел к увеличению внутреннего спроса на энергоресурсы, поэтому резко увеличился объем импорта нефти и нефтепродуктов. Растущая экономика Китая, в частности, ее западные районы, требуют новых источников энергии, которые можно импортировать из Казахстана на взаимовыгодных условиях.

2. Использование транспортно-коммуникационного потенциала Казахстана для продвижения китайских товаров на западные рынки.

3. Расширение двусторонней торговли, развитие потребительского рынка Казахстана.

Формирование казахстанско-китайских отношений можно разделить на четыре этапа:

1. Первый этап - с 1991 по апрель 1996 года. Период характеризуется развитием двусторонних отношений. Были установлены отношения в области внешней политики, которые развивались путем установления дипломатических отношений и взаимных визитов на высоких правительственных уровнях; в то время стабильно развивалось торгово-экономическое сотрудничество, сотрудничество в сфере безопасности, достигнуто взаимопонимание в сферах, связанных с

запрещением применения ядерного оружия.

2. Второй этап начался с подписания Китаем, Россией, Казахстаном, Таджикистаном, Кыргызстаном в Шанхае «Соглашения о укреплении доверия в военной области и взаимном сокращении вооруженных сил в приграничной зоне», который был отмечен как соглашение Шанхайская пятерка. Таким образом, казахстанско-китайские отношения вступили в новый период параллельного развития двусторонних и многосторонних отношений. Межгосударственные отношения означали предоставление гарантий укрепления взаимного сотрудничества.

3. Третий этап. В 2005 году президент Китая Ху Цзиньтао и наш президент Н.А. Назарбаев подписали Декларацию о стратегическом партнерстве между двумя странами. Китайская сторона подтвердила, что продолжит сотрудничество с Казахстаном в рамках ШОС и СВМДА.

4. Четвертый этап. С 2011 года страны установили отношения «всестороннего стратегического партнерства», расширили сотрудничество в области энергетики, транспорта и связи.

Приграничный вопрос был главным приоритетом для обеих стран. В апреле 1994 года с официальным визитом в Алматы прибыл премьер Госсовета Ли Пэн, в ходе которого было подписано соглашение между Казахстаном и Китаем о делимитации казахстанско-китайской границы. В соглашении достигнута договоренность относительно всей границы, за исключением двух участков - реки Сарычилды и перевала Чаган-Обо. В мае 2002 года был подписан Протокол о демаркации государственной границы, завершено юридическое оформление границы между двумя странами. Согласно протоколу и приложенным документам, общая протяженность китайско-казахстанской границы составляет 1782 км, из них 1215 км - сухопутные и 566 км - водные. Граница отмечена 599 пограничными знаками. Все пограничные реки между Китаем и Казахстаном судоходны [2, с. 102].

Экономическое сотрудничество Китая и Казахстана. Торгово-экономические отношения между Китаем и Казахстаном развиваются на основе развитой договорной базы, которая включает более 30 документов. Большое значение для прогресса в этой сфере имеет деятельность казахстанско-китайской межправительственной комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству. Кроме того, каждый визит казахстанских и китайских политиков в Астану и Пекин обычно приводит к новым договоренностям в сфере торговли.

Казахстан остается вторым (после России) торговым партнером Китая среди стран СНГ и Восточной Европы. Двусторонняя торговля на протяжении многих лет сохраняет положительную динамику. В 2002 году двусторонний товарооборот составил 1,955 миллиарда

долларов. За шесть месяцев 2012 года - 8,73 миллиарда долларов. Экспорт Казахстана - 6,144 миллиарда долларов, импорт из Китая - 2,586 миллиарда долларов. Основные экспортные позиции Казахстана в Китай составляют сырьевые товары: сырая нефть, медь и медные сплавы, ферросплавы и цветные металлы, металлолом, удобрения, кожевенное сырье, хлопок и шерсть. Китай экспортирует в Казахстан компьютеры и оборудование, железнодорожные и трамвайные вагоны, тяжелую технику, кокс, химикаты, товары народного потребления и продукты питания.

Огромная доля китайско-казахстанской торговли составляет торговля с Синьцзяном КНР. Казахстан является основным торговым партнером СУАР. Экспорт Синьцзяна в Казахстан в течение последних 20 лет является лидером внешнеторговых операций, занимая 70% от общего объема торговли между Китаем и Казахстаном. Объем двусторонней торговли вырос с 30 млн долларов в 1992 году до 8,73 млрд долларов за первые шесть месяцев 2012 года. В обозримом будущем значение этого региона будет расти, особенно в контексте «сильный центр - сильная провинция». Стратегии и Государственной программы «СУАР-2015».

В марте 2006 года на границе Китайско-Восточно-Казахстанской области открылся приграничный торговый центр «Майкапчагай-Зимунай», который действует на основании Соглашения о развитии торговли, подписанного 20 января 2006 года. Центр действует на основании односторонней визы. -бесплатный въезд для граждан Казахстана.

Китай активно поддерживает создание Всемирного торгового центра «Хоргос» на китайско-казахстанской границе. Для стимулирования китайских инвестиций в экономику Казахстана обе стороны регулярно проводят различные инвестиционные форумы.

Китайские бизнесмены вложили в Казахстан более 800 миллионов долларов, CNPC внесла 500 миллионов долларов. В настоящее время аккредитовано более 40 китайских компаний, 670 совместных предприятий, в том числе 615 - с участием китайского капитала, работающих в сферах нефтегазодобычи, текстильного производства, пластмассовых и металлических изделий [3, с.188].

Одним из важнейших элементов казахстанско-китайского диалога является сотрудничество в энергетической сфере. На рынке углеводородов Казахстана Китай представлен крупнейшими энергетическими компаниями: CNPC, Sinopec, CITIC. Объем добычи нефти в Республике Казахстан с участием китайских компаний составляет около 45 миллионов тонн, что составляет более 50% от общей годовой добычи нефти. В настоящее время продолжается строительство / реконструкция Атырауского НПЗ (с участием Sinopec),

Шымкентского НПЗ (с участием CNPC), Актауского завода пластмасс и Мойнакской ГЭС. В Актау с участием китайского капитала строится битумный завод, который удовлетворит растущие потребности при строительстве транспортного коридора «Западный Китай - Западная Европа».

Нефти и газопроводная инфраструктура стремительно развивается. В декабре 2010 года начато строительство второй очереди газопровода «Бейнеу - Бозой - Шымкент» протяженностью 1475 км. Завершены технические обоснования по проекту и переговоры о создании совместной компании по строительству и коммерческой эксплуатации газового пепилина [4].

Китай делает ставку на долгосрочные крупные проекты по добыче газа и нефти в Казахстане. В июне 1997 года Китайская национальная нефтяная корпорация (CNPC) приобрела за 4,32 миллиарда долларов 60% производственного объединения «Актюбинскунай» в западном Казахстане, потенциальные запасы нефтяных месторождений оцениваются в 140 миллионов тонн. В августе того же года CNPC за 1,3 миллиарда долларов купила 60% акций Узень, его запасы составляют порядка 200–250 миллионов тонн.

В 1997 году начал работу нефтяной маршрут Казахстан - Синьцзян, по которому нефть доставляется в Китай в железнодорожных цистернах. 24 сентября 1997 года в ходе официального визита Ли Пэна в Казахстан было подписано межправительственное соглашение о сотрудничестве в нефтегазовой сфере. Пекин и Астана договорились о строительстве нефтепровода протяженностью 3000 км от Атырау до Алашанькоу (провинция Синьцзян). Далее было подписано несколько соглашений, согласно которым Китай обязался профинансировать три основных объекта нефтегазового сектора в Казахстане: разработку Узеньского месторождения (4 миллиарда долларов), добычу нефти в Актобе (1,1 миллиарда долларов) и другие. В мае 2004 года в ходе визита Президента Н.А. Назарбаева в КНР руководители компаний «КазМунайГаз» и Китайской национальной нефтяной корпорации (CNPC) подписали рамочное соглашение об основных принципах строительства нефтепровода Атасу - Алашанькоу. В связи с растущим спросом китайской экономики, трубопровод «Западный Казахстан - Западный Китай» стал важным экспортным маршрутом казахстанской нефти, он будет обслуживать не только обширный китайский рынок, но и Азиатско-Тихоокеанский регион через китайскую перевалку.

Китаю, наряду с ведущими экономическими державами, удалось стать активным участником разработки минеральных ресурсов Казахстана. Китайские инвестиции на условиях взаимной выгоды положили начало масштабной деятельности по освоению нефтегазовых месторождений РК [1, с. 92].

Обе стороны выступают за более полное использование транспортно-коммуникационного потенциала Китая и Казахстана. Так, в июле 2005 года в ходе визита президента Ху Цзиньтао в Казахстан было подписано соглашение о совместном строительстве Трансказахстанской железной дороги, ее протяженность составляет 3083 км, стоимость проекта составит около 2,5 миллиарда долларов. Железная дорога соединит страны Юго-Восточной Азии с Европой по маршруту Достык - Актогай - Жезказган - Бейнеу - Актау. Далее железная дорога пройдет через Туркменистан, Иран, Турцию и Европу.

Важным направлением двустороннего сотрудничества в обозримой перспективе является сотрудничество в ядерной сфере. В контексте намерений Китая построить на своей территории 23 ядерных реактора особое значение приобрел беспрецедентный контракт на поставку 25 тысяч тонн урана из РК в КНР.

Китай сыграл значительную роль в модернизации казахстанской сталелитейной промышленности (Актюбинский металлургический завод нового поколения, завод по производству первичного алюминия в Павлодарской области и др.).

Инвестиционная кредитная линия, предоставленная Китайским банком развития фонду «Самрук-Казына», положила начало освоению медного месторождения Бозшаколь.

Китай может сыграть значительную роль в усилении роли Казахстана как влиятельного игрока на мировом рынке продуктов питания. В частности, Казахстан заинтересован в использовании транзитно-транспортного потенциала Китая для поставок сельхозпродукции в Китай и другие страны АТР.

Таким образом, Китай и Казахстан имеют общие интересы в области экономики и политики. Казахстан поставяет столь необходимые Китаю углеводороды и готов стать торговым мостом между Китаем и Западной Европой. Необходимо отметить, что в условиях мирового финансового кризиса Китай стал крупнейшим кредитором и инвестором для Казахстана, обойдя как Россию, так и страны Запада. В то же время часть казахстанской элиты, не имеющая отношения к нефтегазовому сектору, подозревает КНР в скрытых намерениях относительно ресурсов Казахстана (в том числе земли). Китайская миграция в Казахстан вызывает особую озабоченность казахстанских экспертов.

Более того, Пекин обеспокоен тем, что общественное мнение в Казахстане воспринимает Китай как источник угрозы своей национальной безопасности. По оценкам двух лидеров, достигнуто практически полное взаимопонимание в обеспечении региональной безопасности. Через Шанхайскую организацию сотрудничества (ШОС) Китай играет ведущую роль в решении этих проблем. Между

Казахстаном и Китаем существует соглашение о сотрудничестве в борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, подписанное 23 декабря 2002 года в Пекине [2, с. 224]. Активно контактируют полиция и службы безопасности. Создан казахстанско-китайский подкомитет по сотрудничеству в области безопасности.

Казахстанские политологи считают, что необходимо использовать «китайское присутствие в интересах социально-экономического развития Казахстана. Первое и главное правило - в сотрудничестве с любым иностранным партнером нужно ставить во главу угла национальные интересы. Во-вторых, все соглашения с иностранными инвесторами должны быть открытыми. В-третьих, учитывая несопоставимость масштабов экономики Китая, России с экономиками государств Центральной Азии, необходимо развивать другие формы интеграции. Таможенный союз Беларуси, Казахстана и России - один из вариантов. В-четвертых, приоритетные направления сотрудничества должны, с одной стороны, соответствовать индустриально-инновационному развитию Казахстана, а с другой - обеспечивать конкурентные преимущества для нашей страны.

На сегодняшний день мы видим, что взаимоотношения строятся не только за счет политических и экономических ходов. Важным фактором взаимоотношений разных государств является и социально-культурная общность. Казахстан и Китай связывает не только экономика и общая граница, но и историко-культурные отношения этносов, проживавших по соседству на протяжении долгого времени. На протяжении нескольких веков народы старались налаживать контакты, проживать разделяя границы без стычек и войн. Активное взаимодействие с обеих сторон позволяло народам вытягивать взаимную выгоду. К концу XX века, Казахстан стал независимой республикой и начал свои взаимоотношения с Китайской Народной Республикой. Данные взаимоотношения играют важную роль не только для государственной значимости (торговые отношения, совместные проекты, усилия в улучшении безопасности и т.д.), но и в контексте мировой политики. Исходя из того, что наша страна расположена мостом между Европой и Азией, Казахстан является важной фигурой в решении международных мероприятий. Развитие отношений между КНР и Казахстаном, имеют хорошее влияние в Центрально-азиатском регионе. Центральная Азия является одним из перспективных регионов в мире, который влияет на баланс сил между такими державами, как КНР, США, РФ, а также значитесь буферной зоной.

Важность культурного обмена является неотъемлемой частью политики. Этот процесс дает возможность заложения основы дружеских отношений. Не секрет, что общественное мнение стоит в приоритете в дипломатических отношениях и культурные обычаи

могут предоставить для определенной страны, нужные представления [5, С.5].

Социально-культурные отношения между казахами и китайцами в периоды до XX века, были более стихийными. И до 1991 года они развивались только в контексте китайско-советских отношений. Но после обретения казахами независимости практически сразу начали развиваться взаимоотношения между КНР и РК. И конечно же это были социально-экономические отношения. Можно заметить, что только хорошее развитие культурных отношений позволяет народам государств становится ближе и тем самым преодолевать недопонимания, и свести к минимуму плохие стереотипы относительно друг друга, а также открывать новые возможности для реализации взаимовыгодного сотрудничества через разные проекты во всех отраслях.

С 1991 года Казахстан и Китай начали успешно развивать гуманитарное сотрудничество, так как было подписано множество соглашений в таких областях как, образование, туризм и культурного обмена. За счет регулярных встреч, расширяются и улучшаются дружественные связи между крупными городами и конечно же пограничными регионами. До 2000-го года был процесс нормализации контактов между государственными ведомствами, а также поиски и планирования сфер сотрудничества и совместных мероприятий. Начиная с XXI века наша республика и Поднебесная, стали внедрять в жизнь все принятые решения. То есть начался активный культурный обмен, в котором появились образовательные программы и начал увеличиваться поток туристов.

Нормативно-правовые акты стали важной сферой для стран. Один из первых таких актов было «Соглашение по дальнейшему развитию туристского обмена между Республикой Казахстан и Синьцзян-Уйгурским автономным районом Китайской Народной Республики» принятый в 1992 году на встрече глав государства в Алма-Ате. В августе того же года было заключено соглашение о «Культурном сотрудничестве между РК и КНР» [6]. Через год в 1993 году был запущен «План сотрудничества в области культуры на период 1993-1994 гг.» [7].

На протяжении нескольких лет такие планы происходили и подписывались регулярно. В 1993 году также было заключено соглашение «О дружеском сотрудничестве между столицей Синьцзяне-Уйгурского Автономного округа с центром в Урумчи и столице Республики Казахстан Алма-Атой». Через 5 лет в 1998 году в июле была заключена «договоренность между Министерством образования, культуры и здравоохранения Республики Казахстан и Главным государственным Управление по делам физической культуры и спорта КНР о сотрудничестве в области спорта».

В начале 2000ых годов был утвержден план мероприятий. Этот план был предназначен для распространения взаимовыгодного культурного обмена. Данный документ был новым видом двустороннего сотрудничества в культурной сфере между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой. Этот документ положил новый тип сотрудничества между странами в новом десятилетии.

Можно подчеркнуть, что 2001 год являлся важным, в связи с тем, что тот год ознаменовался днем культуры Казахстана в Поднебесной. А через год уже Казахстан принял решение по организации дней китайской культуры. Эти дни проходили в главных городах Казахстана Алматы и Астане. Также в 2002 году прошла выставка научных технологий в Алматы. Тем временем в Пекине была встреча министров культуры государств, входящих в ШОС.

«Соглашение между Министерством образования и науки Казахстана и Министерством образования КНР о сотрудничестве в области образования» было также продумано и подписано. Этот факт был в 2003 году на встрече глав государств в столице Казахстана.

2005 год был годом укреплением дальнейших отношений и развития культурного сотрудничества между РК и КНР. В тот год по соглашению двух стран был создан китайско-казахстанский комитет по культурному и гуманитарному сотрудничеству.

В 2006 году было заключено «Соглашение между Министерством культуры и информации Казахстана и Государственным управлением по архивному делу КНР о сотрудничестве в области архива». Данный процесс был в Пекине на встрече властей государства.

В 2007 году параллельно с Днями культуры Казахстана в Пекине был заседание подкомитета по культурно-гуманитарному сотрудничеству. На вышесказанном заседании обсуждалась тема средств массовой информации и журналистского дела, а точнее о сотрудничестве к этих сферах. Также был затронут вопрос продвижения периодических изданий Казахстана в Поднебесной. После этого был открыт дом культуры Казахстана в Шанхае. Более того в тот год в Астане состоялось официальное открытие всеми известного на сегодняшний день первого Института Конфуция. Это было при Евразийском национальном университете имени Гумилева.

Двумя годами позже был открыт второй институт Конфуция. Он был открыт в Казахском национально университете имени Аль-Фараби в Алматы.

В 2011 году на в Западно-Казахстанской области, а точнее в городе Актобе был открыт третий Институт Конфуция. В тот же год была организована неделя культуры СУАР в Актюбинском государственном педагогическом институте (АГПИ). Также через 3 года в 2014 году уже в Караганде был открыт четвертый Институт

Конфуция при Карагандинском государственном техническом университете. В 2017 году был при участии ректора Казахского университета Международных Отношений и Мировых Языков имени Аблайхана был открыт пятый и на сегодняшний день пока последний Институт Конфуция.

Исходя из вышесказанных событий, можно подчеркнуть заинтересованность властей двух государств в развитии социально-культурной области. Важно заметить, что народы стран также активно чувствуют в улучшении отношений и раскрытия новых возможностей. Планомерное развитие отношений можно назвать очень важным фактором полноценных межгосударственных отношений.

Как мы видим, основными отношениями социально-культурных отношений между КНР и РК являются периодические проведения официальных культурных мероприятий, а также создание условий для культурно-образовательных центров.

Важным остается установление гуманитарных взаимоотношений, то есть постройка новых гуманитарных мероприятий для народа. В развитии социально-культурных отношениях очень важно распахнуть для большинства слоев населения новый вид на культуры каждой из стран. Показать многообразие и самобытность своих народов. Поэтому почти все виды новых мероприятий и собраний позволяют открыть новые перспективы для начала развития хороших взаимоотношений в торгово-экономической сфере, туристической сфере и других. Но большое влияние и значение имеют Дни Культуры. В начале 2000ых в Пекинском музее «Цзиньтай» прошла неделя казахстанской культуры. На этой выставке показали декоративные виды искусства казахской культуры. Также был показ знаменитых национальных фильмов, таких как «Кыз жибек», «Козы Корпеш - Баян Сулу», «Три брата» и др. Через год в музее имени Кастеева в Алматы состоялись Дни китайской культуры, в которой были, также, выставлены произведения китайских художников. Они показали самые разные стили своих картин. И более того был представлен Шанхайский цирк, который очень славится в Китайской Народной Республике. Тем самым можно подчеркнуть, что народы стали изучать друг друга в культурном плане. А культура всегда являлась неотъемлемой частью социума.

Далее происходил культурный обмен происходил в 2006 году в Казахстане. В южной столице Алматы был показ фарфоровых изделий, который делался в столице фарфора и керамики провинции Цзяньси [8]. Весь показ проходил на протяжении недели в Государственном Академическом театре оперы и балета имени Абая Кунанбаева. В 2007 была очередная неделя культуры, только уже в Пекине. В тот год из Казахстана прибыла делегация деятелей культуры. Прошел концерт казахских исполнителей. Но больше всего китайского народа

присутствовало на Фестивале казахского кино.

Дни культуры очень важные мероприятия для стран, но в таких праздниках в основном познается искусство. Как говорил Первый Президент Казахстана Н.Назарбаев «чтобы гуманитарное сотрудничество еще более насыщенным, следует продолжить подобные программы» [9], тем самым подчеркивая важность Дней культуры в обеих странах. Власти стран уверяют граждан, что подобные мероприятия очень полезны, так как помогают углубиться во взаимопонимании и дружбе двух народов. Но такие мероприятия проходят нечасто. И плюс ко всему Дни культуры являются поверхностными, так как их цель скорее заинтересовать граждан для изучения культуры страны. Но первоначальной задачей стран является углубиться в развитии познания каждой из культур. А данная задача является более в приоритете у культурно-образовательных центров. Например, открытие мест, позволяющих изучать язык, историю, культуру и т.п.

Со времен 2000-х годов и по сегодняшний день существуют Институты Конфуция в Казахстане. Эти учреждения дают молодому поколению изучать культуру и язык Китая. Институты Конфуция существуют не только в Казахстане, это место знаменито во всем мире. Главной задачей Институты Конфуция – это понимание китайской культуры, принятие Китая, как страну. А также эти Институты позволяют развивать дружеские отношения всех стран с Китаем. Около 300 Институты Конфуция существует по всему миру, которые исполняют вышесказанную деятельность.

В Казахстане открыто 5 Институты Конфуция. В таких городах как: Нурсултан, Алматы, Караганда и Актюбинск. Основными направлениями этих институтов является работа по организации курсов китайского языка. Создание различных научных конференций и круглых столов связанных с КНР. Также идет работа разных смежных дисциплин (литература, каллиграфия, искусство и другие). Институт занимается помощью в сдаче теста на уровень китайского языка (HSK). Организация различных мероприятий и конкурсов для привлечения интереса молодежи к китайскому языку и культуре. Также помогают населению для стажировок и обменных программ в Китай. Для улучшения навыков языка помогают студентам, отправкой по разным образовательным программам.

По мимо Институтов Конфуция, с начала 2000-х годов китайский языка начали преподавать в ВУЗах Казахстана, также открылось большое количество частных курсов.

Но трудно сказать о казахстанском образовании в Китае. Там ситуация намного скромнее. Официально учебных учреждений в Китае, изучающих казахскую культуру и язык нет. Это можно предположить

из-за того, что наша страна является относительно молодой. Казахстан существует всего 20 лет и страна только набирает обороты развития.

Основным местом, где изучают казахский язык является Центральный университет народов В Пекине. В это университете есть факультет казахского языка и литературы. Вуз создает условия для студентов в изучении казахского языка и культуры. Также создано пособие по образованию казахско-китайских словарей. Есть еще университеты в которых есть факультеты, связанные с Казахстаном. В них в основном учат только язык. Это Синьцзяньский университет и Илийский педагогический институт. Как мы видим, эти институты расположены на территории СУАР. А в данном местоположение проживает большое количество казахских этносов и более тюркские народы. Там также были созданы школы в которых преподают казахский язык и литературу, как родной язык. Однако в конце, ближе к выпуску там преподают китайский язык [10]. Все это в связи с тем, что молодежь после окончания школы поступает в китайские ВУЗы.

Из вышесказанного можно подчеркнуть разницу культурного развития двух стран, так как это сотрудничество неравномерное. Китай идет более впереди Казахстана, потому что продвижение изучения китайского языка в Казахстане является более распространенным, нежели изучение казахского языка в Китае.

Не более важно в социально-экономических отношениях между двумя странами является продвижение туризма. С 2013 года из стран вылетало около 32 рейсов. Это является регулярной процедурой. Планировалось увеличить данную статистику до 35 рейсов. Были решены визовые недочеты и в курортные страны Китая были отменены визы. Очень распространено влечение туристов из Казахстана. Большое количество людей и молодежи хотят побывать в Поднебесной с целью познать культуру и увидеть древние инфраструктуры. Также большое количество китайцев прилетает для создания бизнеса и тому подобное. Для большинства китайцев казахстанские земли остаются все также неизвестными. Однако власти нашей страны работают в развитии туризма и привлечения китайских граждан в Казахстан. Прорабатываются туристские маршруты в Казахстане каждый год. В 2017 году Казахстан и Китай объявили год туризма в своих странах. Руководства государств ставили на этот год большие надежды в развитии туризма. Расчет шел на то, что вырастет поток туристов из страны в страну и будет благоприятным бонусом в финансовой сфере, а также укрепит социальные связи.

Помимо туризма и образования, также ведется сотрудничество по изданию художественной литературы. Количество переводов великих поэтов и акынов было произведено на китайский язык. Конечно же, больше всего произведений Абая Кунанбаева переведённых на

китайский язык, славится в Китайской Народной Республике. Также ведется работа по переводам казахстанских работ о первом президенте Республики Казахстан. В Казахстане же ведутся работы с работами великих китайских мыслителей, таких как Конфуций, Лао-Цзы и другие. Классические романы Китая, тоже взяты во внимание и переведены на казахский язык («Троецарствие», «Речные заводы» и т.д.).

Социально-культурные отношения между странами со времен независимости Казахстана, вышли на новый уровень. Несомненно, рост идет полным ходом, однако в данном вопросе Китай имеет более высокое влияние. Практически по всем направлениям КНР имеет перевес, особенно в образовательном и туристическом секторе. Но не будем забывать, как было выше указано Казахстан относительно молодое государство и только набирает ход в развитии. В связи с этим можно сказать, дисбаланс есть, но что будет впереди еще не известно. В дальнейшем социально-культурные связи будут улучшаться и углубляться.

В заключении отметим, что Республика Казахстан и Китайская Народная Республика развивают сотрудничество с давних времен. Но основой, заложенной в их взаимоотношениях, является независимость Республики Казахстан.

Китай за 30 лет начал глобальную перестройку и сумел произвести впечатление страны, которая способна быть самостоятельной и развивать свои интересы на благо общества. Большое влияние в экономическом и социальном аспекте Китай имеет в Центральной Азии. С 1990ых годов отношения Китая и Казахстана строились и стремились быть взаимовыгодными. Все же Поднебесная страна с длинной историей и имеет свои преимущества в отношениях с Казахстаном. За счет территориального расположения Казахстана Китай развивает экспорт в страны Европы и Центральной Азии. За счет развития экономики Китай заинтересовывает все больше народу для изучения китайской культуры. Казахская молодежь заинтересована в изучении китайского языка, потому что Поднебесная дает все условия для этого. Более того условия для работы в Китайской Народной Республике являются очень хорошими, тем самым привлекая молодые и перспективные кадры в свои ряды.

Казахстан же в свою очередь отстает от Китая во многих аспектах. Но за счет развития и виденья опыта, пережитого Китаем, наша республика может использовать ошибки прошлого для создания хорошего будущего. Пусть в стране много недочетов, но развитие сотрудничества с разными странами позволяет открывать для себя новые двери в мир. За счет Китая, Казахстан имеет свои выгоды, как в экономическом плане, так и в развитии культурной сферы.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Тревиньо, Хосе Анхель Гурриа. Реформы в Казахстане. Успехи, задачи и перспективы. oecd.org

[2] Сыроежкин К.Л. Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству. <http://kisi.kz/index.php/ru/2010-god/1443-20-syroezhkin-k-l-kazakhstan-kitaj-ot-prigranichnoj-torgovli-k-strategicheskomu-partnerstvu->

[3] Садовская Е. Китайская миграция в казахстане: причины, основные тенденции и преспективы. <https://cyberleninka.ru/article/n/kitayskaya-migratsiya-v-kazahstane-prichiny-osnovnyye-tendentsii-i-perspektivy>

[4] Каукенова С. Строительство газопровода Бейнеу-Бозой-Шымкент закончат в этом году. inbusiness.kz

[5] Ли Чанчунь посетил с визитом институт Конфуция в Эстонии, Ирландии и Иране // Кунцзы сюэюань. - 2010. - № 3 (ноябрь).- С. 5.

[6] Соглашение о культурном сотрудничестве между Правительством РК и Правительством КНР. www.chinabaike.com/law/gjt/1428060.html

[7] План культурного сотрудничества на 1993-1994 гг. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1028896 1993 год

[8] Пресс-релиз посольства КНР в Республике Казахстан. – Астана. – 2006. -.№ 4.

[9] Назарбаев Н. Дни культуры Казахстана в Китае усилят контакты в области искусства, живописи и музыки. Интервью Н. Назарбаева китайским СМИ. <http://www.zonakz.net/articles/73609>

[10] Балтабаева К. Казахам в Китае не дают учить казахский язык. <http://www.news.nur.kz/>

REFERENCES

[1] Trevin’o, Khose Ankhel’ Gurria. Reformy v Kazakhstane. Uspekhi, zadachi i perspektivy. (Reforms in Kazakhstan Progress, challenges and prospects). www.oecd.org

[2] Syroyezhkin K.L. Kazakhstan – Kitay: ot prigranichnoj trgovli k strategicheskomu partnerstvu (Kazakhstan-China: from cross-border trade to strategic partnership). <http://kisi.kz/index.php/ru/2010-god/1443-20-syroezhkin-k-l-kazakhstan-kitaj-ot-prigranichnoj-torgovli-k-strategicheskomu-partnerstvu->

[3] Sadovskaya Ye. Kitayskaya migratsiya v Kazakhstane: prichiny, osnovnyye tendentsii i prespektivy. (Chinese migration in Kazakhstan: reasons, main trends and prospects). <https://cyberleninka.ru/article/n/kitayskaya-migratsiya-v-kazahstane-prichiny-osnovnyye-tendentsii-i-perspektivy>

[4] Kaukenova S. Stroitel'stvo gazoprovoda Beyneu-Bozoy-Shymkent zakonchat v etom godu. (Construction of the Beineu-Bozoy-Shymkent gas pipeline will be completed this year). inbusiness.kz

[5] Li Chanchun' posetil s vizitom institut Konfutsiya v Estonii, Irlandii i Irane (Li Changchun visited the Confucius Institute in Estonia, Ireland and Iran). // Kuntszy syueyuan'. - 2010. - № 3 (noyabr').- S. 5.

[6] Soglasheniye o kul'turnom sotrudnichestve mezhdru Pravitel'stvom RK i Pravitel'stvom KNR. (Agreement on Cultural Cooperation between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the People's Republic of China). www.chinabaik.com/law/gjt/1428060.html

[7] Plan kul'turnogo sotrudnichestva na 1993-1994 gg(Plan of cultural cooperation for 1993-1994.//Information systems of Kazakhstan Paragraph).http://online.zakon.kz/ Document/?doc_id= 1028896 1993 god

[8] Press-reliz posol'stva KNR v Respublike Kazakhstan(Press release of the Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Kazakhstan). – Astana. – 2006. -.№ 4.

[9] Nazarbayev N. Dni kul'tury Kazakhstana v Kitaye usilyat kontakty v oblasti iskusstva, zhivopisi i muzyki. Interv'yu N. Nazarbayeva kitayskim SMI. (The days of Culture of Kazakhstan in China will strengthen contacts in the field of art, painting and music. N. Nazarbayev's interview with the Chinese media). http://www.zonakz.net/articles/73609

[10] Baltabayeva K. Kazakham v Kitaye ne dayut učit' kazakhskiy yazyk. (Kazakhs in China are not allowed to learn the Kazakh language). http://www.news.nur.kz/

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ҚЫТАЙ ХАЛЫҚ РЕСПУБЛИКАСЫ АРАСЫНДАҒЫ 90-ЖЫЛДАРДЫҢ БАСЫНАН БЕРГІ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР

Галиев А.А.¹,

¹ тарих ғылымдарының докторы, жоғары оқу орнынан кейінгі білім кафедрасының профессоры, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан, galiev_anuar@mail.ru

Мамадалиев А.Р.²

² Аблай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ магистранты, Алматы, Қазақстан, abduniyazm@mail.com

Аңдатпа. Мақала Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы әлеуметтік-экономикалық қатынастарға арналған. Мақалада негізгі оқиғалардың даму динамикасын қарастыру міндеті қойылған, сонымен қатар елдер арасындағы ең маңызды мәдени және саяси оқиғалар қарастырылған. Сондай-ақ, Қытай мен Қазақстан арасындағы қатынастардың дамуы байқалды,

өзара тиімді келісімдерге талдау және білім беру саласына талдау жасалды. Көптеген саясаттанушылар қазірдің өзінде республикалар арасындағы ынтымақтастықтың келешегін зерттеді. Әр түрлі еңбектер негізінде Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейінгі қатынастардың дамуының негізгі сәттері қарастырылды. Бұл мақалада Орталық Азиядағы және әлемдік аренадағы екі көрші ел арасындағы қоғамдық-саяси қатынастардың маңыздылығы сипатталған. Зерттеуде әлемдік аренадағы экономикалық көшбасшылардың бірі ретінде Қазақстан мен Қытай арасындағы ұзақ мерзімді, әлеуметтік-экономикалық қатынастардың маңыздылығы сипатталған.

Тірек сөздер: Қытай, Қазақстан, экономикалық қатынастар, дипломатиялық қатынастар, әлеуметтік айырбас, екіжақты келісімдер.

SOCIO-ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA SINCE THE BEGINNING OF THE 90S

Galiev A.A.¹,

¹Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of
Postgraduate Education, Ablai Khan KazUIR & WL, Almaty, Kazakhstan
E-mail: galiev_anuar@mail.ru

Mamadaliyev A.R.²

²Master student Ablai Khan KazUIR & WL,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: abduniyaz@gmail.com

Abstract: The article is devoted to social and economic relations between the People's Republic of China and the Republic of Kazakhstan. The article sets out the task of examining the dynamics of the development of key events, and also examines the most important cultural and political events between countries. Also, the development of relations between China and Kazakhstan was observed, an analysis of mutually beneficial agreements and an analysis of education were carried out. Many political scientists have already studied the prospects for cooperation between the republics. On the basis of various works, the main points of the development of relations after Kazakhstan gained independence were considered. This article describes the importance of socio-political relations between the two neighboring countries, both in Central Asia and on the world stage. The study describes the importance of long-term, socio-economic relations between Kazakhstan and China, as one of the economic leaders on the world stage.

Key words: China, Kazakhstan, economic relations, diplomatic relations, social exchange, bilateral agreements.

Статья поступила 30.05.2021

ӘӨЖ 070

DOI 10.48371/ISMO.2021.44.2.011

МОҢҒОЛИЯДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОНТЕКСТЕГІ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Зулкафил М.¹

¹Моңғолия мемлекеттік университетінің
профессоры, тарих ғылымдарының докторы,
Улаанбаатар қаласы, Моңғолия, zulkafil@gmail.com

Аңдатпа. Мақалада Моңғолияның журналистика саласының даму тарихына талдау жасалып, онымен қатар заманауи журналистиканың ерекшеліктерін айқындап көрсеткен. Заманауи Моңғолия журналистикасында болып жатқан өзекті мәселелерді талдап көрсеткен.

Бұл мақаланың өзектілігі 1990-жылдан кейінгі Моңғолия журналистикасының даму ерекшеліктері мен көкейтесті мәселелерін БАҚ-тың қазіргі практикалық қызметі, авторлардың осы салада жүргізген зерттеулерінің қортындысына, нақты мысалдар мен деректерге сүйене отырып анықтауға бағытталған.

Мақалада автор Моңғолия журналистикасы либертарлық журналистикадан жауапты, этикалы журналистикаға қарай нақты қадам жасай бастағанын сипаттайды. Бірақ шешімін таппай жатқан мәселелер аз еместігін де қозғаған.

Моңғолия журналистикасы бір ғасырдан астам уақыттағы дамысының дәстүрлерін нақты деңгейде ұстанып, оны жаңа заманның өзгеріс, жаңартуларымен қоса қолданып келеді. Бұл әсіресе тұрақты баспасөзде айқын байқалуда екенін баса айтады.

Тірек сөздер: Моңғолия, журналистика, тарих, даму, мәселелер.

Қазіргі Моңғолия журналистикасының ірге тасын 1913 жылы 6-наурызда Урга (қазіргі Улаанбаатар) қаласында жарық көрген “Шинэ толь хэмээх бичиг” (“Жаңа айна атты парақ”) газеті қалағаннан бері бір ғасырдан астам уақыт өтті. Осы мерзімнің 70-тен астам жылы коммунистік дәуірде, 30-ға тарта жылы демократиялық қоғамда өтуде. Моңғолияның бұқаралық ақпарат құралдары қайсы кезеңде болсын қаншама қиыншылықтарды артқа тастап, қазіргі қоғам тақауырына сай дамып, 1970 - жылдары БАҚ-тың системасы құрылып, бүгін демократиялық ерікті баспасөзді дамыту жолында алға жылжуда. 1990-жылдан тәуелсіз журналистиканың ірге тасы қаланып, бүгін жартылай ерікті баспасөзді 70-дей елдің қатарына қосылды. Бұл 70 жыл тоталитарлық қоғамда, коммунист журналистикалы Моңғол елі үшін ауыз толтырып айтарлықтай табыс деуге болады. Себебі бүгін

әлемнің көш бастаушы ірі елдерінің қатарындағы біздің алдыңғы және артқы көршілеріміз Ресей, ҚХР-сы қазірге дейін еріксіз (тәуелді) баспасөзді елдің қатарында екенін әлемнің “Freedom forum”, “Freedom house” сияқты беделді ұйымдарының зерттеулерінен көруге болады.

Мақалада мақсат ретінде 1990-жылдан кейінгі Моңғолия журналистикасының даму ерекшеліктері мен көкейтесті мәселелерін БАҚ-тың қазіргі практикалық қызметі, авторлардың осы салада жүргізген зерттеулерінің қортындысына, нақты мысалдар мен деректерге сүйене отырып анықтауға бағытталған.

Моңғолияда тәуелсіз журналистика пайда болуға әуелі төмендегі бес фактор әсерін тигізгені байқалады. Олар:

- 1980-жылдардың соңында Кеңестер одағында өріс алған қайта құру әсері Моңғолия қоғамының барлық саласында, соның ішінде БАҚ саласына әсерін тигізіп, БАҚ материалдарының мазмұнына төтенше бақылау қоятын Баспасөзді бақылау орнының қызметіне (Главлит) тиым салынды. Басқаша айтқанда цензура жойылып, журналистер еркін жаза бастады.

- 1990-жылдан демократиялық төңкеріс жеңіп, қоғам жүйесі толығынан өзгеріп, бір партиялық жүйеден көп партиялық жүйеге көшті.

- 1992-жылы жаңа Ата заң бекітіліп, онда азаматтардың сөз және баспасөздің бостандығына кепілдік берілді. Қысқасы Моңғол елі алғаш рет пікіралуандығын (плюрализм) толық мойындап, оны шартарапқа ашық жариялады.

- Жаңа Ата заңның нұсқауы бойынша Моңғолия үкіметі 267-қаулы қабылдап, онда осы елдің кез келген азаматы БАҚ-ын иемдену, жұмыстатуға құқылы болды.

- 1998-жылы 26-тамызда Моңғолия Ұлы Құрылтайы (парламент) “Баспасөз ақпарат бостандығы туралы” заң қабылдап, осы заң бойынша 1999-жылдың 1-қаңтарынан бастап Мемлекеттің билігіндегі барлық БАҚ-ты меншікке өткізді [1, б.254-255].

Жоғарыда аталған факторлардың ықпалымен Моңғолия журналистикасына аз уақыттың ішінде төмендегі бірнеше бағытта үлкен өзгерістер жүрілді.

Бірінші, БАҚ-тың системасы толығынан өзгеріп, коммунистік партияның қарауындағы барлық БАҚ меншікке өтіп, бейресми ұйымдардың, жаңа партиялардың, жеке азаматтардың, оқырман, көрермен, тыңдаушылардың жасы, жынысы, маманы, саяси көзқарасына бағытталған баспасөздің жаңа үлгісі, формалары пайда болып, журналистиканың жаңа бағыттары байқала бастады. БАҚ пікіралуандығы мен жариялылықтың нақты мінбесіне айналды. Егер 1990-жылдың алдында небәрі 84 газет, журнал, 20-дан астам радио, телевизия [2, б.457] жұмыстаған болса 1990- жылдардың ортасында

БАҚ саны 2500-ге жетті. Қазір ақпарат сайттарды қоспаған да 500-дей БАҚ жұмыстауда [3, б.192-193]. Бұл нақты ақпарат тұтынушылар саны 1.5 млн-нан аспайтын Моңғол елі үшін жоғарғы көрсеткіш болып табылады.

Екінші, тұрақты баспасөздің материалдары, радио, телевизияның бағдарламаларының мазмұны өзгеріп, тақырып көлемі кеңейді. Бұрын БАҚ-тың пайымынан тысқары қалған, жазуға қатаң тиым салынған сан мыңдаған тақырып, мәселелер күнделікті ақпараттың негізгі өзегіне айналды. Шыңғысханнан бастап демократиялық төңкеріске дейінгі тархитың көлеңкелі жақтары, Моңғол елі Кеңестер одағы арасындағы достық қарымқатынаста бұрын-соңды баспасөзден тысқары қалған “әттеген-айлар”, парақорлық, экология мәселелері, жемқорлық, коррупция, нашақорлық, жоғарғы лауазымдылардың, саясаткерлердің, бизнесмендердің моральдық кемшіліктері, экономикалық қылмыстары, заң және қарулы күштер ұйымдарының оққылықтары, түрме өміріне дейінгі барлық мәселелер БАҚ бетінен кеңінен орын алып, көпшілік қауымның құлағына шалынып, көзіне іліне бастады. Қысқасы БАҚ өзінің қоғамды бақылау міндетін атқаратын мүмкіндік туды. Бірақ БАҚ саны молайған сайын оқырмандарды тарту, тұрақты баспасөзге жазылушылардың, сатып алушылардың санын молайту үшін от қасы, ошақ басының өсек-аяңынан шығалмай, айқай-шу көтеру, түймедейді түйедей болдырып тұтынушылардың психологиясымен ойнау да етек алды. Бұл бұрын-соңды Моңғолия журналистикасында болмаған көшенің “сары” газеттері мен журналдарын алып келді. Осы үдріс күні бүгінге дейін жалғасуда.

Үшінші, журналистердің жазу шеберлігенде белгілі деңгейде өзгерістер байқала бастады. Бір тақырып, жанрға ұсталмай, бұрынғы құр мақтау, бір стандартқа табыну, ресми жазбадан бірте-бірте алшақтап, қандай тақырыпта жазса да еркін жазатын, өз көзқарасы, ойлан ойын, айтайын дегенін толық жеткізе алатын болды. Бірақ еркін жазудың аясында қалай болса солай жазатын, әріп пен стилистикалық қатеге толы, жай бір оқырманның күнделігінен аспайтын, айтары аз, берері жоқ “шимайлар” да молайып, мамандар тұрғой жай бір оқырмандардың сынына ілініп, мазағына айналу да етек алды. Бұл журналистиканың мамандық деңгейіне, абыройына кері әсерін тигізіп, көпшіліктің БАҚ-қа деген сенімі күрт төмендеді. Қорыта айтқанда бүгін моңғол журналистерінің жазу шеберлік деңгейі 1990- жылдардың алдындағыдан көп төмендеді деуге болады.

Төртінші, БАҚ-тың материалдарының жанры, тұтынушыларға жеткізу әдістері мен формаларына (пішін) үлкен өзгерістер кірді. БАҚ-тың көпшілік қауымды ақпаратпен қанымдау міндеті артып, БАҚ-тар арасындағы бәсекелестік үдеуіне байланысты информациялық жанрлар баса орын алып, көркемдік және сықақ жанрлары азайды. Бұрын

айтылмаған тақырыптар молайып, олқылықтар мен кемшіліктерге ерекше назар аудара бастағаны проблемалық, сыни мақалалар, радио, телевизияның сыни хабарлары, бағдарламалары 5 жылдың ішінде 4.5 есе қосылды [4, 138]. Кейбір жанрлар жойылып, қайсы бірі жаңадан пайда болып, жанрлар арасынан бір біріне жақындап, бірінің белгісі келесісінен орын ала бастағаны байқалады. Бұл тек Моңғолияның ғана емес әлем журналистикасында кеңінен орын алған үрдіс екені белгілі. Сондай-ақ БАҚ материалдарын дайындайтын Батыстың “төмен қараған пирамида”, “екпінді қозғалыстар бірлігі”, “ирек сызық ұстанымы” т.б. секілді әдістер, формалар БАҚ жұмысының күнделікті практикасында орын ала бастады. Бұл жақсы бастама болғанымен БАҚ-тың жанр саласында кемшіліктер аз емес. Хабар, сұхбат, репортаж секілді бірнеше ғана жанр аясынан шығалмай, очерк, фельетон, памфлет, рецензия секілді журналистерден еңбек, уақыт, ізденіс, талант тақауырайтын жанрлар күрт азайғаны журналистердің ауырлау жанрлардан бас тартып, жанрға ат үсті қарауының белгісі.

Бесінші, заман талабына сай БАҚ-ты басқару, яғни менежмент, маркетинг саласында ауыз толтырып айтарлықтай өзгерістер жүріп жатыр. Мемлекет билігіндегі барлық БАҚ меншікке өткені оны бұрынғыша басқарудан бас тартып, нарықтық экономика заңы бойынша алып жүруге тура келді. Сондықтан БАҚ редакциялары оқырмандар үшін бәсекелесте ақпарат нарығында өз орнын табу, пайдалы жұмыстау үшін осы саладағы әлем журналистикасының табыстарымен танысып, тәжірибелерін игеруге ұмтылуда. Ірі газет, журналдар материалдық базасын нығайтып, өзіндік баспа өндірісін орнатып, барлығы онлайн үлгісін жүзеге асырып, жексембілік көп парақты, кіші форматты қосымша, жарнама газеттерді шығарып, жанында ақпарат веб сайты жұмыстатып жатса, радиостанция, телевизиялар бағдарламаларын дерлік интернет арқылы берумен қатар негізгі бір тақырып бойынша 2, 3-каналдарын жұмыстата бастады.

Қазір әлем журналистикасының даму бағытын айқындап отырған жаһандану (*globalization*), топтасу (*conglomeration*), ыдырау (*demassification*), жақындау (*convergence*) секілді негізгі төрт фактор [5, б.130] Моңғолия журналистикасына нақты ықпалын тигізуде. Әрі қарай осы факторлар Моңғолияның журналистикасына қалай әсер етіп, қандай орын алып жатқаны жайлы қысқаша баяндайық.

- Бүгін Моңғолияда тек БАҚ-тың саны тұрақты өсумен қатар интернет журналистика, экологиялық журналистика, журналистік зерттеу (*investigative journalism*), мобайл журналистика, азаматтық журналистика, экономикалық журналистика, аналитик журналистика, кабель телевизиясы, қысқа толқынды радиостанция (FM), БАҚ жарнамасы секілді журналистиканың жаңа бағыты мен жаңа құралдары нақты құбылыс болып, көпшілік әлемнің қай бұрышынан

да хабар алып, ақпаратын жалғастыратын, қоғамдық жүйе арқылы өз көзқарасын еркін білдіре алатын мүмкіндік туды. Қысқаша айтқанда ақпарат кеңістікке де, уақытқа да бағынбайтын болды. Жалғыз мысал келтірсек, бүгін Моңғолияның көрермендері кабель телевизиясының 200-дей каналы арқылы 30-ға тарта тілде ақпарат қабылдап, 201 тұрақты баспасөз (111 газет, 90 журнал, оның 11-і күнделікті газеттер) оқып, 154 телевизия бағдарламасын (оның 36-сы еліміз көлемінде бағдарлама таратады) көріп, 84 радиостанциясынан хабар тыңдап, 200-ден астам сайттан ақпарат алуда [6]. 2005-жылдан 25-канал, ТВ5, ТВ9 секілді 10-нан астам телевизия бағдарламасын 24 сағат, басқа телевизиялар орта есеппен 16-18 сағат көлемінде беруде. Интернет тұтынушылар саны 2002 жылмен салыстырғанда 400 есе өсіп, қазір 2.6 млн-ға жетті. Ұялы телефон пайдаланушылар саны 5 млн-ға жетіп, 100 адамға 165 ұялы телефон сай келіп, осы көрсеткіш бойынша Гонконг (240), Арабтың Біріккен Эмираты (204), Монтенегро (178), Сауд Аравиясынан (169) кейін ғана кіреді. Ұялы телефон тұтынушылар жылына 4.5 млрд.-тан астам минут телефонмен хабар алмасуда [5]. Моңғол елі бүгін 1000 адамға сай келетін БАҚ және телефон тұтынушылар саны бойынша әлемнің дамыған елдерінің қатарына қосылды. Бұл 1960-жылдары Канаданың белгілі философы Маршал Маклюэннің алдын ала болжап айтқан “жаһан ауылжайы” бүгін нақты көрінісін тапқанының бір мысалы болмақ.

- Соңғы жылдары Моңғолияның БАҚ-ында біршама екпінді жүріп жатқан үрдістің бірі ақпарат құралдары бір компанияның билігіне топтасу болып табылады. Бүгін 6-12 БАҚ бір компанияға топтасып, ақпарат құралдары арасынан бірігу үрдісі жедел жүріп жатыр. Монгол Ньюс, Монгол Масс Медиа, Масс медиа группа, Женко группа сияқты медиа компаниялар күнделікті және апталық газет, журнал, ақпарат сайты, телевизия, қысқа толқынды радиостанцияны иемденуі оның нақты мысалы. Тек Моңғолияның алғашқы медиа группасы Моңғол Ньюс компаниясының билігінде “25-канал” телевизия, фотостудияның сыртында күнделікті “Өнөөдөр” (“Бүгін”), апталық “Таван цагираг” (“Бес шығырық”), “UB Post” (ағылшынша), “Ням гариг” (“Жексенбі”) газеттер, “Гэрэг” (“Елік”), “Миний гэр” (“Біздің үй”) журнал, баспа тарататын АБМ компаниясы бар. Кейбір медиа компаниялар жергілікті жерлерде филалдарын ашып, 2, 3-каналдарын жұмыстатуда. Бұл бағыттың жақсы жағы артында ірі компания болғандықтан ақша қаражаттан мұқтаждық көрмейді, осал жағы сол компанияның, оның артындағы саясаткерлер, бизнесмендер мен биліктегілердің көзқарасы, пікір талабының мінбесіне айналып, ақпараттың тепе-теңдігі жойылып, көпшілік қауымға теріс түсінік тудыруы мүмкін. Осындай жағдайлар қазіргі медиа компаниялардың қызметінен жиі байқалады.

- Қазір ақпарат тұтынушылардың таңдау мүмкіндігі айтарлықтай жақсарғандықтан БАҚ-тың аудиториясы көптеген кішкентай топтарға бөлініп, жасы, жынысы, маманы, білімі, қоғамдағы иеленетін орны бойынша жекелену үрдісі екпінді жүріліп жатыр.

Интернет журналистиканың дамысы тұрақты баспаның оқырмандарының саны жыл сайын азаюға әсер етуде. Әсіресе газет, журнал оқитын жастардың саны азайып, олардың пайдаланатын негізгі ақпарат құралы интернет, телевизияның эңтертайнмент бағдарламасы болды. Күнделікті шығатын сапалы газеттерді негізінде орта жастан асқан, білім деңгейі мейілінше жоғары адамдар оқитын болса апталық, он күнде бір рет шығатын газеттерді бизнеспен шұғылданатын адамдар, жергілікті жердің тұрғындары, білім деңгейі сәл төмендеу адамдар оқитын көрінеді. Сондай-ақ блогшылар өзіндік оқырмадарын тауып, күн санап қосылып жатқан сайттардың тұтынушылар саны өсуде. Көп парақты, көркем суреттермен безендірілген, заманауи дизайн шешімін тапқан журналдардың саны көбейіп, дәстүрлі БАҚ-тардың тұтынушыларын өзіне тартуда. Моңғолияның барлық халқының 94 пайызы радио хабарын тыңдайтын, 80 пайызы телевизия бағдарламасын көре алатын, тұрақты баспасөздің бір реткі барлық данасын қосып есептегенде бір оқырманға 4-5 дана сай келеді [7, б.112-113]. Бұл бүгінгі Моңғолия журналистикасының даму деңгейін көрсете алатын тағы бір ауыз толтырып айтарлықтай көрсеткіш болары шындық.

- Моңғолия журналистикасында 2000- жылдардан айқын байқала бастаған тағы бір үрдіс бір ақпарат құралы басқа бірнеше ақпарат құралының белгілерін өзіне сіңістіріп, таратып жатқан ақпараты, оны дайындайтын қызметі өзара ұқсас бола бастауы. Бұған нақты ықпалын тигізіп жатқан негізгі фактор ақпараттың жаңа технологиясы, заманауи тілімен айтсақ new media болатыны түсінікті. Журналистиканың қызметіне дигитал технологиясын қолдану нәтижесінде тек интернет, кино және телевизияның қозғалмалы кескінін, радионың дыбыс үнін, фото журналистиканың қозғалыссыз кескінін, тұрақты баспаның мәтінінің барлық түрін, электрон кітапты, пошта байланыс саласының мүмкіндігін кеңінен пайдалануда. Барлық газет, журналдар онлайн үлгілі болып, радио, телевизия бағдарламасын интернет арқылы жалғастыратын болды. Дәл осы фактордың нәтижесінде қазір ақпарат та кеңістік, уақыт деген түсінік жойылып, оның жедел де жеткілікті болу деңгейін жаңа сатыға шықты. Ақпарат сыйымдылығы айтарлықтай жақсарумен қатар БАҚ-тың интерактив мүмкіндігі азаматтық журналистиканы дамытуда аса маңызды рөл атқаруда. Қоғамдық қатынас мамандары жоғарыда айтылған өзгерістер және қоғамдық жүйе, интернет күн сайынғы тұтыну құралы болғаны ақпарат тұтынушылардың жаңа дәуірінің басталғанын ескертуде. Бұл

біздің пайымдауымызша төмендегі факторларға тікелей байланысты.

- Информациондық технологияның дамуы БАҚ-тың жаппай қамту жүйесін кеңейтіп, көпшілікке жеткілікті болу мүмкіндігі бұрын - соңды болмаған деңгейде жақсарды.

- Дәстүрлі журналистика туралы түсініктің өрісі кеңіп, сыйымдылығы, мазмұны өзгеріп, журналистика жекелей қызмет жасауы азайып, қоғамдық ақпарат қатынасының яғни Mass communication-нің бір құрамдық бөлігіне айналды. Ақпарат тауар, бизнеске айналып, оны БАҚ-тың көбі ең негізгі мақсаты деп санайтын болды.

- Ақпарат нарығында БАҚ-тың сан алуан түрі қатар жұмыстап, олардың арасында оқырмандар үшін бәсекелестік аса екпінді жүрілетін болды.

- Социал медиа қоғамдық қызметтің барлық саласында нақты орын алып, журналистердің кейбір міндеттерін блогшылар атқаратын болды. Жаңа ақпарат дайындауды тек журналистер ғана емес оны кез келген сайт, кез келген азамат атқарып, журналистердің міндетін карапайым адамдар атқаратын болды. Қандай бір жаңа ақпараттың көзі (источник) оны дижитал технологияның көмегімен журналистсіз жалғастыратын мүмкіндік туды.

- Ақпараттың жеделдік деңгейі жоғарлап, кеңістік пен уақыт факторларына бой ұрмайтын болды. Жаһанданудың ықпалымен көпшілік қауымның ақпаратты қабылдайтын мүмкіндігі ерекше жақсарды.

- Моңғол мемлекеті “көп тіректі” еркін сыртықты саят жүргізе бастағаны БАҚ ақпаратын көптеген шет тілдерде жүздеген каналмен қабылдайтын мүмкіндік туды.

- Қоғам дамуына байланысты адамдардың ой-сана, білім және мәдениет деңгейі үздіксіз жоғарлап келе жатқаны БАҚ-қа бұрынғыдан басқаша қарауға ықпалын тигізді. Бұл БАҚ-тың міндеті мен мақсатын, жұмыс әдістерін қайта қарап, жаңа заман, жаңа оқырмандардың талабына сай жұмыстауды талап етуде.

- БАҚ-тар менежмент, маркетингі мәселесіне ерекше назар аударып, нарықтық экономика кезеңінде ақпарат тұтынушылардың талап-тілегі, тақауырын ең басты мәселе деңгейіне қоятын болды. Қысқасы журналистика ақпарат нарығында “тұтынушы хан” деген қағидатты қатаң ұстанатын болды.

- 1990-жылдан бұрын БАҚ-қа нені жазам дегенді партия ұйымдары, бастықтар білетін болса бүгін оны ақпарат тұтынушылар анықтайтын болды. Қазір кез келген БАҚ оқырмандардың ақпараттық талап-тілегінен тысқары жұмыстайтын ешбір мүмкіндік жоқ екені анық.

- Нарықтық экономика кезінде жарнамасыз күн кешу мүмкін емес болғандықтан осы бағытта жеке газет, журнал, радио, телевизияның

жеке каналдары пайда болды. Қазір күнделікті газеттердің 25-40%-ын жарнама иеленуі [3, б. 197] осының куәсі.

- Соңғы 15 жылда Моңғолияның БАҚ-тың саны 2 есе азайып, ақпарат құралдары арасынан бірігу, бірнеше БАҚ-тар бір адамның немесе бір компанияның билігінде топтасуы тұтынушылардың факторына байланысты. Басқа жағынан қарасақ бұл нарықтық қоғамның заңдылығы болып табылады.

- Қазір ақпарат тұтынушылардың жасы, әлеуметтік құрамында үлкен өзгерістер байқалуда. Тұрақты баспаның оқырмандар саны азайып, оны зиялылар мен қариялар көптеп оқыса, телевизия мен сайттардың тұтынушыларының дені жастар, ал радио малшылар мен дихандардың негізгі ақпарат құралына айналды.

Қазіргі Моңғолия журналистикасында осындай өзгерістер, игі бастамалар болғанымен болашақта шешімін күтіп тұрған мәселелер аз емес. Оларды төмендегі бес топқа бөліп қарауға болады.

1. Журналистка туралы мемлекеттік саясат айқын болумен қатар тәуелсіз БАҚ мәселесі жөніндегі заңнаманы жетілдіру, журналистиканы дамытуға бағытталған құқықтық ортаны қалыптастыру;

2. Жауапты, этикалы журналистиканы қалыптастыру. Журналистердің бейресми, маманды ұйымдарының жұмысын жақсартып, редакцияның ішкі бақылауын, журналистердің өзі өзіне қоятын бақылауды нығайту;

3. Журналистерді дайындау, маманын жетілдіру, біліктілігін арттыру қызметін жаңа сатыға шығару;

4. Журналистиканы зерттеу, БАҚ қызметі, басылымдар жайлы сынды дамытып, журналистиканы зерттейтін жеке ғылыми ұйым орнату;

5. Журналистердің жұмыс жасайтын ортасын жақсартып, олардың әлеуметтік мәселелерін шешуге бағытталған шараларды қолдану бүгінгі Моңғолия журналистикасының көкейтесті мәселелері болып табылады.

Қорытынды.

Әлем журналистикасының даму тенденциялары Моңғолияның заманауи журналистикасына зор ықпалын тигізіп, БАҚ-тың системасы, тұрақты баспа материалдары мен радио, телевизияның бағдарламасы, журналистердің шеберлігі, БАҚ жанрында үлкен өзгерістер байқалды. Бұл Моңғолия журналистикасы әлемнің демократиялық ерікті журналистикасының дамысынан қалыспай дұрыс бағытта дамып келе жатқанының белгісі.

Моңғолия журналистикасы либертарлық журналистикадан жауапты, этикалы журналистикаға қарай нақты қадам жасай бастады. Бірақ шешімін таппай жатқан мәселелер аз емес.

Моңғолия журналистикасы бір ғасырдан астам уақыттағы дамысының дәстүрлерін нақты деңгейде ұстанып, оны жаңа заманның өзгеріс, жаңартуларымен қоса қолданып келеді. Бұл әсіресе тұрақты баспасөзде айқын байқалуда.

БАҚ саны жағынан қамтамасыз болғанымен көшілік қауымның ақпаратқа деген ізденісі, қажеттілігі, жаңа заман тақауырынан кейін қалып барады. Сондықтан саннан сапаға көшу үшін айқын бағытты, мәнді мақсатты саясат жүргізіп, батыл қадам жасау керек.

ӘДЕБИЕТ

[1] Зулкафил М. Орчин үеийн сэтгүүл зүй (Моңғолияның заманауи журналистикасы). -УБ., 2015. – 300 б.

[2] Дэлэг Г. Монголын хэвлэл. Боть II. (Моңғолдың баспасы. Т.II). - УБ. 1971. х.175. -480 б.

[3] Зулкафил М. Орчин үеийн Медиа: шинэчлэл, чиг хандлага. (Заманауи Медиа: жаңарту, даму ерекшеліктері). - УБ.: “Удам соёл” ХХК, 2017. -304 б.

[4] Жаргалсайхан Д. Тоон технологийн хөгжлийн товгуй унац (Дижитал технология дамысының жарымаған үлесі) // Өнөөдөр.- 2016. - №052.

[5] Бакулев Г.П. Массовая коммуникация. Задачные теории и концепции. - М.: Аспект пресс, 2010. -190 с.

[6] Баасансүрэн Т. Монголын хэвлэл мэдээллийн өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлага (Моңғолия БАҚ-ының қазіргі жағдайы, даму ерекшеліктері) // Зууны мэдээ. - 2014. - №102.

[7] Зулкафил М. Монголын олон нийтийн мэдээлэл: нэг үзэл суртлаас олон ургалыч үзэл хүртэл (Моңғолияның бұқаралық ақпараты: бір идеологиядан плюрализмге дейін). - УБ.: “Удам соёл” ХХК, 2017. 304 б.

REFERENCES

[1] Zulkafil M. Orchin uyeiin setguul zui (Modern journalism of Mongolia). - UB., 2015. – 300 b.

[2] Deleg G. Mongolyn khevlel. Boti II. (Mongolian general press). - UB. 1971. kh.175. - 480 b.

[3] Zulikafil M. Orchin uyeiin Myedia: shinechlel, chig khandlaga (Modern media: update, development features). - UB.: “Udam soel” KKH, 2017. 304 b.

[4] Jargalsaikhan D. Toon tyekhnologiin khogjliin tovgüi unats (Development of digital technology). - Onoodor.- 2016. - № 052.

[5] Bakulyev G.P. Massovaya kommunikatsiya. Zadadnyye tyeorii i kontsyepsii (Mass communication. Preset theories and concepts). - M.: Aspekt press, 2010. -190 s.

[6] Baasansuren T. Mongolyn olon niitiin medeegel: neg uzel surtlaas olon urgach uzel khurtel (Current state of the Mongolian media, features of development). - Zuuny medee. - 2014. - №102.

[7] Zulikafil M. Mongolyn olon niitiin medeegel: neg uzel surtlaas olon urgach uzel khurtel (Mongolian mass media: from one ideology to pluralism). - UB.: “Udam Soel” ННК, 2017. 304 б.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ В МОНГОЛИИ В МЕЖДУНАРОДНОМ КОНТЕКСТЕ

Зулкафил М.¹

¹Монгольский государственный университет
профессор, доктор исторических наук,
Улан-Батор, Монголия, zulkafil@gmail.com

Аннотация. В статье анализируется история развития журналистики в Монголии, а также раскрываются особенности современной журналистики. Он проанализировал актуальные проблемы современной монгольской журналистики.

Актуальностью данной статьи является выявление специфики и актуальных вопросов развития монгольской журналистики после 1990 года на основе текущей практической деятельности средств массовой информации, результатов исследований, проведенных авторами в этой области, конкретных примеров и данных.

В статье автор описывает, как монгольская журналистика начала делать реальный шаг в сторону ответственной, этической журналистики от либертарианской журналистики. Но есть много нерешенных вопросов.

Монгольская журналистика уже более века на определенном уровне следует традициям своего развития, применяя их с изменениями и обновлениями современности. В нем подчеркивается, что это особенно заметно в обычной прессе.

Ключевые слова: Монголия, журналистика, история, развитие, проблемы.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF MODERN JOURNALISM IN MONGOLIA IN INTERNATIONAL CONTEXT

Zulkafil M.¹

¹Mongolia State University
professor, doctor of historical sciences,
Ulaanbaatar, Mongolia, zulkafil@gmail.com

Annotation. The article analyzes the history of the development of Journalism in Mongolia, as well as reveals the features of modern journalism. He analyzed the current problems of modern Mongolian journalism.

The purpose of this article is to identify the specifics and topical issues of the development of Mongolian journalism after 1990, based on the current practical activities of the media, the results of research conducted by the authors in this area, specific examples and data.

In the article, the author describes how Mongolian journalism has begun to take a real step towards responsible, ethical journalism from libertarian journalism. But there are a lot of unresolved issues.

Mongolian journalism has been following the traditions of its development for more than a century at a specific level, applying it with changes and updates of modern times. It emphasizes that this is especially evident in the regular press.

Key words: Mongolia, journalism, history, development, problems.

Статья поступило 31.05.2021

УДК 32.019.51

DOI 10.48371/ISMO.2021.44.2.012

ВЛИЯНИЕ МЯГКОЙ СИЛЫ ЯПОНИИ НА САМОСОЗНАНИЕ ГРАЖДАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Чернов А.А.¹

¹магистрант образовательной программы «Востоковедение»

КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан

ikrevetko18@gmail.com

Байсултанова К.Ш.²

к.полит.н., профессор КазУМОиМЯ им. Абылай хана,

Алматы, Казахстан, baisultan_k@mail.ru

Аннотация. Данная статья посвящается исследованию основных тенденции влияния «мягкой силы» Японии на самосознание и культурную идентификацию граждан, проживающих на территории

стран Центральной Азии. В статье приведены результаты проведенного социологического опроса населения по выявлению их интереса в культурных аспектах Японии в рамках магистерской диссертации. В статье анализируется уровень влияния мягкой силы Японии по отношению к странам ЦА в настоящее время, так же дается прогноз её дальнейшего развития. Актуальность данной статьи применение исследовательского проекта, как Soft Power 30, который посвящает себя практическому анализу данного предмета в контексте актуальной политики.

В статье описывается, как Япония вносит вклад в развитие в сфере образования и экономики Таджикистана, Туркменистана и ряд других стран как инвестор.

Ключевые слова: мягкая сила, Япония, Казахстан, Туркменистан, Узбекистан, Таджикистан, Кыргызстан.

Как исследователь, интересующийся Японией, её культурой, японским языком, политикой и экономикой, мной было проведено исследование в виде опроса с помощью Google Forms по вопросу влияния мягкой силы Японии на восприятие казахстанцами Японию. В группу респондентов входили люди совершенно разных возрастов, с целью выяснения понимания общего воздействия культуры Японии на казахстанское население. Опрос состоял из 10-ти вопросов, в том числе 8 закрытых и 2 открытых и трех частей. В первой части присутствовали общие вопросы, такие как «Какую музыку вы предпочитаете слушать?», «Какой видеоконтент в интернете (Youtube, TikTok, Twitch и др.) вы предпочитаете?», «Какие фильмы вы предпочитаете?». Данный сегмент был необходим для общего понимания интересов людей, так как у Японии, как было до этого указано, есть явно превалирующие культурные сферы, которые доходят до Центральной Азии посредством мягкой силы.

С одной стороны, существует такой исследовательский проект, как Soft Power 30, надежный проект, который посвящает себя практическому анализу данного предмета в контексте актуальной политики. Подобные организации подчеркивают культуру как выделяющийся параметр, наряду с национальной кухней, техническими продуктами, дружелюбием, предметами роскоши, иностранной политикой и благоустройством [1]. Но остальные, рассматривают некоторые вышеизложенные ключевые моменты как включенные в состав понятия «культура». Например, американский экономист Дэвид Элвуд, поступает так, определяя «гастродипломатию» [2] как один из способов культурного экспорта страны, как разновидность культурной дипломатии.

Это также можно назвать как метод проецирования культурной идентичности за границу, в том случае, когда «национальная идентификация проецируется за рубеж многими разными способами, не только через действия правительства. Однако, страны не имеют возможность поддерживать хорошие обоюдные взаимоотношения без таких вещей, как государственные визиты и субсидированные обмены, в то время, как грамотно управляемые радио и телевидение или культурные институты могут преодолеть естественную подозрительность пропаганды – и более того, продвигать бизнес» [3-4].

Первый вопрос (Рис.1) касается общей заинтересованности людей к определённым жанрам музыки. Таким образом, можно увидеть определённую предрасположенность людей к японским жанрам, так как j-рок, j-рок, особенно популярные благодаря мягкой силе. По данным опроса, в сфере музыки, казахстанцы, в особенности молодёжь, предпочитает рок и разные направления популярной музыки. Присутствуют также любители народной музыки, хип-хопа/рэпа, и джаза. В остальных случаях, соотношение ответивших на другие варианты незначительное. Из данного вопроса вытекает, что есть высокая вероятность того, что любителям японской культуры нравится музыка японских исполнителей.

Часть 1. Какую музыку вы предпочитаете слушать? Если есть несколько, выберите наиболее предпочитаемый вариант.

106 ответов

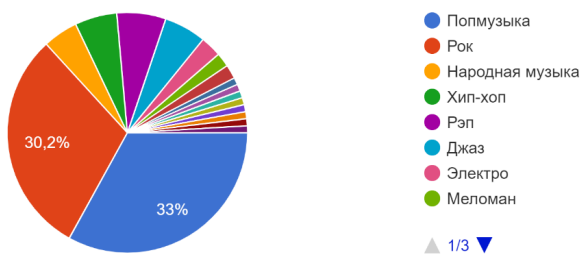

Рис.1 - Заинтересованность людей к определённым жанрам музыки

Второй вопрос (Рис.2) касается контента, выпускаемого непрофессиональными и, в большинстве своём, некоммерческими создателями, которые выпускают свой контент на сайтах видеообмена и стриминга (прямых трансляций), таких как YouTube, TikTok, Twitch и других. Данный вопрос точно так же предназначен для исследования общих предпочтений населения и их предрасположенности к японскому контенту. Японский интернет видеоконтент не так сильно популярен в Центральной Азии, в основном, из-за языкового барьера, так как абсолютно все авторы (за редким исключением) говорят на родном,

японском языке и только единицы делают перевод на английский язык в виде субтитров. Автор считает такое явление временным, так как, с каждым годом возрастает популярность Японии среди жителей других стран, ожидается и рост людей, изучающих японский язык. Данное исследование показывает эту тенденцию, так как, например, в 2010-ом году людей, интересующихся японской культурой, было на порядок меньше. Это основывается так же на отзывах некоторых респондентов, которые говорят, что «с аниме и японской культурой познакомились благодаря их детям», а до этого, некоторым людям было не знакомо понятие «аниме». Наиболее часто выпускаемым видеоконтентом в японском сегменте интернета являются личные видеоблоги, путешествия, наблюдения европейцев, переехавшие в Японию, компьютерные игры. Из ответивших людей, наиболее часто выбирали такие варианты, как: саморазвитие, научные и игровые видео и путешествия. Это показывает относительно высокую вероятность того, что людям, имеющим заинтересованность в японской культуре, может понравиться контент японских видеоблогеров.

Какой видеоконтент в интернете (Youtube, TikTok, Twitch и др.) вы предпочитаете? Если есть несколько, выберите наиболее предпочитаемый вариант.

106 ответов

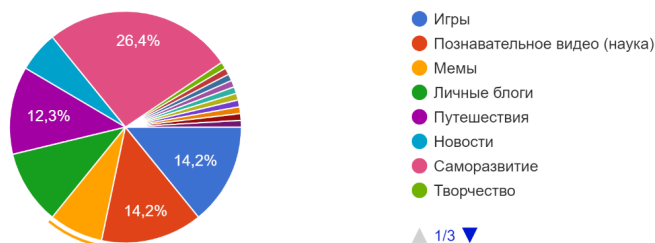

Рис.2 – Контент

В сфере кинематографа и анимации (Рис.3), за рубежом из Японии выпускается огромное количество контента совершенно разных жанров. Наиболее явными из них являются мелодрамы, комедии, фантастика. Более того, очень часто встречаются именно сочетания всех этих жанров в одном произведении. Это указывает на общую предрасположенность населения к подобного рода контенту и вероятность того, что людям, вероятно, подходят японские фильмы и «аниме», соответственно шанс того, что это их заинтересует достаточно высок. По данным опроса наибольшее количество ответов получили такие варианты, как комедия, фантастика, детектив, мелодрама и боевики. Такое явление достаточно сильно коррелируется с наиболее популярными жанрами японских фильмов,

дорам (сериалов с японским колоритом) и аниме. Данный результат свидетельствует о том, что людям, которые интересуются японской культурой, могут понравиться японские авторы.

Какие фильмы вы предпочитаете? Если есть несколько, выберите наиболее предпочитаемый вариант.

106 ответов

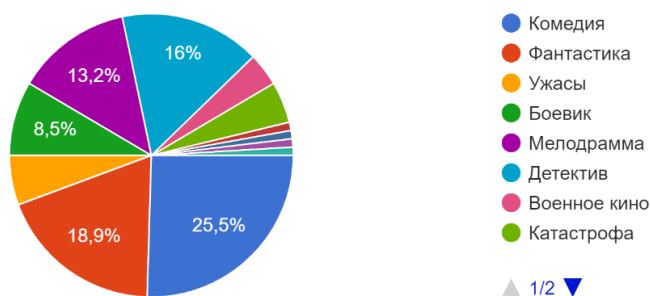

Рис.3 – Сфера кинематографии и анимации

Вторая часть опроса нацелена конкретно на японскую тематику, благодаря которой можно определить насколько высока заинтересованность людей в японской культуре на данный момент. В данную часть попали такие вопросы, как «Вы смотрите японские видео/телепередачи? Если да, то как часто?», «Вы слушаете японскую музыку? Если да, то как часто?», «Интересуетесь ли вы аниме?». Благодаря данной части опроса, можно наглядно увидеть коэффициент не только заинтересованных людей, но тех, кто лишь поверхностно имеет представление об этом. Если совмещать первую часть опроса и вторую, то можно предположить каким жанром японского контента скорее всего интересуются люди в Казахстане.

Первый вопрос (Рис. 4) определяет общее количество людей, которые уже смотрят японские видео и передачи на данный момент. Опрос показал, что сейчас люди делятся примерно поровну на тех, кто смотрит такое и тех, кто этим вообще не заинтересован, однако, тех, кто смотрит японские видео немного больше, чем тех, кто вообще ими не заинтересован. Причем, надо отметить, что из заинтересованных большей частью являются молодые люди, в частности, люди примерно от 10 до 25-ти лет. Люди более старших возрастов обычно таким не заинтересованы, что показывает динамику того, как старое и новое поколение разделяется в данном вопросе. А также то, что молодое поколение куда более заинтересовано и, соответственно, более подвержено влиянию японской мягкой силы. Также, стоит отметить, что высок процент людей, которые смотрят японский видеоконтент достаточно часто, что показывает, что на данный момент, языковой

барьер уже не является такой большой проблемой.

Часть 2. Вы смотрите японские видео/телепередачи? Если да, то как часто?

106 ответов

Рис.4 – Заинтересованность в японской культуре

Второй вопрос (Рис.5) определяет аналогичное, однако в контексте музыки. Тут также можно заметить, что те, кто её слушает и тех, кто не заинтересован примерно одинаковое количество, но число не заинтересованных немного больше. Это показывает, что на данный момент в Казахстане популярность японской музыки не высокая, в то же время учитывая динамику роста интереса к японской культуре, есть основания полагать, что количество заинтересованных людей со временем будет становиться всё больше.

Вы слушаете японскую музыку? Если да, то как часто?

106 ответов

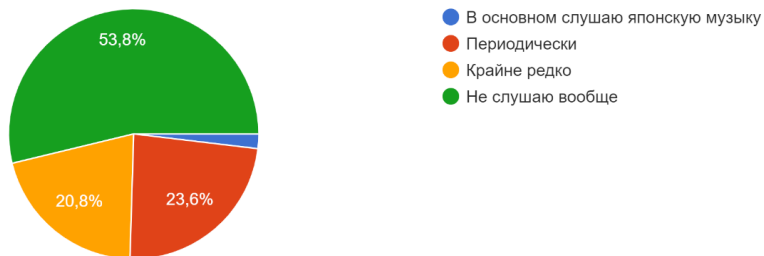

Рис.5 – Заинтересованность в музыке

Третий вопрос (рис.6) больше направлен на исключительно уникальную часть японской культуры – аниме. На самом деле, у большинства людей интерес к Японии появляется после того, как они знакомятся с субкультурой-аниме. Аниме крайне успешно в качестве инструмента мягкой силы и создаёт для Японии очень положительный имидж, так как, в большинстве случаев, у людей закладывается впечатление о том, что Япония является крайне развитой страной, благоприятной для проживания. Надо сказать, что данное впечатление не отражает реальную обстановку в стране, однако, является крайне

мощным двигателем японской мягкой силы, в чём, собственно, и заключается основная задача мягкой силы. Здесь надо сказать, что люди, которые смотрят аниме, являются большинством, особенно среди молодёжи. Это доказывается тем, что взрослое поколение знакомится с аниме благодаря подрастающему поколению. Из этого есть основания полагать, что через одно-два поколения, аниме очень сильно укоренится в сознании людей в Центральной Азии и во всём мире, так как всё больше молодёжи интересуются им.

Интересуетесь ли вы аниме?

106 ответов

Рис.6 – Аниме

Третья часть опроса состоит из двух открытых и двух закрытых вопросов. Они служат для того, чтобы можно было увидеть конкретное мнение о Японии и их культуре в современном казахстанском обществе, так как люди отвечают своими словами. В данную часть вошли такие вопросы, как «Пользуетесь ли Вы японскими товарами?», «Чем японские продукты массовой культуры отличаются от американских, китайских или корейских продуктов массовой культуры?», «Что вы думаете о Японии?» и «Хотели бы Вы приехать в Японию?». Данная часть позволяет точно отобразить отношение людей к Японии и, соответственно, определить успешность японской политики мягкой силы на Казахстан.

Первый вопрос (Рис.7) отображает насколько люди доверяют японским товарам, таким как техника, автомобили, косметика, бытовые товары. Ответы на эти вопросы показывают, что на данный момент большинство людей использует японские товары. Из тех, кто пользуется ими мнения разделились на два лагеря – одни считают, что японские товары являются самыми лучшими в мире и им нет альтернативы, другие же считают, что в японских товаров нет ничего необычного и на данный момент многие другие страны способны производить товары такого же или более высокого качества, а японские товары не особо не отличаются от них. Также, примерно 30% опрошенных не пользуются японскими товарами, но хотели бы

попробовать. Это показывает, что со временем процент пользующихся ими людей может как возрасти, так и упасть. Однако, учитывая успешность мягкой силы, более вероятно первое.

Часть 3. Пользуетесь ли вы японскими товарами? Считаете ли вы "японское качество" наилучшим?

106 ответов

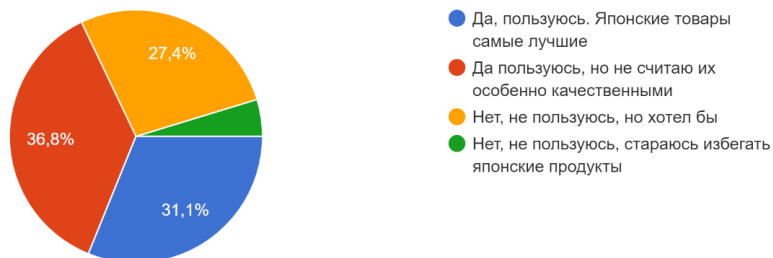

Рис.7 – Доверие к японским товарам

Второй вопрос является открытым, в котором люди выражают своё собственное мнение касательно того, является ли японская культура уникальной, отличается ли она от таковой как у американцев, китайцев или корейцев. Многие из опрошенных выражают мнение, что Япония действительно считается уникальным феноменом, является самобытной, интересной и необыкновенной страной и в целом отзываются о ней исключительно положительно, «Отличаются своей первобытностью, раскрепощенностью». Однако есть и те, кто не считает её каким-то уникальным явлением.

Третий вопрос определяет само по себе отношение к Японии. В данном вопросе большинство опрошенных также выражают крайне положительное мнение, «Совершенно индивидуальная страна. Непохожа не на одну из существующих. Чтобы понять Японию нужно быть японцем. Чтобы понять Францию необязательно быть французом. Страна со своими плюсами и минусами. Абсолютная безопасность и пунктуальность. Высочайшая ответственность перед обществом, что крайне важно», «Очень развитая страна. Экономика, политика, культура, инфраструктура все на высшем уровне», «Островная страна с хорошей инфраструктурой, сильно экономикой и самобытной культурой. Менталитет сильно отличается от привычного нам, даже среди других азиатских стран». Но имеются люди, которые сознательно понимают, что, несмотря на её отличный имидж, эта страна имеет свои проблемы, которые надо решать, «Классная развитая страна, но добились они этого тяжелой работой, как и сейчас работают слишком много. Немного застарелые взгляды на семью и женщин. Вкусная еда и отличные пейзажи сочетаются с новыми технологиями», «Страна с хорошими технологиями, законами, порядками, которые хотелось

бы ввести в нашу страну. Есть свои минусы, недочеты, например слишком большая преданность к традициям, несмотря на технический прогресс, обязательные переработки в большинстве компаний, часто не оплачиваемые. Если задуматься, то получается Япония вознаграждает тебя качеством медицины, образования, но взамен необходимо крайне много работать, иначе можно легко опуститься по социальной лестнице. Но в целом страна с богатой интересной культурой.

Последний, четвертый вопрос (Рис.8) предназначен для того, чтобы понять, насколько людям на самом деле интересно оказаться в Японии. Большинство желают её посетить в качестве туриста, чтобы поближе познакомиться с её культурой или просто отдохнуть. А также имеются люди, которые хотели бы туда переехать на непродолжительный срок либо же на всю жизнь. Процент тех, кто вообще не хотел бы приезжать туда крайне мал. Данный вопрос отображает, что люди открыты к изучению культуры данной страны и, при случае, непременно приехали бы в неё.

Хотели бы Вы приехать в Японию?

106 ответов

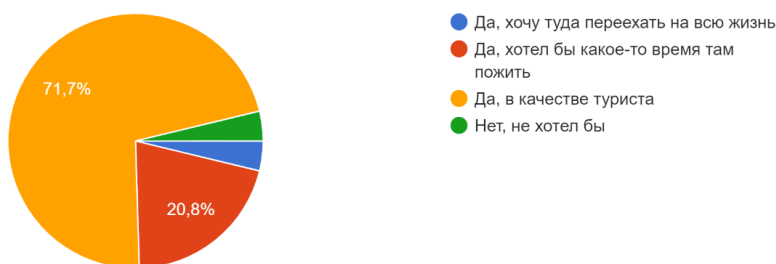

Рис.8 – Интерес быть в Японии

На данный момент подобных опросов не проводилось и, поэтому, нельзя точно определить рост данных показателей в динамике, однако, для отслеживания ситуации можно повторять данный опрос в будущем через 5-10 лет. Однако, заглядывая в прошлое, можно вполне определить примерный рост и сказать, что в целом заинтересованность людей японской культурой растёт вверх, но достаточно постепенно.

Кыргызстан. Сотрудничество между Японией и Кыргызстаном происходит в сравнительно меньших масштабах. В первую очередь, это связано с географическим положением страны и скромными природными ресурсами. Во-вторых, слабость его экономики и политическая нестабильность. Поток японской ОПР в Кыргызстан в первое и второе десятилетия после обретения независимости был сосредоточен на развитии инфраструктуры, сельского хозяйства и секторов людских ресурсов, что в конечном итоге поддержало переходный процесс страны. Отношения между Японией и

Кыргызстаном предполагают также культурное сотрудничество. Японский центр человеческого развития - одно из институтов, представляющих Японию. Кроме того, кыргызская культура была представлена японскому обществу через различные программы. В 2018 году кыргызский фильм «Центавр» был показан в нескольких кинотеатрах Японии, а в том же году национальный телеканал NHK транслировал программу о Кыргызстане.

Таджикистан. Япония не является основным торговым и деловым партнером Таджикистана. Он вносит вклад в развитие Таджикистана, и многие люди в Таджикистане до сих пор рассматривают японцев как инвесторов. В Таджикистане действует несколько японских компаний. С другой стороны, интерес к японской культуре имеет тенденцию к возрастанию. Число таджикских студентов, поступающих в японские университеты, растет. В прошлом студенты были зачислены по программам, поддерживаемым Японией, в то время как в последнее время количество студентов, получающих самостоятельную поддержку, растет. После окончания учебы молодые люди ищут возможности стажировки и трудоустройства в японских компаниях. Это связано с японской политикой открытых дверей для иностранных сотрудников, когда местные компании нанимают иностранных сотрудников. Послевоенное восстановление Японии и поддержание стабильности и мира могло бы стать моделью для Таджикистана, пережившего гражданский конфликт в 1992–1997 годах. Япония реализовала определенные проекты, которые поддержали мир и стабильность в Таджикистане. Кроме того, Таджикистан является одним из основных партнеров Японии в деле восстановления Афганистана [5]. В туристическом секторе японцев привлекает древняя история Таджикистана, восходящая к арийской цивилизации. На протяжении веков он был домом для различных религий, таких как зороастризм, буддизм, эллинизм и ислам. Открытие статуи Будды в Нирване и реформа Национального музея древностей Таджикистана японцами демонстрируют их интерес к таджикской культуре.

Туркменистан. Туркменистан с его огромными запасами газа и нефти является зоной развертывания нескольких японских энергетических проектов. Именно в Туркменистане Япония подписала крупнейшее двустороннее соглашение в Центральной Азии на общую сумму 18 миллиардов долларов во время визита премьер-министра Абэ. Японские компании, такие как Sumitomo Corporation, Kawasaki Plant System Ltd. и Sojitz Corporation, инвестируют в химический и энергетический секторы Туркменистана. Что касается развития человеческого потенциала, то, в отличие от других жителей Центральной Азии, в Японии обучается мало туркменских студентов, а количество туркменских государственных служащих, проходящих стажировку в японских учебных заведениях, невелико. Однако

правительство Туркменистана пригласило Японию поддержать подготовку туркменских специалистов в Туркменистане. Университет инженерных технологий Огуз Хана - это учебное заведение, в котором преподаются японские передовые учебные программы в области науки и технологий, включая японский язык. Несколько японских и туркменских университетов подписали соглашения об академическом обмене и сотрудничестве. Поскольку количество туркменских государственных служащих, прошедших обучение и обучение в Японии, невелико, вероятность применения мягкой силы в этой стране на данный момент сравнительно ниже, хотя это не означает, что участие Японии будет ограничено в будущем.

Узбекистан. Присутствие Японии в Узбекистане довольно очевидно. Япония и Узбекистан впервые подписали соглашение о стратегическом партнерстве в 2002, 2015 годах и расширили это партнерство в 2019 году после визита президента Мирзиёева в Японию. Вклад Японии в экономику Узбекистана демонстрирует положительную динамику, продвигая импорт-экспорт, прямые инвестиции, займы, гранты и техническую помощь. Некоторые японские компании имеют свои представительства в Узбекистане, в то время как в этой стране действуют совместные предприятия, такие как Isuzu, Marubeni, Mitsubishi и другие. На международном уровне обе страны продолжают поддерживать мир и стабильность в Афганистане. Они критикуют все формы терроризма и призывают к укреплению многостороннего сотрудничества для повышения контртеррористического потенциала. В результате этой работы был сделан вывод о том, что Япония и Узбекистан тесно сотрудничают в сферах культуры, образования, туризма и науки. Японские университеты установили партнерские отношения с несколькими учреждениями в Узбекистане, что повысило интерес к японской культуре и традициям. Узбекско-японский центр готовит специалистов по развитию бизнеса, обучает языку, знакомит местное население с японской культурой и предоставляет различную сопутствующую информацию о Японии. Наибольшее количество японских туристов в Центральной Азии было отмечено в Узбекистане, поскольку «Узбекистон хаво йуллари» была единственной региональной авиакомпанией, которая предлагала прямые рейсы в Японию до 2019 года. Япония вносит свой вклад в развитие человеческих ресурсов Узбекистана, проводя стажировки и курсы повышения квалификации для государственных служащих в японских учреждениях.

Таким образом подводя итоги, мы видим результаты этого сотрудничества иллюстрируются растущим числом узбекистанцев в Японии, которое по состоянию на декабрь 2019 года превысило 3000. Шансы на применение мягкой силы в этой стране для Японии относительно высоки.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Мягкая Сила 30 – Глобальный рейтинг Мягкой силы. - Портленд, 2016. – С. 9.

[2] Элвуд Д. Eating for your country: Italy's lead in Gastrodiplomacy / Университет Соустерна, Центр Публичной Дипломатии, 12-е Декабря 2016 г. (<https://uscpublicdiplomacy.org/blog/eating-your-country-italys-leadgastrodiplomacy>)

[3] Фонд Крутой Японии. Что это такое? (<https://www.cj-fund.co.jp/en/about/cjfund.html>)

[4] Галиев А.А., Сакенова А.М. Южная Корея: опыт социально-политической модернизации // Известия КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Международные Отношения и Регионоведение». – 2018. – №1 (19).

[5] Шаймарданова З.Д. Трансформация подходов к обеспечению безопасности // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана”, серия “Международные отношения и регионоведение”. - 2018. - № 4.- С.7-13.

REFERENCES

[1] Myagkaya Sila 30 – Global'nyi reiting Myagkoi sily (Global Soft Power Rating). - Portland, 2016. – P. 9.

[2] Ellwood D. Eating for your country: Italy's lead in Gastrodiplomacy, Universitet Southsterna, Centr Publichnoi Diplomatii, 12-e dekabrya. <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/eating-your-country-italys-leadgastrodiplomacy>

[3] Fond Krutoi Yaponii, Chto eto takoe? (Cool Japan Foundation, What is it ?) Dekabr' 2017. <https://www.cj-fund.co.jp/en/about/cjfund.html>.

[4] Galiev A. A., Sakenova A. Yuzhnaya Koreya: opyt sotsial'no-politicheskoy modernizatsii (South Korea: experience of socio-political modernization). Izvestiya KazUMOiMYa imeni Ablai khana, seriya “Mezhdunarodnyye otnosheniya i regionovedeniye”. - 2018. – №1 (19).

[5] Shaimardanova Z. D. Transformatsiya podkhodov k obespecheniyu bezopasnosti (Transformation of approaches to ensuring security). Izvestiya KazUMOiMYa imeni Ablay khana”, seriya “Mezhdunarodnyye otnosheniya i regionovedeniye - 2018. - № 4.- P. 7-13.

ЖАПОНИЯНЫҢ ЖҰМСАҚ КҮШІНІҢ ӨЗІН-ӨЗІ ТАЛУҒА ӘСЕРІ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ АЗАМАТТАРЫ

Чернов А.А.¹.

¹»Шығыстану» білім беру бағдарламасының магистранты»

Абылай хан ҚазХҚжӘТУ,

Алматы, Қазақстан, ikrevetko18@gmail.com

Байсұлтанова К.Ш.²

²саяси ғылымдарының кандидаты, профессор

Абылай хан ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

baisultan_k@mail.ru

Андатпа. Бұл мақала Жапонияның жұмсақ күшінің өзін-өзі тануға және Орталық Азия елдерінің аумағында тұратын азаматтарды мәдени сәйкестендіруге әсер етуінің негізгі тенденциясын зерттеуге арналған. Мақалада магистрлік диссертация аясында Жапонияның мәдени аспектілеріне деген қызығушылығын анықтау бойынша жүргізілген әлеуметтік сауалнаманың нәтижелері келтірілген. Мақалада қазіргі уақытта Жапонияның жұмсақ күшінің Орталық Азия елдеріне әсер ету деңгейі талданады, сонымен қатар оның одан әрі дамуына болжам жасалады. Бұл мақаланың өзектілігі Soft Power 30 сияқты зерттеу жобасын қолдану болып табылады, ол саясат тұрғысынан осы тақырыпты практикалық талдауға арналған.

Мақалада Жапония Тәжікстан, Түркіменстан және басқа да бірқатар елдердің білім беру және экономика саласындағы дамуына инвестор ретінде қалай үлес қосатыны сипатталған.

Тірек сөздер: жұмсақ күш, Жапония, Қазақстан, Түрікменстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан.

THE IMPACT OF JAPAN'S SOFT POWER ON SELF- AWARENESS CITIZENS OF CENTRAL ASIA

Chernov A. A.¹

¹master's student of the educational program "Oriental Studies",

Kazakh Ablai Khan UIR&WL,

Almaty, Kazakhstan, ikrevetko18@gmail.com

Baysultanova K.Sh.²

Candidate of Political Sciences, Professor

Kazakh Ablai Khan UIR&WL, Almaty, Kazakhstan

baisultan_k@mail.ru

Annotation. This article is devoted to the study of the main trends of the influence of Japan's soft power on the self-consciousness and cultural identification of citizens living in the Central Asian countries. The article presents the results of a sociological survey of the population to identify

their interest in the cultural aspects of Japan in the framework of a master's thesis. The article analyzes the level of influence of Japan's soft power in relation to the Central Asian countries at the present time, as well as provides a forecast of its further development. The relevance of this article is the application of a research project like Soft Power 30, which devotes itself to the practical analysis of this subject in the context of current policy.

The article describes how Japan contributes to the development of education and the economy of Tajikistan, Turkmenistan and a number of other countries as an investor.

Keywords: soft power, Japan, Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Tajikistan, Kyrgyzstan.

Статья поступила 07.06.2021

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ
ХАБАРШЫСЫ
«ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР және АЙМАҚТАНУ» сериясы
ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия «МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ и РЕГИОНОВЕДЕНИЕ»
BULLETIN
of Ablai Khan KazUIRandWL
series «INTERNATIONAL RELATIONS and REGIONAL STUDIES»
2 (44) 2021
ISSN 2411-8753 (Print)
ISSN 2710-3633 (Online)

Отпечатано в издательстве «Полилингва»
«Издательство не несет ответственности за содержание авторских материалов
и не предоставляет гарантий в связи с публикацией фактов,
данных результатов и другой информации»

Директор издательства:
Есенгалиева Б.А.

Компьютерная верстка:
Кынырбеков Б.С.

Подписано в печать 23.06.2021 г.
Формат 70x90 1/8. Объем 18.25 п.л. Заказ № 2007. Тираж 300 экз.
Отпечатано в издательстве «Полилингва»
КазУМОиМЯ имени Абылай хана

Издательство «Полилингва» КазУМОиМЯ имени Абылай хана
050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
Тел.: +7 (727) 292-03-84, 292-03-85, вн. 21-19
E-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru